

хикматлар хазинаси

АХЛОҚ ГУЛИСТОНИ ВА ОДОБ БҮСТОНИ

Араб, фарс, түрк,
татар ва өзәрбайжан
хикматлары

821-89

A 97

2013/12

1192

Аксон

циклический

за один цикл

7.2016

67000

2013/12
1192

АХЛОҚ ГУЛИСТОНИ ВА ОДОБ БЎСТОНИ

**Араб, форс, турк, татар ва
озарбайжон тилларидан
тариҳ фанлари доктори
МАҲМУД ҲАСАНИЙ
таржимаси**

Тошкент
«НАВРЎЗ» нашриёти
2016

502 - 89

A97

КВК: 80.10(O'zb)7

УО'К 114.5.4.8

Махмуд Ҳасаний.

«Ахлоқ гулистони ва одоб бўстони». / М.Ҳасаний. Тузатилган ва тўлдирилган қайта нашр. – Т: “Наврўз”, 2016. – 320 б.

Шарқшунос олим ва шоир, тарих фанлари доктори Махмуд Ҳасаний 138 та илмий, таржима ва табдил асарларнинг ҳамда 200дан ортиқ илмий ва илмий-оммабоп мақолаларнинг муаллифидир. Унинг қўлингиздаги китоби одоб-ахлоқ масалаларини ўз ичига олган ҳикмат, ҳикоят ва масаллардан ташкил топган. Таржимоннинг ушбу китоби узоқ йиллик меҳнат самараси бўлиб, бизнинг давримизда ҳали ҳеч ерда нашр қилинмаган кўплаб қўлёзма ва тошбосма асарлардан саралаб таржима қилинган ва махсус мавзулар ҳамда бобларга ажратиб берилган. Мазкур китобдаги одоб-ахлоққа оид ҳикматлар барча учун, хусусан, ёшларни комил инсонлар қилиб тарбиялашда катта аҳамиятга эга.

Кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

КВК: 80.10(O'zb)7
УО'К 114.5.4.8

Масъул муҳаррир:
Абдусамад Ҳасанов

ISBN 978-9943-382-86-2

© М.Ҳасаний, 2016.
© «Наврўз», 2016.

2014/12	Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK
1192	

N1 322 44
392

ҲИКМАТЛАР БЎСТОНИ

Маълумки, одоб-ахлоққа оид ҳикматлар халқимизнинг қадимдан севиб ва амал қилиб келаётган маънавий озуқаларидан ҳисоблаб келинади. Ўтмиш ҳакимлари комил инсонни тарбиялаш йўлида беҳисоб заҳмат чекканлар. Бунинг учун одоб-ахлоққа бағишлиланган асарлар ёзганлар ва бу асарлар одамлар томонидан севиб ўқилган, қўлёзма сифатида кўчирилган ва тошбосма усулида чоп қилинган. Саъдий Шерозийнинг «Гулистон», Абдураҳмон Жомийнинг «Баҳористон», Муъиниддин Жувайнинийнинг «Нигористон» каби ўнлаб асарларини тилга олиш мумкин. «Ахлоқи Носирий», «Ахлоқи Муҳсиний», «Ахлоқи Музофарий» каби асарлар ҳам шулар жумласига киради.

*Гўзаллик дунёси ҳикмат ичида,
Лаззатнинг асоси ҳикмат ичида.
Бузилган феъл ила айниган хулқнинг,
Энг ўткир давоси ҳикмат ичида.*

Ҳикматларда: «Одоб буюк тождир, уни кийгин-да, қайга борсанг, боравер» дейилади. Ҳақиқатан ҳам, одоб тожини кийган киши ҳеч ерда хор бўлмайди, қаерга борса, одамлар уни ҳурмат билан кутиб олади. Беадаб эса ҳамма ерда хордир:

*Ҳикматнинг мағзини чақмаган нодон,
Адашув ичида доим бағри қон.
Донолар пандига амал қылган эр,
Ғам-андуҳ түридан ҳамиша омон.*

Ўтмишда яшаган машойихлар, уламолар, шоирлар, доно-ю фозил кишилар одамларнинг юксак ахлоқли ва маънавий поклик сохиблари бўлишларини орзу қилганлар. Юқорида айтганимиздек, бу соҳага бағишлиланган юзлаб китоблар вужудга келган. Уларнинг кўпчилиги араб ва форс тилларида бўлиб, бунинг устига, араб алифбосида ёзилган ва инқилобгача нашр қилинган ёки қўлёзма ҳолида етиб келган. Шу сабабли, халқимиз улардан то шу кунгача фойдалана олмай келмоқда.

Бу камина Тошкент давлат шарқшунослик институти хузуридаги Шарқ қўлёзмалари марказида (аввалги ЎзРФА Шарқшунослик институти) кўп йиллардан бўён ишлаб келарканман, шу давр ичида қўлимга тушган ана шундай нодир китоблардан ўзимга ёққанларини танлаб олиб, таржима қилиб юрадим. Сўнгги даврда уларни тартибга солдим ва бобларга ажратдим, мавзуларга бўлиб, китоб шаклига келтирдим ва сиз азиз китобхон ҳукмига ҳавола қилишга журъат этдим. У ўнлаб китоблардан йиғиб олинган одобахлоққа оид хикоя, ҳикмат ва масалларни ўз ичига олгани учун «Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони» деб атадим.

*Инсон азизлиги адаб туфайли,
Элда лазизлиги адаб туфайли.
Катта-ю кичикка ёқимлилиги,
Ширин тамизлиги адаб туфайли.*

Мазкур китоб 1994 йилда Ўзбекистон ФАнинг “Фан” нашриёти орқали нашр қилинган эди. Орадан кўп йиллар ўтиб, у нодир нусхага айланди ва уни қайта нашр қилиш эҳтиёжи туғилди. Унга ўзбек шоирлари ва мутафаккирларининг асарларидан киритилмаган, чунки уларнинг асар-

лари бизнинг давримизда босилиб чиқсан бўлиб, халқимиз улардан фойдаланиш имкониятига эга, бу китоб эса фақат Шарқ тилларида ёзилган, боз устига, араб ҳарфида бўлган асарлардан таржима қилиб олинган.

Араб, форс, турк, озарбайжон ва татар тилларидан йиғиб олиб, таржима қилинган бу китобимиз кўнглингизга сурур бахш этса, ҳикматлар мазаси билан тилингизни ширин қилолса, ўзимизни мақсадга етган деб ҳисоблаймиз.

*Эл учун тер тўйса агар одамзод,
Бир умр эл ичра номи бўлар ёд.
Күёшга бир қара, доим хизматда,
Шунинг-чун катта-ю кичик ундан шод.*

Закий табиатли азиз китобхон бу гулшан гулини ҳидлар экан, олган завқу сафоси ҳақида ёки бу боғнинг баъзи ерларида ноўрин бўй чўзган ёқимсиз тиканлари борасида ўз фикрларини ёзиб юборса, беҳад мамнун бўлардик.

*Танқиду танбеҳдан дилга ғаш тушар,
Қизарар, бўзарар, кўнгил ачишар.
– Йўқ, йўқ, ундай дема, анорга қара,
Аввал хом эди у, қизарив пишар!*

Сўзни қисқа ва муҳтасар қилиб, асосий мақсад сари назарингизни йўналтирувчи муҳлисингиз Маҳмуд Ҳасаний.

*Уйқуга бош қўйдим, ёнимда китоб,
Китобдан ногаҳон келди бир хитоб:
– Эй, инсон, ғафлатнинг бандаси бўлма,
Умр оз, ўтади сув каби шитоб.*

Маҳмуд Ҳасаний
тарих фанлари доктори.

БИРИНЧИ БОБ

ОДОБ, ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ, ИСТЕЪДОД, БЕОДОБЛИКДАН ЮЗЛАНАДИГАН ЗАРАРЛАР ВА ҚОБИЛИЯТСИЗ КИШИЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ ҲАҚИДА

Одоб шундай узукки, агар у ҳар кимсанинг тасарруф бармоғига мувоғиқ келса, унинг улуғлик оти ҳамма маърракаларда жавлон қилади.

*Одоб дебочадур инсон учун иззат китобига,
Бўлар ҳар ким одобсиздур нишон тири маломатга.*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Айтдилар:

— Фазилат наслу насаб билан эмас, балки одоб билан топилади.

Муҳаммад Зеҳний

Одоб аҳли билан ҳамсуҳбат бўлиш — гуллар хидини уфураётган тонг насимидан ҳам ширин.

«Аталар сўзлари»

Кишида одоб бўлса, илм ҳам бўлиши лозим. Одоб ақлга боғлиқ нарса. Ақл устига одоб ҳам қўшилса, нур усти-

га аъло нур бўлади. Улуғлик ақлу одоб билан вужудга келади. Ақлнинг қадри одоб билан, бойлик қадри саховат билан, қувват қадри баҳодирлик билан ошади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Одамлар одоб тўтиёсини ташқи ва ички дунё ахлоқ кўзининг равшанлигини оширувчи сабаб деб билганлар ва бу қимматли оқ йўлнинг отлиғи бўлмай туриб иззат ва ҳурмат мартабасининг идрок каъбасига етмаганлар.

*Саодат мулкининг йўлида доим бехатар юргай,
Одобнинг ҳассаси бўлса кишининг қулида ҳар дам!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Буқротдан:

- Одобли билан одобсизнинг ўртасидаги фарқ қандай? – деб сўрадилар.
- Гапирадиган ҳайвон билан гапирмайдиган ҳайвон орасидаги фарқ каби, – деб жавоб берди Буқрот.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Ота-онаси ўлган одамни эмас, одоб-ахлоқи бўлмаган одамни етим де.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ

Одоб хазинасини юрагига жойлаган бир йигит бор эди. У ўз баҳтини тополмай бир неча вақт сарсон-саргардонликда юрди. Кунлардан бир кун Анушервоннинг ходимларидан бирининг хизматига кириб қолди. У ерганинг қийинчлилик ва макру ҳийалаларнинг азобига қанчалик сабр қилмасин бирор фойда кўрмади. Қоронғи тунларини эса оғир хаёллар билан ўтказди.

Байт:

Күннинг жамолини күрай деганга,
Тунда сабр қылмоқ ёлғиз чораси.
Гавҳар қидирувчи меҳнатдан қўрқса,
Қўлига чиқмагай дурнинг сараси!

Бир куни Анушервон мажлис уюштириди. Сўнг у ўз мулоzимларидан: «Энг юмшоқ нарса нима?» —деб сўради. Биров: «Шоҳи¹», — деб жавоб берди. Биров эса: «Товус патлари», — деди. Яна бирови эса: «Шоҳидан ҳам юмшоқроқ нима нарса бўлиши мумкин», — деди. Шу пайт ҳалиги йигит сарой тепасида турган эди. У мулоzимларнинг жавобидан Анушервоннинг қўнгли тўлмаганини кўриб, сўзлашга ижозат сўради. Ижозат бўлгач, деди: «Энг юмшоқ нарса тинчлиқдир!» Анушервон унга офарин айтди ва яна сўради: «Энг яхши овқат қандай овқат?» Йигит: «Шаҳвоний қувватни оширмайдиган ва танда иллат қўзғотмайдиган овқат», — деди. Яна сўради: «Энг яхши шароб қайси шароб?» Йигит: «Ақлни зое қилмайдиган ва касаллик келтирмайдиган», — деб жавоб берди. Яна сўради: «Гулларнинг ичида энг ширин ҳидлиси қайси?» Йигит: «Ота-она тириклигига уларни курсанд қиладиган, ўлгандан кейин эса уларнинг номини бокийлаштирадиган ҳаёт гули бўлмиш фарзанд!», — деб жавоб берди.

Анушервон йигитни тақдирлади ва ўз ҳакимлари орасига олди. Байт:

Доно ночорликда қолса ҳам бир кун,
Умиди ҳосилдан кўрсатар нишон.
Мушкни кўр либосга бекитилса ҳам,
Ҳид сочиб ўзини қилур намоён!

Муиниддин Жувайнин

¹ Шоҳи - Шойи.

Одоб — улуглиқ ва юксаклик қасрининг нарвони, бу нарвон орқали барча мақсад манзилига етиш мумкин. Шарм гулзоридан эса барча муддао гулини дасталаш мумкин. Латиф сирларининг ҳақиқатини англовчилар ва ҳар қандай рамз маъносини тадқиқ қилувчилар айтадиларки, одамийлик рисоласининг дарсларини ўқишига азм қилиб, баҳтиёрик кўчасига қадам қўювчи ҳар бир инсонга, аввало, шарму одоб қоидасини ёд олмоқ шартдир. Токи баҳт муаллимининг йўлланмаси билан ҳаёт қонунининг илмини идрок қилишда билимли ва уста бўла олсинки, ҳақиқатан ҳам, инсоният учун одоб ажойиб тож ва одамийлик безаги учун қимматбаҳо гавҳардир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Одобли одам табибга ўхшайди, у билан суҳбатлашиш кўнгилдаги ғамни қувади.

«Аталар сўзлари»

Бир куни халифа Маъмун одоб билан сўзлаётган бир боладан: «Кимнинг ўғлисан?», – деб сўради: Бола: «Одабнинг ўғлимани», – деб жавоб берди. Бу жавобни эшитган Маъмун: «Қандай чиройли отанг бор экан-а», – деб унга таҳсин ўқиди.

Муҳаммад Зеҳний

Одоб бир булутки, унинг бир томчи ёмғири яхши кишиларнинг амал экинзорига ёғса, умид полизини абадий кўкаламзорга айлантиради ва яхши ном ҳосилидан фойдалар хирмонини барпо қиласди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ўзингдан кейингиларга ибрат бўлай десанг, ўзингдан илгарилардан ибрат ол.

«Аталар сўзлари»

Ҳақиқий инсон ҳамиша илм ва ҳунар олишга интилади. Илм бир дараҳт бўлса, одоб унинг мевасидир. Одобсиз олим — мевасиз дараҳт каби.

Муҳаммад Зеҳний

Ҳикмат арбобларининг айтишларича, кишининг вужуд гули одоб ранги ва ҳидидан холий бўлса, у киши одамлар назарида тикондек хору бемиқдор бўлади, ҳалқ кўнгли у билан сухбатлашишдан қолади ҳамда бегона-ю ошинолар ундан юз ўғирадилар. Унинг аҳволи сахифасига нафрат қалами билан узоқлик ва бегоналик белгисини қўядилар. Шунинг учун бешарм ва одобсиз кишилар давроннинг даккиси ва танbihидан ўзларининг озодлик қанотларини синган ҳолда кўрадилар ва уларнинг меҳру муҳаббати ҳеч кимнинг дилига ҳеч қаҷон ўтирамайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳаёт энг яхши мураббийдир.

«Аталар сўзлари»

Тарбия таъсир қиласиган кишилар уч тоифага бўлинидилар:

Биринчиси — ҳануз оқ билан қорани танимаган бола. Унинг табиати ҳали ёмонлик ғубори билан булғанмаган, юраги эса ботил ишлар зулмати билан қораланмаган бўлади. Бундай болага насиҳат тез таъсир қиласи. Бундай болани тўғри йўлга осонлик билан ўргатиш мумкин.

Иккинчиси — оқ билан қорани ажаратадиган бўлиб қолган бола. Улардан баъзилари ўз нафсининг ғалабаси билан яхшилик томонга бурила олмай юрган бўлади. У қилаётган ишининг ёмонлигини билади. Нуқсонларини эса эътироф этади. Бундай одамни тарбиялаш биринчи сига нисбатан қийинроқ, аммо унга доимий тарбия берилиб, ҳар хил насиҳатлар ва танбеҳлар бериб борилса, албатта яхши йўлга кириб кетади.

Учинчиси — оиласда ботил хаёл ва фосид фикрлар билан ўсиб улғайган киши. У умр бўйи ноҳақ ишларни ҳақ деб билиб келган ва шунга астойдил эътиқод қўйган бўлади. Ёмонлик қилса ҳам уни ўзича яхшилик деб ўйлади. Бундай кишини тарбия қилиш жуда оғир. Унинг тарбиясига киришиш – тирноқ билан қудук қазиш ёки ҳали қизиб чўқقا айланмаган темирни болғалаш билан баробар.

Донолар яхши ёки ёмон хулқли бўлишни оиласа боғлайдилар. Уларнинг айтишларича, бузук хотиндан туғилган ва разил ота қўлида тарбияланган фарзанддан яхшилик кутиш қийин. Чиройли хулқ офтобга ўхшайди, офтоб музни эритгани ёки сув тузни эритиб юборгани каби чиройли хулқ ҳам барча ёмонликларни эритиб юборади.

Абулбаракот Қодирий

Мураббийси бўлмаган одамни ҳаёт ўзи тарбиялаб қўяди.

«Аталар сўзлари»

Истеъдод эгаларини тарбиялаш шундай бир кимёдирки, у қора тупроқни тоза олтинга, ноқис тошни эса айбизиз гавҳарга айлантиради. Чунончи айтадилар:

*Тарбиядан тупроқ гавҳар бўлади,
Ноф ичра қон мушки асғар бўлади.
Қийматсиз қора бир темирни иксир,
Тарбия айлагач соғ зар бўлади!*

Хожа Самандар Термизий

Истеъдод эгасини тарбиясиз қолдирмоқ зулмдир. Истеъдодсиз кишини тарбиялаш эса умрни зое ўтказишидир. Байт:

*Кишида бўлмаса агар истеъдод,
Минг ҳийла қил таълим кор қилмас асло.
Гумон қилма, бузоқ худо бўлмайди,
Бутпараст олтин-ла берса ҳам оро.*

Муиниддин Жувайнин

Азизим, ҳунар аҳлининг тарбиясига саъй-ҳаракат қил. Ҳунарсиз кишиларга отасининг хизматлари туфайли эътибор қилма! Одамларни отасининг хизматлари туфайли эмас ўзларида бўлган қобилият туфайли тарбиялаш лозим! Байт:

*Ўликдир ҳаётда ҳунарсиз киши,
Ҳунарсиз бўлгандан ўлгани яхши!*

Хожа Самандар Термизий

Сабабсиз кулги – беодоблик белгиси.

«Аталар сўзлари»

Ҳар ким агар ёшлигидан беодоб кишилар ичида ўсиб улғайса, катта бўлгач, унинг вужудига ўрнашиб олган бадфеълик иллатини чиқариб ташлаш қийин бўлади.

*Гўдакликдан ёмон феълга ўрганса,
Юз меҳнат-ла уни кам қилиб бўлмас.
Яхши йўлга солай дебон уринма,
Ўсиб қотган шохни хам² қилиб бўлмас.*

Хожа Самандар Термизий

Одобсизлик ота-она уйини хароб қиласди.

«Аталар сўзлари»

Беодоблик шундай селки, у обрў ва викор қасрини қўпориб, идрок бўйинини ҳар хил арқонлар билан боғлаб ташлайди. Оқил кишиларнинг айтишича, одоб риояси шундай сурмаки, унинг гардидан ҳар бир кишига суртса, эътибор кўзининг равшанлиги ҳеч қандай сабаб билан заифлик ва иллатга йўлиқмайди. Замонанинг катта-кичиллари унинг ҳузурини меҳру муҳаббат базмининг чироғи деб биладилар. Кундан-кунга иқболининг юлдузи юксакликка кўтарилаверади. Худди ушбу ҳикоятдаги бола каби саодат ва иззат саҳифаси шоҳона илтифотнинг ёруғ чироғидан безанаверади.

ҲИКОЯТ. Хушёрикнинг кимё табиатли саррофлари бу ҳикоятнинг бебаҳо олтинини шундай пул қилиб чекадиларки, бир куни Бағдод вилоятида бир неча бола бир кўчада ўйин билан машғул эдилар. Ўша шаҳарнинг ҳокими дам олиш мақсадида отга миниб, ўша кўчадан ўтиб бораради. Ҳокимнинг у ерда пайдо бўлгач, бир бола ақлининг муаллими кўмагида бу ҳолни сезиб, ўрнидан турди ва одоб юзасидан чеккага чиқиб, девор остида турди. Бошқа болалар эса ҳеч нарса сезмагандек туравердилар. Қизгин ўйиндан эса тўхтамадилар. Буни кузатиб турган подшога бу боланинг ҳаракати ёқди. У отини

² Хам - эгмоқ, букмоқ.

бала томонга бир оз юригизиб, унинг диққатини ўзига қаратди. Уни имтиҳон қилиб кўриш мақсадида қўлидан узугини чиқариб, болаларнинг ўртасига отди ва деди: «Кимки узукни олдинроқ топиб келса шоҳона ҳадя олади». Болалар олдинроқ узукни топишга ҳаракат бошлидилар. Ногоҳ биттаси топиб, уни подшога олиб келди. Ҳалиги бола эса ўз оёгини одоб чегарасидан чиқармай, жойидан жилмай турарди. Фард:

*Ҳар ким одоб сурмасидан тортса ҳаё кўзига,
Мақсад келинин кўрап қаршисида беҳижоб.*

Подшо кўз қири билан унинг ҳолатини кузатиб турар эди. Бу сафар узукни унинг олдига ташлади. Бола эса узукни ердан кўтариб олиб, чангини артди-да, бир ўпига, одоб ва ҳаё юзасидан секин-секин юриб келиб, икки қўллаб подшога узатди. Подшога унинг одоб ва ҳаёсининг чиройлилиги ёқиб, деди:

*Одоб ўз эгасин бир кун еткизар,
Иzzату обрўга ва саодатга.
Одобнинг боғидан терса ҳар ким гул,
Ҳаёти тўлади хуш тароватга.
Одобли кишилар топар яхшилик,
Беодоб нишондир, бил, маломатга!*

Гапнинг қисқаси шуки, подшо болаларнинг ҳар бирига инъом ҳадя қилди. Сўнг ходимлардан бирига қараб деди: «Мана бу боланинг ота-онасини топиб, рози қил, болани бизга берсинг, тарбиялашга арзийдиган бола экан».

Қитъа:

*Покиза, ақдли, ҳушёр ҳар бола,
Ҳайфдир кўрмаса агар тарбияят.
Илмнинг партави нурин сочмагай,*

*Кишида бўлмаса агар маърифат.
Ёқутнинг юзига бермаса пардоз,
Ҳеч қачон бўлолмас тожи салтанат!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Яхши ишлов берилмаган ердан яхши ҳосил унмайди.
«Аталарап сўзлари»

ИККИНЧИ БОБ

**ОЛИМ, ИЛМ, КИТОБ, ҚАЛАМ, УСТОЗ,
КАСБ ҲУНАР, ЯХШИ ФАЗИЛАТЛАР, ХУШ
ХИСЛАТЛАР ВА САЛОМЛАШИШ ҲАҚИДА**

*Билимдонлик ажаб яхши матодир,
Бу бойликсиз қолмоқ катта хатодир!*

Низомий Ганжавий

Луқмони ҳаким айтади:

— Олимлар билан ўтири, уларнинг суҳбатидан баҳраманд бўл, осмон суви билан қуриган ерлар тирилгани каби ҳикмат нури билан ўлган қалблар тирилади.

Муҳаммад Зеҳний

Олимнинг либоси бўлмаса ҳам илми унинг айбини яширади.

Олим бўлиб, кулфатда яшаш нодон бўлиб ишратда яшагандан афзал.

Олим қайга борса ҳурмат, нодон қайга борса нафрат кўради.

Илмига амал қилмаган олим мевасиз дараҳтдир.

Олим билан таши тош, нодон билан ема ош.

Олим одамнинг бир хато билан қадри кетмайди.

Олимнинг сўзи жоҳилнинг олтинидан яхши.

«Аталар сўзлари»

Афлотун ҳаким айтади:

- Уч кишига раҳмим келади: бой бўлиб камбағалга айланган кишига, улуғ бўлиб хорга айланган кишига ва олим бўлиб нодонлар сұхбатига тушиб қолган кишига!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

*Уибу тўрт нарса буюкликка далил,
Кимда ул бўлса эрур марди асил.
Аввало севгай илмни жонидан,
Тўғри сўзлар, элни қувмас ёнидан.
Кимда бўлса донишу, ақлу, тамиз,
Илм ила ҳилм аҳлини тутгай азиз.
Сен хатолардан ўзингни тут узок,
Эй ўғил! Оқил эсанг согил қулоқ!*

Фарииддин Аттор

Билимингни ҳиммат камари билан мустаҳкамла, до-
нолар изидан юришга интил!

Муҳаммад Зеҳний

Эй ўғил! Қайси фан бўлмасин то уни мукаммал эгал-
ламагунингча ҳаракатни тўхтатма, бир илм иккинчи
илмни эгаллашга ёрдам беради. Бир илмни эгаллашга
ақлинг йўл бердими, уни охиригача эгалламай туриб,
чала ташлаб кетма!

Абдибек Шерозий

*Илм ила кимнинг дили равшан эрур,
У замон ичра саломат тан эрур.*

Фарииддин Аттор

Илм ўрганишдан уялган ва такаббурлик кўчасига ки-
риб қолган кишилар хеч қачон илмга эга бўла олмай-

дилар. Эй ўғил, сен илм ўрганишдан уялма! Нодонлик ёмон хислат!

«Жовидони хирад»

Агар инсон илм нури билан ўз йўлини ёритмаса зулмат ва нодонлик кўчасида қолади. Киши қалбининг нури илм ва маърифат билан бакувват бўлади. Инсониятнинг қадри илм билан ҳосил бўлади. Илмдан ҳали ҳеч ким зарар кўрган эмас. Илмни эгаллаб олиш эса бир санъатдир. Дунёда қандай ёвузлик содир бўлган бўлса, уларнинг ҳаммаси нодонлик орқали келиб чиқсан. Энг зўр ҳалокат нодонлик, инсонийликни битирувчи ҳам нодонлиқдир. Яхши таҳсил кўрган ва илм нури билан хулқини яхшилаган аёл ҳар ерда иззат топади. Илм — аёл учун зийнат. Ақлини нодонлиқдан қутқарган ҳар бир аёл номус, иззат, аёллик қадрини тушуниб етади. Бундай аёл ҳеч бир ишда адашмайди. Илмсиз аёл эса бола тарбиясида турли камчиликларга йўл қўяди. Одам учун энг зарур нарсалар — номус, иззат, ҳаё каби фазилатлар илму маърифат орқали касб этилади.

Бахтнинг ҳам, роҳатнинг ҳам, бойликнинг ҳам асосий негизи илмдир. Олим ва комил кишиларнинг мартаба-си шунинг учун ҳам баланд бўлади.

Фахрулбанот Сулаймония

ХИКМАТ. Донолар илмни молу мулқдан афзал дейдилар. Айтишларича, илм мағиз бўлса, мол унинг пўсти, илм гул бўлса, мол унинг ҳидидир. Доно кишилар доимо ўша мағизни қўлга киритиш учун заҳмат чекканлар. Чунки илм, аввало фазилатли кишилардан мерос бўлса, мол эса Ҳорун ва Ҳомоннинг меросидир. Иккинчи, илм камтарлик келтирса, мол манманлик келтиради.

Учинчи, илмли кишининг дўсти кўп бўлса, молдор кишининг душмани кўп бўлади. Тўртинчи, молдор кишилар ўта хасис ва баҳил бўлсалар илмли кишилар саҳоват эгаси бўладилар. Бешинчи, илм дунёда обрў келтирса мол-дунё азоб келтиради. Демак, илм ранжи кишининг хазинаю ганжидир. Мол-дунё ганжи эса бошдан-оёқ ранжидир.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Илмли киши хазина бўлса унинг калити саволдир. Савол билан илм хазинаси очилади ва кўп нарса ўрганилади. Афлотун ҳакимдан:

– Шунча илмни қандай ҳосил қилдинг?—деб сўради-лар.

У айтди:

– Илм ўқиётган пайтларимда ёндирган чироқ мойини хисобласанг еб-ичган нарсаларимдан кўпроқ бўлади.

Бундан маълум бўладики, вақтни еб-ичиш ва ўйнашга сарфлашдан кўра илмга сарфлаш зарур экан!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Илм мартабаси мартабаларнинг зўридир, деган гап шубҳасиз тўғри. Қайси ерда илму маърифат кучли бўлса, ўша ер баҳт маскани хисобланади. Қайси ерда нодонлик мавжуд бўлса, у ер қуруқ ёки тошлоқ жой кабидир.

Гўзал хулқ билан пайваста бўлган илм одамларни баҳтиёр қиласди, мартабасини баландлатади. Илмдан мақсад кўркам ва эзгу ишларни амалга оширишдир.

Фахрулбанот Сулаймония

Илм эгаллашга шошилиш, ҳар қандай хунардан баҳраманд бўлиш қандай яхши!

Абдибек Шерозий

Илмсиз инсон — мевасиз дарахт.
Нодонга илм ўргатмоқ умрни зое ўтказмоқдир.
Илм бир хазина бўлса, бу хазина калити савол!
Илм келинчакка ўхшайди, у хилват ва пинҳонликни ёқтиради.
Илм — инсон зийнати.
Қоғозга туширилмаган илм унудилиб кетади.
Кимки илм билан ақлини оширишга уринса молу давлат ўзи келаверади.
Илм бўлмаса одамнинг ҳайвондан фарқи бўлмас эди.
Молни ишлатганинг сари озаяди, илм эса кўпаяди.
Амалсиз илм — мевасиз ёғоч.

«Аталар сўзлари»

Бордию, кишининг учта фарзанди бўлса, ҳар учковига ҳам илм ўргатгани яхши. Агар бундай имкониятга эга бўлмаса, биттасига илм ўргатсин, биттасига ҳунар ва яна биттасига зироат ёки тижорат ўргатсин. Умуман уларни бирор фойдали иш билан машғул қилиб нобакор ва қабиҳ кишилар билан улфат ва ҳамсухбат бўлишдан қайтариш керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Яхши хислат жаҳонда олий мартаба ва юксак даражага етказувчидир. Аммо бунга етишиш воситаси илм ва одоб бойлигиидир. Шеър:

*Илм саодатга йўлловчи машъал,
Жоҳиллик ўлимга бошлар ҳар маҳал.*

Қитъа:

*Билим кишиларни улуғвор қиласар,
Одамдан кетмайди то у ўлгунча!*

*Олтин, кумуш билан керилма зинҳор,
Бу иззат олтину кумуш тургунча!*

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Илм билан зар ораси осмон билан ер ораси кабидир. Ҳар ким илм билан зарни бир деб қараса, нодондир. Одам илм билан юксакликка қўтарилади. Қорунни кўргин, зар қидириб охири ер остига кириб кетди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Илмнинг чеки йўқ, қанча кўп ўқисанг билмаган нарсаларинг шунчалик кўпаяверади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Илм ва хунар ўрганиш инсон учун энг зарур нарсалардан ҳисобланади. Ҳар қандай нарсанинг моҳиятини англаш, жаҳондаги воқеаларнинг яхши-ёмон томонини билиб олиш, одамларнинг қадру қийматини тўғри тушуниш, оиланинг фаровон яшашини тўғри ташкил этиш, қисқаси, ҳар томонлама мукаммал бўлиш учун илм ва хунар ўрганиш зарурий эҳтиёжлардан биридир.

Фахрулбанот Сулаймония

Арасту сўзи:

– Фойдали бирор нарса ёзадиган бўлсанг, шундай хат билан ёзки, токи уни осон ўқиб, тезроқ фойда олиш имконияти бўлсин. Қандай фойдали нарсани ёдлаб олган бўлсанг, шундай тушуниб ёдлаки, токи уни қайтариб ёзиш ва тушунтириш имконига эга бўлгин. Қалам сўз элчиси ҳисобланади, ёзув эса қўлнинг тилидир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Дунёда инсонни азиз ва мукаррам қилувчи, очкўзлик, пасткашлиқ ва жоҳилликдан қутқарувчи, маърифат нурига ва саодат гулшанига етказувчи бу илм ва одобдир.

Абдибек Шерозий

ҲИКМАТ. Илм асосига қурилмаган үлуғликнинг охирни хорлиқдир. Байт:

*Нодон агар улуғ бўлса унга кўнгил боғлама,
Чунки амал нодон билан боқий эмас жаҳонда.
Чарх ҳеч қачон жоҳилларнинг амалини билмайди,
Қора чоҳга тиқар уни қўймас бир кун омонда.*

Муиниддин Жувайний

Аёллар ҳам эрлар каби истеъдодга эга кишилар бўлиб, хурмат ва эҳтиромга лойиқ бўлишларидан ташқари, оиланинг асосий тарбиячилари дир. Шундай экан, улар ҳам зарур илм билан қуролланишлари керак.

Фахрулбанот Сулаймония

Ўзи ҳақида ўйламай, фақат элга билим бериш ҳақида ўйлаган олим киши худди шамга ўхшайди, у ўзини ёндиради ва халқни зиёли қиласади.

Ҳақиқий олим, шундай кишики, унинг сўзи, ўйи, фикри ва иши бир хил бўлади.

Олимнинг ёмонлиги кеманинг синишига ўхшайди. Чунки кема синса ҳам ўзи чўқади, ҳам ўзгаларни чўқтиради.

Олим қачонки ўзининг барча ҳис-эҳтиросларининг устидан ҳоким бўлолса, шундагина уни олим дейиш мумкин.

Олимлар билан ўтиранг фойда оласан, чунки гул

ёнида ўтирган одамга гул ҳиди уриб қолади.

Олим кўр бўлса ҳам дунёни кўради.

Жоҳил соғ бўлса ҳам узоқни кўрмайди.

Одамнинг энг ёмони олим бўлиб, фойда келтирмаганидир.

«Аталар сўзлари»

Ибн Аббосдан:

— Сен қандай қилиб шунча илмга эришдинг?— деб сўрадилар.

У шундай деб жавоб берди:

— Савол берувчи тил, билувчи қалб ва чидамли ўқитувчи билан.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКМАТ. Ваҳоб ибн Мабнанинг айтишича, ҳийладан холий бўлмаган олим ўғридир.

Муиниддин Жувайнин

Шаъбий айтади:

— Илм бобида ниманики эшитсанг ёзиб қўй, қоғоз бўлмаса деворга бўлса ҳам ёз! Чунки ёдланган нарса унутилади, ёзилган нарса эса абадий қолади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Хурмус ҳаким сўзларидан. У айтади:

— Одам учун сазовор нарса шуки, у ҳикмат ўргансин, донолик илмини билсин ва уни юрагига нақш қилсин! Ҳикмат ва фазилатга етишга қарилик тўсқинлик қиломайди. Ҳикмат шундай нарсаки, у ўзгармайди ва айнимайди. Ҳикматни кимки дилига жойлаган бўлса, на ботир, на қаҳрамон, на подшо, ҳеч ким уни тортиб ололади.

майди. Киши ўз ниятини сүз билан мувофиқ қилсин, токи тили бошқа-ю, дили бошқа бўлмасин!

«Жовидони хирса

Айтишларича, Форобий жуда камбағал экан, қоғоз со-тиб олишга ҳам баъзан имконияти бўлмас экан. Ўрмонга чиққан кезларида хаёлига келган нарсаларни дарахт япроқларига ёзиб қўяр, қоғоз топганда кўчириб олар экан.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Илм ва одоб — таги йўқ хазина. Кимки унга эга бўлса, қадру қиймати баланд бўлади.

Фазилатга фақат илму шарафи бор одам лойиқ.

Билмаган айб эмас, билмаганини бўйинга олмаслик айб.

Одамлар сендан ўрганмаса сен одамлардан ўрган.

Илм шундай нарсаки, бутун куч сарф этилмаса қўлга кирмайди.

«Аталар сўзлари»

Тўрт нарса ўлик дилни тирилтиради: устоз, яхши дўст, мувофиқ ёр ва давлату иқбол сабабчиси бўладиган доно ақл!

Байт:

Яхши хотин билан меҳрибон устод,
Киши руҳин доим қиласди шодон.
Улардан ичилган оби ҳаёт сув,
Боқий умр берар кишига ҳар он!

Муиниддин Жувайнин

Айтадилар:

- Кимки ёшлигига илм ўрганмаса, қариганда ҳурмат тополмайди.

Мұхаммад Зәхній

Бир куни Искандардан:

- Сен устозингни отанғдан күра яхшироқ ҳурмат қиласам, шу ростми?—деб сўрадилар.
- Ҳа,— деб жавоб берди Искандар,— отам мени йўқлик осмонидан олиб тушди, устозим эса ердан кўкка кўтарди!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бузургмеҳрдан:

- Нима учун устозингни отанғдан афзалроқ ҳурмат қиласан?—деб сўрадилар.
- Чунки отам мени ўткинчи ҳаётга олиб келди, устозим эса боқий ҳаёт бағишлади!— деб жавоб берди.

Ҳақиқатан ҳам устоз илм бериши билан кишининг номини улуғлаб авлодлар оғзида қолдиради ва иккинчи ҳаёт бағишлайди.

Чиройли хат камбағал кишилар учун мол ва бадавлат кишилар учун ҳусну жамол, олим кишилар учун камол ҳисобланади. Куролларнинг фойдалироғи қалам ҳисобланади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Кишиларга улардан аввалроқ салом беришга шошил, бу улуғ кишиларнинг фазилатларидан бўлиб, камтарлик нишоналаридан биридир.

Мұхаммад Ҳусайн

Қалам оламни идора қиласи.
Қаламнинг кучи қиличдан ўткир.
Киличнинг кучи — қаламнинг учи.

«Аталаар сўзлари»

Саҳл ибн Ҳорун айтади:

— Қалам кўнгилнинг бурнидир, у қачон қонаса сирларни дафтар юзига сочади ва асарларни юзага келтиради. Қалам қоғоз юзига гавҳар тизувчи асбобидир. Китоб бир боғки, ёзувлари унинг гулларидир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Китоб олимлар фикрининг паноҳгоҳи, доно кишилар бўстонининг чамани, оддий кишиларнинг томошагоҳидир. У кимсасиз кишиларга дил очувчи боғ, кўнгли шикасталарга раҳнамодир. У барча ерда барча билан ошино, дардли кишилар дилига даводир.

Орифий китоб васфида қуидагича тараннум қилган:

*Бир дўстки, ҳеч кимга бермаган азоб,
Узоқ синаб кўрдим, билсанг у китоб!
Сирни яширмайди ўқувчисидан,
Хабар берар сенга ёзувчисидан.
Хилватда сен билан бўлиб у улфат,
Жимгина қуради ёқимли сұхбат.
Ҳеч кимдан қолишмас билимли аҳбоб,
Ундан сўрамассанг бермайди жавоб.*

Муҳаммад Жабалрудий

Кимки китобга кўп боқса, китоб унинг зеҳнини очади, завқини оширади, сўзга чечан қиласи.

Китоб ёлғизлиқдаги энг муnis ҳамдамдир.

Китоб ўтмишдан ҳам, келажақдан ҳам хабар берувчи-
дир.

Китоб инсондан ҳеч нарса тиламайди, аммо уни ка-
молга етказади.

Китоб одоб-ахлоқнинг кони, билимнинг эса булоғи-
дир.

«Аталар сўзлари»

Эй азиз! Киши учун китобдан азизроқ ва ёқимлироқ
сұхбатдош йўқдир. Китоб фасоҳат, балоғатда, латофат-
да тенги йўқ, мунофиқликдан холий ҳамроҳдир. Ёлғиз-
ликда ва ғамли айёмларда мунис улфатдир. Унда на ни-
фоқ бору, на гина. У шундай ҳамдамки, сўзларида ёлғон
ва хато бўлмайди. Сұхбатидан эса кишига малоллик
етмайди. У ўз дўстининг дилини оғритмайди. Юрагини
эса сиқмайди. У шундай рафиқдирки, киши орқасидан
гийбат қилиб юрмайди. Унинг сұхбатидан сенга шундай
файзли фойдалар етадики, бундай фойдани одамлардан
топа олмайсан. Аксинча, аксар одамлар сұхбатидан ки-
шига зарар етади. Китобдек дўст ичидаги барча илму ҳилм
мужассамдирки, у кишиларни ўтмишдан ва келажақдан
огоҳ қилиб туради. Шунинг учун ҳам: «Китоб ақл қалъа-
сидир!», —деганлар.

Мұхаммад Жабалрудий

Абу Бакр ал-Хоразмий ўлим тўшагида эди. Ундан:
— Кўнглинг нимани хоҳлайди, иштаҳанг нимани туса-
моқда?—деб сўрадилар.

У:

— Китоб юзига бир қарасам!—деди.

«Фавоких ул-жуласо»

*Ўқиб ўрганилган ҳар битта ҳунар,
Хунармандга бир кун фойда келтирап!*

Низомий Ганжавий

Агар одам илм ва ҳунар таҳсили билан улуғ кишиларнинг ҳунарини ўрганса, вужуд матосининг қадри хаёт дўконида аъло даражага етиб, топиш-тутиши ҳам кўпроқ бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳунар ва санъат шундай нарсаки, у кераксиз қолмайди, ишлатмасанг ҳам йўқолиб кетмайди, керак пайтда эса сенга кўмакчи бўлади. Эркак кишига қирқ ҳунар ҳам оз. Эркак бўла туриб «мен буни билмайман» дейиш уятдир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Эй ўғил! Фазлу ҳунар орттиришга бутун кучинг билан кириш, уни мукаммал эгаллаб олишга ҳаракат қил!

Абдибек Шерозий

*Хунарингдан бир кун етарсан баҳтга,
Хунарсиз ким етар тож ила таҳтга?!*

Низомий Ганжавий

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг зари бўлмаса-да, аммо ҳунари бўлса дунёда ҳеч бир хавф-хатари бўлмайди. Шунинг учун киши ҳунар зийнати билан безанмоғи керак. Ҳунарсиз киши қуруқ савлатдир. Қуруқ савлат қотиб турган сувратга ўхшайди. Сен сувратга боқ, у одамга ўшаса-да жони бўлмайди. Дараҳт шохи мевасиз бўлса кийикнинг шохларидан нима фарқи бор?! Қалам гарчи

чўп бўлса-да, илму ҳунарни ошкор қилгани учун азиздир. Ойна эса гўзаллар юзи туфайли қўлда юради. Сен Абу Жаҳл тарвузини кўр, ширин тарвузлар каби чиройлидир. Аммо аччиқ бўлгани учун қиймати йўк.

*Беҳунар одам эмас, молу зари бўлганда ҳам,
Бўлмагай эшак одам анга либос ёғганда ҳам.*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳакимлар беҳунар кишини, «қанотсиз қуш» деб номлаганлар. Яъни, қушнинг парвози учун қанот бўлиши шарт. Ҳунар ҳам барча ишларда киши учун зарурдир. Кудратли подшолар ва шон-шавкатли улуг кишилар ҳам, молу неъматлари ер куррасини қоплайдиган дараҷада кўп бўлса ҳам, ўз фарзандларини касбу камол ва қобилиятга тарғиб қиласидар. Демак, оддий халқ ҳунар ўрганишни ўз фаровонлигининг ва майшатининг асосий шарти деб билишлари зарур, балки мажбурдир.

Бархурдор ибн Махмуд

Эй азизим! Ҳунар дунёда молу пул ғамлаш, ундан ўз майшати учун фойдаланиш учунгина эмас. Ҳунарманд киши ўз ҳунари билан одамларнинг кўнглини овламоғи, кўпчиликка ёрдам бериб, уларни хурсанд қилмоғи лозим.

Шайх Саъдий айтади:

*Кишида бўлмаса фазлу ҳунардан,
Унданнинг сувратдан нима фарқи бор?!
Ҳунар дунё тўплаш учун эмасдир,
Ўзгалар кўнглини шод қилгин такрор!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳақиқатан ҳам, ҳунар меҳрибон дўст, шафқатли ёр ва файл өтказувчи бир чопагон отдирки, у ўз чавандозини тезгина роҳат ва эътибор манзилига өтказади ва шундай ҳимоячидирки, ўз соҳибини тамаъ оловидан қутқариб, омонда сақлайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй ўғил! Бу насиҳатларга қулоқ сол, касбу ҳунар ўрганишдан ор қилма, меҳнат қилишни ўрган! Юрт ва элнинг ривожи ҳам ҳунарга боғлиқ! Энг ҳалол ва энг ёқимли емиш ва кийиш ҳунардан ҳосил бўлади! Ҳунар— яширин хазина! Куни келиб дунё тасодифлари туфайли мол-мулқдан ажралсанг ҳам, ҳунардан ҳеч қачон ажралмайсан! Ҳунар сенинг доимий ҳамроҳинг, мададкорингдир.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

*Инсоннинг ҳунари унинг бойлиги,
Пул тугайди, бироқ ҳунар тугамайди.*

«Аталар сўзлари»

Агар одам учун ҳунар дарахтининг мевасига эҳтиёж бўлмаса ҳам, бироқ бир куни ҳунар унинг ҳаётини сақлаб қолишга асосий восита бўлиб қолиши мумкин. Шунинг учун ҳам оталар ўз фарзандларининг истеъдод уйини қобилият мулки билан безашга бор кучлари билан ҳаракат қилсинлар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй ўғил! Дунёда энг ёқимсиз ва энг ёмон хислатлардан бири ишламасдан бирорларнинг инъом-эҳсонига тама қўзини тикиб ўтиришдир. Касбу ҳунар эгаси тама-

дан холийдир. У ўз ҳунарининг фазилати туфайли ўз қўл меҳнати билан ҳалол топиб, ҳалол ейди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳунар саҳифасига рақам чекувчилар хўжаста сийратли ҳар бир юрт ва мамлакатдан қизил тилла сингари мўътабар, ширин сўзли, катта ва кичикнинг раҳматига мусассар бўладилар. Агар кишининг қўл остида қобилиятнинг тоза олтинидан бир дирҳам бўлса, оғирчилик пайтларида ҳам унинг кўзи тама чанги билан булғанмайди ва рўзгор сандиги бойликнинг кумуш-олтинидан холий бўлмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳунарни қадрламаган оч қолади.

Ҳар ким анжир сотиб, қорни бўлса тўқ,

Унга шу ҳунардан устун ҳунар йўқ.

Инсон ҳунаридан ҳурмат қўради,

Дунёда не экса шуни ўради.

«Аталар сўзлари»

Айтишларича, Гаштосиб кунлардан бирида ўз ватанидан айрилиб, Қустантания шаҳрига келиб қолди. Унинг ёнида бирор тийин ҳам пули йўқ эди. Ейишга нарса тополмай, оч қолди. Бирордан сўрай деса, иззат нафси йўл кўймас эди. Унинг ёдига ёшлиги тушди. У болалик пайтида мактабга бораркан йўл четида жойлашган темирчи дўкони олдида бир оз тўхтаб, темирчиларнинг пичноқ ва болта ясашларини тамошо қиласр эди ва унинг сиридан бирмунча воқиф бўлиб қолган эди. Гаштосиб кўп ўйлаб ўтирмай темирчилар олдига борди ва уларга деди:

- Эй биродарлар, мен ҳам темирчилик сиридан анча

хабардорман, мени ҳам ўзларингизга шерик қилиб ол-саларингиз.

Темирчилар рози бўлишди. Гаштосиб бир неча муддат ишлаб пул йиғди. Сўнг ватанига қайтиб борди. У марта-бага эришган пайтида барча ёшу қарини касбу ҳунар ўрганишга даъват қилди. Болаларни куннинг аввалида ўқитиб, иккинчи қисмида ҳунар ўргатишга фармон берди.

Муҳаммад Жабалрудий

ХИКОЯТ. Келтиришларича, бир ҳаким ўз ўғлига на-сиҳат қилиб, шундай дер экан:

*Олтининг харж билан охир бўлар кам,
Хунар шундай ганжки камаймас ҳар дам!
Уларнинг фарқини айтсам агарда,
Хунар чашма эрур, олтин-чи шабнам!*

Хуррамий

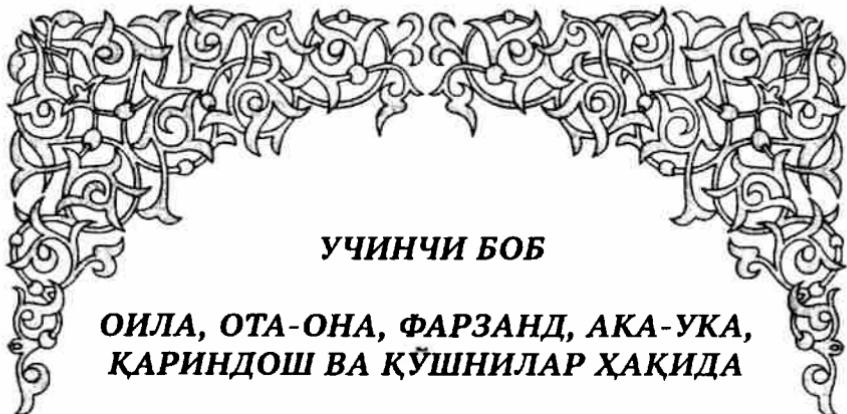
Одамнинг баракали ва бадавлат бўлиши учун касбу ҳунардан қимматроқ мато йўқ ва улуғлик ҳамда саодат осмони учун эса қобилиятдан ёрқинроқ юлдуз йўқдир. Ҳунар суви билан сугорилмаган киши, гўёки мева ва сояси йўқ қуруқ дараҳтга ўхшайди. Ёки ҳид ва рангдан холий гулга монанддир. Дарҳақиқат бу фирмавсмонанд гулшаннинг райхонлари хидидан димогини муаттар қилган киши хилма-хил камёб лаззатли неъматлардан баҳраманд бўлади. Бу неъматнинг ёқимли майдидан бир журъя тотмаган киши доимо баҳтсизлик ва ожизлик билан боши оғриб, хумор бўлиб юради. Кўп азоб ва уқубатлар юкини елкасида кўтариб юришга мажбур бўлади. Билим ва ҳақиқат боғининг боғбонлари касбу ҳунарсиз кишиларни жамиятнинг разил ва пасткаш кишилари деб ҳисоблаганлар. Касбу камолсиз кишининг муҳабба-

ти ҳеч бир дилдан жой топмайди ва ҳеч ким касбу ху-
нарсиз кишига ёрдам қўлини чўзмайди. Муаллиф:

*Хунар билан ҳаётнинг нахлин эгаллаганларга,
Саодат хазинасин калити мұяссардир.*

Бархурдор ибн Маҳмуд

УЧИНЧИ БОБ

ОИЛА, ОТА-ОНА, ФАРЗАНД, АКА-УКА, ҚАРИНДОШ ВА ҚҰШНИЛАР ҲАҚИДА

Хар бир дарахтнинг меваси бор, күнгилнинг меваси эса фарзанддир.

«Аталар сұздары»

Бахтиёр бўлишни истасанг қуидаги хислатларни ўзингда мужассам қилгин: аввало ота-онанинг ҳаққини адо қил, ота-она хурсандлиги киши учун дунёда катта давлатдир.

Мұхаммад Ҳусайн

*Ота-она беҳад бўлади хурсанд,
Фарзанди бўлолса муносаб фарзанд!*

Мұхаммад Жавҳар Заминдор

Шуни чуқур англамоқ керакки, ота учун фарзанддан кўра яқинроқ кимса йўқ ва отанинг фарзандга бўлган муҳаббатининг қанчалик юксаклигини баён қилиш кийин! Лекин, шунга қарамай, фарзанд отага нисбатан озгина беодоблик қилса, фарзанд муҳаббати ота наза-

рида пастлайди ва унга жазо ва танбех беришга киришади. Агар ота билан фарзанд ўртасидаги аҳвол шу экан бир-бирига алоқаси ва яқинлиги бўлмаган кишилар орасида беадаблик юз берса қандай нохушлик бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Келтиришларича, бир киши бир донодан насиҳат қилишни сўради: «Ховли-жойинг, илму одобинг кимдан қолган?», – деди. У киши: «Отамдан», – деб жавоб берди. Доно унга: «Шунинг ўзи насиҳатдир», – деди ва давом этди, – агар сен яхшилик қилсанг яхшилик қолади, Ёмонлик қилсанг, ёмонлик қолади!»

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

«Иҳё» ва «Кимё» китобларида фарзанд ҳақида қўйидағи гаплар айтилади: «Фарзанд ота-она қўлидаги омонатdir, унинг дили эса нафис гавҳарга ўхшайди. Гавҳарга ҳар хил нақшлар солиш мумкин бўлгани каби бола дилига ҳам турли фикрлар нақшини солиш мумкин. Бола қалби тоза ер кабидир, унга қандай уруғ сепсанг ўша уруғ унади. Шунинг учун ота-она ва муаллим бу ишда ўзаро ҳамкор бўлиб, унинг дилига яхшилик уруғинигина сепмоқлари лозим».

ҲИКОЯТ. «Равзай хулд» асарининг муаллифи Мавлоно Маждиддиннинг ёзишича, у бир куни Язд шаҳрида ваъз айтиётган экан. Гап ота-она ҳақида кетаётган пайтда бир қария ўрнидан туриб, йиғлаганича: «Эй мавлоно, отасининг соқолидан тутиб, бошига калтак билан урган фарзанд ҳақида нима дейсан?», – деб сўради. Мен ундан: «Отаси уни нима ишга ўргатган эди?», – деб сўрадим. У эса: «Эшакни ижарага беришга», – деб жавоб берди. «Айб унинг отасида, – дедим унга, – болани ёшлигидан

илм ўрганишга жалб қилганида ва яхши кишилар сұхбатига юборганида ундан бундай иш содир бўлmas эди. Ота бундай қилиш ўрнига эшакни ижарага беришга ўргатиби. Натижада бола эшакни жиловидан тортиб, бошига чўп билан уришга ўрганиб қолган. У ўз отасининг соқолини эшакнинг жилови, деб ўйлаб тортган, бошига эса эшакнинг боши деб ёғоч билан туширган».

Фарзандни жаҳл зимистонидан илм рўшнолиги томон етаклагинки, илм инсон фахри, жоҳиллик эса гафлатдир.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Оталарнинг ўз фарзандлариға нисбатан бўлган муҳаббат қасри асосларидан бири — бутун куч ва қувватларини фарзандларининг фаросат, камолот билан безатиб, уларнинг вужудини касбу ҳунар либоси билан кийинтиromoқларидан иборатдир.

Барҳурдор ибн Маҳмуд

Отамиз оиланинг узоғини яқин ва йўғини бор қилиш учун доимий ҳаракатда бўлади. У бизнинг яшашимиз учун уй-жой ҳозирлайди. Кийдириш учун кийим-кечак топади. Ичишимиз ва ейишимиз учун овқат топиш пайдан бўлади. Борингки, ҳар бир оиланинг равнақи учун биринчи галда ҳаракат қиласиган киши отадир.

Болалар! Ота-боболаримиз биз учун тер тўкиб ҳаракат қилишни, қўлидан келган барча яхшиликларни биз учун муҳайё қилиш йўлида жон-жаҳди билан меҳнат қилаётганликларини билишимиз бунинг шукронаси учун уларга итоат қилиш, айтганларини қулоқ қоқмай бажаришимиз, отамиз чарчаган онда ва ёрдам керак бўлган пайтда дарҳол ёрдамга шошилишимиз, фарзандлик бурчини ўташ учун ҳамиша шай туришимиз керак.

Ҳар бир фарзанднинг ота-онага ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиши ва уларга нисбатан шафқат ва марҳаматларини ишга солиши муҳим вазифаларидан биридир. Ўз ота-онасини рози қилмайдиган, уларни ранжитадиган фарзанднинг иши ҳеч қачон олға босмайди ва элнинг олдида обрўйи бўлмайди!

Мустафо Ҳомийпошио

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир бадавлат кишининг як-каю ягона ўғли бўлиб, у нихоятда исрофчи ва бехуда сарфловчи эди. Байт:

*Давлат ўйин учун эмас жаҳонда,
Ўзни сақлаш учун доим омонда!*

Ота ўз ўғлининг ноқобил эканини билгани учун олдиндан чора кўриб, ўлар пайтида унга насиҳат қилиб деди:

Эй ўғлим, мен ўлганимдан кейин бойликларимнинг бари сенга қолади. Ишончим комилки, сен уларнинг барини бехуда сарфлаб битирасан. Қўлингда ҳеч нарса қолмай, очлик ва начорлик билан охири ўлимингга рози бўласан. Мен нариги уйнинг бурчагидаги томнинг шипига бир арқон боғлаб қўйибман. Жондан тўйган пайтингда ўзингни ўша арқонга осгин!

Ота шу гапларни айтиб жон берди. Ноқобил ўғил кўп ўтмай, барча пулларни сарфлаб тамомлади. Охири гадойлик қилишдан ор қилиб ўзини осиб ўлдиришга қарор қилди. Отаси тайинлаб кетган уйга кириб, арқоннинг учини бўйнига солиб, ўзини осди. Том тўсини уни кўтаролмай синиб ерга тушди. Шу он тупроқ аралаш отаси атайлаб ўғли учун беркитиб кетган бойликлар ҳам ерга тушди. Мехнат билан топиладиган бойлик қадрини тушуниб етган ўғил энди пулни ўйлаб ишлатадиган,

хайрли йўлларга сарфлайдиган бўлди. Отаси хотираси учун халқни хушнуд қилишга ва саховат нуридан баҳраманд қилишга киришди. Назм:

*Кишида бўлмаса давлат удир хок,
Давлатли кишига жаҳонда не бок!
Давлат гоҳи келиб, гоҳида кетар,
Бефаҳм кишилар ўзни йўқотар.*

«Махзан ул-улум»

Болалар! Оналаримиз бизларни вояга етказиш учун меҳру муҳаббатини ишга солиб, оромидан кечиб, кечалари ухламай, тарбиямизга машғул бўлган. Хафа бўлиб қолсак ёки кўнгилимиз бироз ранжиб қолса атрофимизда парвона бўлган, тобимиз қочиб қолса, хузур-ҳаловатини йўқотган ҳам она. Боғбонсиз бирор дараҳтнинг меваси яхши бўлмайди. Она эса биз учун боғбондир. У доимо бизни парвариш қилиш пайидан бўлади. Буни фаҳмлаган ҳар қандай бола ўз онасини барча нарсадан устун қўяди ва ҳамиша ҳурматини қиласди.

Ақлли фарзанд бир дақиқа бўлса ҳам она меҳрини эсдан чиқармайди, кичкина ишга кўл урганда ҳам она ни бундан воқиф қилиб, унинг розилигини олади, айтган сўзларига қулоқ солиб, маслаҳатларига амал қиласди, ҳар вақт онани миннатдор қилишга уринади.

Вояга етган болалар яхши тарбия олиб, бирор касб эгаллаб олганларидан кейин ҳар вақт оналари олдига келганларида бир вақтлар шу онасидан сут эмиб қатта бўлганларини, унинг қучоғида парвариш топганларини ўйлаб, ҳеч қачон онага қаттиқ гапирмайдилар, юмшоқ сўзлар билан унинг кўнглини оладилар. Онанинг бир вақт ўзлари учун чеккан жафоларини кўз ўнгларига келтириб, шу чеккан жафо ва меҳнатларини унуттиришга

уринадилар, уларнинг дил розилигини олиб, бир умрга шодмон қиласидилар.

Мустафо Ҳомийпошишо

Оталарнинг дўстлиги болаларни яқинлаштиради.

Ота-онасини ҳурматлаган кишининг умри узун бўлади.

Ота-онанинг гапига кирмаганнинг ётар жойи гулхан.

«Аталар сўзлари»

Ота-онанинг хизматини қилиш ҳар бир фарзанднинг бурчи ҳисобланади. Аммо бу бурч ота-она қачонки фарзанднинг хизматига муҳтоҷ бўлиб қолганда амалга оширилади.

Фарзанднинг ота-она олдидаги одоблари шундайки, фарзанд ота-она нима деса дикқат билан қулоқ солади, уларнинг олдига тушиб юрмайди, нимаики буюрсалар ва буюрган нарсаларида хиёнат ёки гуноҳ иш бўлмаса жону дил билан бажаради. Улар ўтирган жойларидан турсалар у ҳам ирғиб туради, чақирсалар лаббай деб жавоб беради, уларни хурсанд қилишга ҳамиша орзуманда бўлади, уларнинг олдида таъзим билан туради, қилган ишларини миннат қилмайди, ота-онанинг қилган ишлари учун аччиғланиб, уларга хўмрайиб қарамайди, уларнинг рухсатисиз сафарга кетмайди.

Яна бошқа ҳукуқларидан баъзилари шуки, уларнинг олдиларида одоб билан ўтиради, ечиниб ўтирмайди, бирор ери оғриётган бўлса ота-онани ташвишга солмаслик учун имкони борича яширишга ҳаракат қиласиди, шунга ўхшаш нарсаларнинг ҳаммасида одоб қоидаларини жойига қўяди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Саодатманд ақл әгалари фарзандларини худди киши аъзосига ўхшатадилар. Хар бир аъзо ўз эгасига қанчалик иш берадиган бўлса, ўша аъзони бошқаларига нисбатан кўпроқ эъзозлайдилар. Фарзанд қанчалик азиз ва мукаррам бўлмасин агар у одоб зийнатидан бенасиб бўлса кўриш кувватидан қолган ўхшайди.

*Фарзанд бўлса агар ноаҳил бадкор,
Ҳосилсиз дараҳтдир бесамар, беор!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Оиладаги иноқлик ва тотувлик ҳар қандай мушкул ва қийин ишларни бартараф қилишга ёрдам беради. Фақатгина оила аъзолари эмас, балки эллар ҳам бир ёқадан бош чиқариб, иш кўрсалар, ҳар қандай душман устидан ғалаба қозонади. Бунга қуидаги ҳикоят мисолдир.

ҲИКОЯТ. Косиб ва ҳунарманд бир кишининг бир неча ўғиллари бўлиб, улар ҳар куни ўзаро низо қилиб уришардилар. Бир куни кекса косиб бир даста чўпларни йигиб, маҳкам қилиб боғлади ва ўғилларига бериб: «Қани, шу чўпларни синдирингларчи!», – деди. Ўғиллар Қанчалик уринишмасин барибир синдира олишмади. Шунда ота боғланган чўпларни ечди ва бир донадан ўғилларига бериб: «Энди синдириб кўринглар», – деди. Ўғиллар чўпларни синдиришди. Шунда ота ўғилларига қараб: «Ҳозир ниманики кўрган бўлсаларингиз у сизларнинг аҳволингизга мисолдир, агар иттифоқ бўлсангиз, ҳеч ким сизларни синдира олмайди, агар муроса қилмай, бир-бирингиздан ажралиб яшасангиз, қийинчиликлар олдида бошингиз эгик бўлади!» деди.

Гулом Муҳаммад Восиф

Китобларда баён қилинишича, ота-онанинг фарзандга нисбатан саксонта ҳақи бор. Уларнинг қирқтаси тириклик

вактида ва қолган қирктаси ўлгандан кейин амалга оширилади. Тириклик чоғидаги қиркта ҳақнинг ўнтаси танга, ўнтаси тилга, ўнтаси дилга ва ўнтаси молга тааллуклидири.

Танга тааллукли бўлган ўнта ҳақлар: ота-онага сидқидилдан хизмат қилишдир. Бу шундайки, ота-онага ҳамма вакт ҳурмат кўзи билан қаралади, «қилма!» деб буюрган ишлари қилинмайди, уларнинг маслаҳати ва розилигисиз ҳеч бир ишга кўл урилмайди, яна улар сен ўтирган жойда ҳозир бўлсалар, сен дарҳол ўрнингдан туриб кутиб оласан, улар ўтирган бўлишса, сен оёқда тик турасан, улар рухсат қилишгандагина ўтирасан. Улар ўтирадиган ўринга сен ўтирма. Йўлда бирга кетаётганда уларнинг олдиларига ўтиб олма. Агар тупроқли, лойли, сувли ёки умуман хавфли жой келгандагина олдинга ўтиб олишинг мумкин. Уларнинг олдида очиқ чехра билан ўтири. Ковоғингни солма, ҳўмрайиб қарама, чақирганларида эса югуриб бор.

Аммо дилга тааллукли бўлган ўн нарса шундан иборатки, биринчи – уларга раҳму шафқат билан қара. Иккинчи – уларга доимо кўлингдан келганча яхшилик қил. Учинчи – сенинг шодлигинг уларнинг хурсандчи- лиги билан бўлсин. Тўртинчи – улар ғам тортсалар сен ҳам қайғур ва уларнинг дардига малҳам бўлиш йўлини қидир. Бешинчи – улар ортиқча гапирсалар ҳам ўзингга малол олма. Олтинчи – улар танбех берсалар хафа бўлиш ўрнига хурсанд бўл. Еттинчи – уларга қанча яхшилик қилмагин ва ҳақларини адo қилмагин уларнинг диллари заррача озор топишини ўзинг учун ор деб бил. Саккизинчи – уларнинг қандай ниятлари бўлса ўша ниятларига етишлари учун ҳаракат қил. Тўққизинчи – улар қанчалик узок умр кўрсалар шунчалик қувон. Ўнинчи – қанчалик дардли бўлса, шунчалик кўнглини олишга урин.

Аммо тилга тааллукли бўлган ўнтаси шундан иборат-

ки, биринчи – уларга мулойим муомала қил ва доимо тавозеда бўл. Иккинчи – уларга баланд овоз билан гапирма. Учинчи – уларга кўп гапирма ва қўполлик қилма. Тўртинчи – уларнинг отини айтиб чақирма. Бешинчи – улар гапираётганларида сўзларини бўлма. Олтинчи – уларнинг айтганларини рад қилма. Еттинчи – улар фалон ишни қил, деб айтсалар сен йўқ деб жавоб қилма. Саккизинчи – улар қичқириб гапирсалар ҳам сен паст овозда гапир. Тўққизинчи – уларнинг гапларига ох-ух деб хитоб қилма...

Молга тааллуқли бўлган ўнта нарса қўйидагилардан иборат: биринчи – ўзингга кийим-кечак қилишдан аввал ота-онага қилиб бер. Иккинчи – уларга ўзинг ейдинг таомлардан ширинроқ таом қилиб берасан. Учинчи – бир дастурхондан овқатланаётганингда емишларнинг яхисини уларнинг олдига суреб қўясан. Ҳикоя қилишларича, Ҳаннон ибн Атия ўз онаси билан бир дастурхондан овқат ейишга қўрқиб турар экан. У доимо: «Онамнинг кўзи тушган ва энди емоқчи бўлиб турган мевасини билмасдан еб қўйсам, онамнинг кўнглига бирор гап келса, мен эса гуноҳкор бўлиб қолсам, унда ҳолим нима кечади, мен шундан қўрқаман» дер экан. Тўртинчи – қандай нарсани сотиб олиш истаклари бўлса ўша нарсани сотиб олиб бер, чунки сен ёш бўлган пайтингда нимани хоҳлассанг улар ҳам сотиб олиб беришган. Бешинчи – иморатларини яхшила ва уни жихозлаб бер. Олтинчи – сўрамасалар ҳам пул бер, чунки улар буни ошкоро айта олмасликлари мумкин. Еттинчи – уларга: «Топган-тутган нарсаларим сизлар учун, ниманини хоҳласаларингиз бемалол олаверинглар, ҳаммасини ўзингизникidek қўринглар», – деган сўзлар билан орадаги уялиш ва тортинишни йўқот. Саккизинчи – агар улардан узокроқ ерда турилса, гоҳ-гоҳ меҳмонга таклиф

қилиб, иззат-хурматини жойига қўйиш керак. Тўққизинчи – ота-онангнинг дўстларини ҳам хурмат қил, бу ишинг билан сенинг ота-онанг ўз дўстлари олдида юзлари ёруғ бўлади...

Аммо ота-она ўлгандан кейин қилиниши керак бўлган қирқта ҳақ-хукуқларга қуидагилар киради: биринчи – ўликни зудлик билан дафн этиш чораларини кўр, чунки ўликнинг иззати уни тезда дафн этишдир. Кўмишдан аввал жасадни ювишни ва кафанлашни унутма. Ўзинг доду фифон қилиб йиглама ва ўзгаларнинг ҳам шундай қилишларига йўл қўйма.

Ота-она дафн этилгандан кейин уларнинг зиёратларига тез-тез чиқиб тур. Агар ҳафтада бир марта зиёратга чиқишни одат қилиб олсанг улуғ кишилар йўлини туттган бўласан. Бошқаларнинг ўлган ота-оналарини ёмон сўзлар билан ёдга олмагинки, улар ҳам сенинг ота-онангни шундай ёдга олмасинлар. Ҳикмат китобларида айтилишича, кимки ўз ота-онасини ўлгандан сўнг ёмон сўзлар билан ёдга олса, у малъун кишидир.

Ота-она вафот этгандан сўнг унинг ёру дўстларини уйингта таклиф этиб, улар билан бирга ота-онанг хотирасини ёдга ол, ота-онанг яхши қўрган овқатлардан тайёрлаб, таклиф этилган биродарларига нисор эт!

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Фарзанднинг ота-она олдида бурчи бўлгани каби ҳар бир ота-онанинг ҳам фарзанд олдида бурчи бор. Булар шундан иборатки, ҳар бир ота ўз фарзандини номусли аёлдан туғилишига ҳаракат қилсин, токи фарзанд туғилгандан кейин одамлар шу фарзандга турли таъналар қилиб юрмасин. Болага яхши ва чиройли исм қўйсин. Унга илму маърифат ўргатсин. Ота-она ўз фарзандини

ҳамиша ҳалол овқат билан ўстирсин. Ҳаромдан ейилган овқат болага нотўғри таъсир кўрсатади ва ҳаромхўрликка ўргатади. Ҳикоя қилишларича, бир куни Молик ибн Динор уйида йиғлаб ўтирган экан. Буни кўрган одамлар:

– Нега йиғлаяпсан? – деб сўрадилар.

У эса:

– Яккаю ягона қизим бор, гапдан гап чиқиб, у менга: «Эй ота, менга ҳаром овқат едирганингдан кўра, очдан ўлдирисанг афзалроқ!», – деди. Мен бу ишнинг уддасидан чиқармиканман деб, йиғлаб ўтирибман! – деб жавоб берди.

Демак, ҳар бир ота-она ўз фарзандини фақат ҳалолдан топилган овқат билан боқиши лозим, бунинг учун ота-онанинг ўзи аввало ҳалол овқат ейиши керак, шундагина пуштидан бўлган бола ҳам ҳалол ва покиза бўлиб туғилади. Она ҳомиладорлик пайтида ҳаром ва нораво овқатлардан тийилиши зарур.

Мұҳаммад ибн Мұҳаммад ал-Жомий

Фарзандлар ота-онага итоат этиб, ҳар бир фурсатни уларнинг ризолигисиз ўтказмасликлари лозимdir. Ҳар бир саодатли ва азиз фарзанд ота-она кайфиятини розилик белгиси билан хурсанд қиласи, ота-она хурсанд-чилигини ўзига келадиган яхшиликнинг дебочаси деб билади. Нажот эшигининг калити ва саодат гулзорининг насими ота-она туфайли ҳосил бўлади. Фарзанд ўстиришдан муддао шулки, улар имкони борича ота-она хизматини қилсинлар ва ҳеч қачон уларга уят ва шармандалик келтирмасинларки, уят ва шармандалик ота-онанинг фарзандга бўлган меҳру муҳаббат оиласини ғуборлаштиради. Бундай ёмон фарзанддан бегоналарни яхшироқ деб ҳисоблайдилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Луқмони ҳаким ўз ўғлига насиҳат қилиб деди:

Бу насиҳатларимни ёд олиб, унга амал қилсанг, ақдли ва улуг киши бўласан. Агар бирор киши билан сұхбатлашадиган бўлсанг, аввало панду насиҳатдан гаплаш!

«Махзан ул-улум»

Бола етти ёшга етгач, уни илм олишга ва жоҳиллик ботқоғидан қутқаришга уринилади, агар унга илм ўргатишнинг иложи бўлмаса, бирорта яхши ҳунарга ўргатилади.

Агар сенинг молинг қанча кўп бўлса, уларни фарзандингнинг илм ва ҳунар олиши йўлида сарфла, чунки молу давлатга ишониб бўлмайди, ҳунар эса ҳеч қачон ўлмайди. Илм ва ҳунар ўрганмай ўтирувчи кишилар ҳақида олимлар учта сабаб борлиги ҳақида гапирадилар. Бундай кишилар ё зоҳид ё танбал ёки такаббур кишилардир. Агар у зоҳид бўлса, тез кунда таъна балосига гирифтор бўлади. Агар танбал бўлса, гадолик кўйига тушади. Агар такаббур бўлса, ночорликдан охири ўғрилик ўғлига киради. Кимки касбу корга эга бўлса, бундай иллатлардан узоқда бўлади.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Сен ота-онанг тириклигига қандай муносабатга эга бўлган бўлсанг сен ҳам фарзандларингдан худди шундай муносабатни кут.

«Махзан ул-улум»

ҲИКОЯТ. Киз йигитнинг саволига жавобан деди:

– Кишининг қалбida қуийдаги бўстонлар бўлади. Биринчи – илм бўстони, иккинчи – мулойимлик бўстони, учинчи – ихлос бўстони, тўртинчи – камтарлик бўстони, бешинчи – саховат бўстони, олтинчи – ризо бўстони, еттинчи – умид бўстони!

Йигит:

– Бу бўстонларда нималар бўлади?—деб сўради.

Қиз деди:

– Киши равнақ топай деса, авалло, илм бўстонига киради ва у ердаги нодонлик ва жоҳиллик хашакларини юлиб, узоққа отади. Сўнг мулоимлик бўстонига киради ва бу бўстонда адоват ва ҳасад тиконлари ўсган бўлса, уларни юлиб узоққа отади. Сўнг ихлос бўстонига киради ва бу бўстонда риё ва бадгумонлик хашаклари бўлса уларни юлиб, бўстонни тозалайди. Сўнг камтарлик бўстонига киради ва бу бўстонда такаббурлик ва мағрурлик хашаклари бўлса, уларни юлиб тозалайди. Ундан сўнг ризо бўстонига киради ва бу бўстонда манманлик ва қайсарлик тиконлари бўлса, бўстонни улардан холий қиласди. Сўнг умид бўстонига киради ва бу бўстонда умидсизлик ва тушкунлик тиконлари бўлса, уларни юлиб отади.

Йигит қизнинг ақлига яна ҳам қойил қолди ва шунча ёшга кириб, бундай оқила қизни кўрмаганини ҳис этди. Сўнг қиздан сўради:

– Эй қиз, ёш бўла туриб, шунча илму ҳикматни кимдан ўргангансан?

Қиз:

– Ота-онамдан!—деб жавоб берди.

Мұхаммад Жабалрудий

Агар она янги тугилган болага сут беришда узрли бўлмаса, ўзи сут бергани маъқул. Чунки онанинг сути бошқаларнинг сутига нисбатан ҳазмлироқ бўлади. Сут берганда ҳам ҳар икки кўкракдан сут бериш лозим. Бири нон ўрнида бўлса, бири сув ўрнида бўлади. Агар она сут беришда узрли бўлса, доя қабул қилмоқ керак. Аммо хунук, тентак ва айбли доялардан сақланмоқ керак, яъни сут берувчи доя ҳар хандай нуқсонлардан хо-

лий бўлсин. Чунки сут болага катта таъсир кўрсатади.

Болани эмизиш муддати икки йил бўлади. Аммо йигирма бир ой ҳам жоиз деб топганлар. Болани етти ёшгача эркин қўйилади. Етти ёшдан эса илму одоб ва олий фанларни ўрганишга тарғиб қилмоқ лозим.

Болаларни ёмон, билимсиз кишилар билан доимо ҳамсуҳбат бўлишларига йўл қўймаслик керак. Чунки улар нимани кўрсалар ва кимга эргашсалар ўша нарсаларга тезда кўнишиб қолишади. Агар шу ҳол рўй берса, ундан сўнг Луқмон ва Афлотуннинг мингта панду насиҳати билан ҳам уларнинг кўнглидан ўргангандар нарсаларини чиқариб бўлмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Сўрадилар: «Ўғлингдан ҳам ширин нарса нима?» Айтди: «Невара!»

Ўғил қувонса ота-она яйрайди.

Яхши ўғил отани бошига кўтаради.

Бола болдан ширин.

«Аталар сўзлари»

Ҳақиқий фарзанд ҳар бир соҳада ўз отасининг ҳукмига тобе бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ота-онага итоат этиш билан бирга уларга чин дилдан ишониш ва барча соҳада сирдош деб фаҳмлаш ҳам лозим. Чунки болаларга нисбатан ота-она кўпни кўрган, ақл ва тажриба ҳосил қилган ва яхши-ёмон йўлни билган бўлади. Шунинг учун ота-она болаларга тўғри йўлни кўрсатиб, насиҳат ва маслаҳатлар бериши, болалар эса унга амал қилишлари керак.

Ота-онанинг сўзларига ишонмаган, улардан ўзини ақлли ва ишбилармон деб ҳисоблаган болалар кўпгина қийинчиликлар ва ҳар хил оғатларга дучор бўладилар. Чунки ишончсизлик одамда алдов ва ёлғончиликни туғдиради, ёлғончилик эса барча қабиҳликни юзага чиқаради. Бирорга ёлғон гапириш энг буюк айб бўлиши билан бирга ота-онани алдаш эса энг ярамас одатдир. Ота-онани ғафлатда қолдириш, ҳар бир ишнинг ҳақиқатидан бехабар қолдириш ота-она учун зўр уқубат ва ҳақоратдир. Болалар қийин аҳвол ва оғир кулфатга дучор бўлганларида ўз ота-оналарини бундан огоҳ қилсалар ота-она ўзининг ақли, тажрибаси билан бу қийин ҳолатдан чиқиши йўлини кўрсатиб берадилар.

Ҳаётда хоҳ кичик бўлсин, хоҳ катта бўлсин, бирор болага қараб: «Буни ота-онангдан яшир, уларга айтма», — деса, у дўст эмас, балки душманйдир. Бундай одамни кўрган бола душман сифатида ундан қочиб кетишни ўйлаши керак. Сўзнинг қисқаси шуки, ҳар бир фарзанд ўз ота-онасини ўз аҳволидан, қилаётган ишидан воқиғи қилиш билан бирга уларнинг панду насиҳатларига қулоқ солиши ва амал қилиши зарур. Уларнинг яхши ишларидан ибрат олиши, тажрибаларидан ҳаётда фойдаланишлари керак.

Ҳар бир бола бирор тасодиф туфайли бирорта хатога йўл қўйса, дарҳол бу хатони тўғрилашга киришиши, бутун куч-қудратини ишга солиб, ўзини оқлашга, иккинчи марта бундай ишга қўл урмаслик учун жон-жаҳди билан курашиш лозим.

Мустафо Ҳомийпошо

Фарзанд ота-онанинг баҳти ва қувончи бўлишига қарамай, агар у ота-она ризолигидан ташқари иш тутса, ундей бераҳм фарзанддан ақлли бегона яхшидир.

Муаллиф:

*Фарзанд эрур давлат боғига ниҳол,
Ундан кулиб боқар баҳт ила иқбол.
Қолдирса агар у яхши деган ном,
Эл ичра обрўйи ошар батамом.
Фарзанд бўлса ҳамки хуришиди тобон,
Безори бўлса у юз бур ўша он.*

*Одамлик йўлидан юрса гар узоқ,
Меҳру муҳаббатга лойиқмас мутлоқ.
Хато йўлдан юриб, қилмай орият,
Авлод-аждодингга келтирас уят.
Ноқобил фарзанддан ота қалби зор,
Ундан бегоналар яхшидир зинҳор!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Болалар хаётда ўсиб улғаяр эканлар уларнинг толела-ри икки нарсадан айри бўлмайди: ё баҳт-саодат бўлади ёки гумроҳлик йўлига кириб, баҳтсиз бўлиб қолади.

Болалар қандай қилиб баҳтли бўлишлари мумкин. Агар бола ота-онасининг гапига қулоқ солса, уларнинг айтган йўлидан чиқмаса, берган маслаҳатларини жон деб қабул қилса, уларга шунчаки қулоқ солиб қўя қолмай, бутун кучи билан амал қилишга уринса ва доимо ёдида тутса, бундай бола улғайиб албатта баҳтли бўлади.

Бола қандай қилиб баҳтсиз бўлиб қолади?! Агар у ўз отасининг бегараз, чин кўнгилдан меҳрибонлик билан айтган сўзларига қулоқ солмаса, маслаҳатларини олмаса, бора-бора йўлдан адашади, оқибат-натижада баҳтсиз бўлиб қолади. Улар катта бўлганларидан кейин ўз баҳтсизликларига ўзларини айбдор деб ҳисобламай, ота-оналарига тухмат тошларини отишади, баҳтсизликларининг сабабчиси қилиб уларни кўрсатишади.

Болалар! Сиз ҳаётда кўриб турганингиздек, илмли ва маърифатли кишилар ҳамиша иззат ва икромда, пули кўп, манман деган бадавлат кишилар эса обрў жиҳатидан ўларнинг олдида пастдир. Бундан кўриниб турибдики, илм кишини эл олдида азизу мукаррам қилас экан.

Мустафо Ҳомийпошо

Ота ёки бобонгнинг наслу насаби билан эмас, балки ўз меҳнатинг ва ҳунаринг билан керил!

*Азизим лофт урма наслу насабдан,
Насабдан кечгилу, лофт ур адабдан!*

Яхши сигирнинг боласи ҳам яхши бўлади.

Экиннинг яхши бўлиши уруғнинг тоза бўлишидан.
Боласи йўқлик ҳам камбағаллиқдир.

«Аталар сўзлари»

Ота-она, қариндош-уругларни иззат-икром қилиш фақат ёшлик айёмимизда ёки бой-бадавлатлигимизда эмас, балки умримиз борича ва кучимиз тутагунчадир. Катталарнинг ўзаро алоқалари ва муносабатлари бошқаларга катта таъсир қиласи ва ёшлар бу муносабатлардан ибрат олишади.

Биз ота-онамизнинг ёнида бирга яшаётганимизда уларни доимо хушнуд этишимиз, уларга кўрсатиладиган иззат-икром қоидаларига нуқсон етказмаслигимиз, доимо ҳол-аҳволларини сўраб туришимиз керак. Уйланганимиздан ва бошқа ерга ҳовли жой қилиб чиқиб кетганимиздан кейин эса тез-тез ёнларига бориб туришимиз, қўлларидан ўпиб дуоларини олиб туришимиз, буларни қилолмаган тақдирда эса хат орқали ҳол-аҳволларидан хабардор бўлиб туришимиз шарт. Агар бизнинг илмимиз ва қасбимиз ота-онаникidan юқори бўлса, биз

бунга асло мағурланмаслигимиз инсоний фазилатлардан ҳисобланади. Ота-она олдида амал ва касб билан мақтаниб керилишдән күра жохыл ва илмсиз бўлган афзалроқдир.

Ота-она тириклигида уларни хушнуд этиш, вафотларидан кейин эса тирикликларида айтган насиҳатлари ва маслаҳатларига амал қилиш, уларнинг яхши хислатлари билан ёдлаб туриш содик ва вафодор фарзандларнинг энг яхши одатларидандир. Шуниси ҳам махфий қолмасинки, ота-онадан ташқари валинеъматлик қилган ва яхшилик қўлини чўзиб турган инсонларнинг иззат-икромини ҳам бажо келтиришда нуқсонга йўл қўймаслик керак.

Мустафо Ҳомийпошишо

ҲИКМАТ. Бир улуғ киши ўз укасига насиҳат қилиб дерди: «Дўст жафо билан душманга айланади, душман эса яхшилик билан дўстга! Агар душманни яхшилик ва ҳадялар билан дўст қаторига киргиза олмасанг, жафо билан душманлар қаторига киргизма!» Байт:

*Одам яхшиликка бандадир доим,
Душману дўстлар ҳам барибир одам.
Ҳеч кимнинг дилига оғир келмайди,
Душман меҳр билан дўст бўлгани дам!*

Маждиддин Хавофи

Бир киши бир улуғ одамдан сўради: «Ака-ука дилга яқинми ёки дўст?» У деди: «Ўз ака-укам садоқат йўлини тутгандагина дилимга яқин». Байт:

*Дўст бўлмаса яқинларинг кечгил улардан,
Бегоналар меҳр қилса дўст тут уларни.*

Муиниддин Жувайнин

ХИКОЯТ. Бир улуг киши ҳикоя қилиб деди: «Мен бир қавмни кўрдим. Ўз ака-укаларини узоқ вақт кўрмай юраверишар экан. Кўрганда эса ҳол-аҳвол сўрашмас, фақат ишдан гапиришиб, пул, мол керак бўлса бир-бировидан аяmas экан. Бундай яхшиликни эса бир-бировларига ҳеч қачон миннат қилишмас экан.

Яна шундай бир қавмни кўрдим. Агар бир-бирини бир кун кўрмай қолган бўлишса, ҳол-аҳволини, қандай яшаётганини, бола-чақа, хотин-халажларини ва бошқа нарсаларини зўр эътибор билан суриштиришар экан. Ҳатто агар уйида жўжа бўлса, жўжанинг аҳволини ҳам сўрашар экан. Агар гап пулдан чиқиб қолса, тездагина чап беришиб, қочиб қолишаркан. Арзимас бир нарсани бир-бирига беришга оғринишар экан». Байт:

*Юз марта ҳол-аҳвол сўргандан кўра,
Бир тийин ҳадя қил дўст экан ночор.
Юзлаб ширин сўздан яхшироқ эрур,
Бир марта яхшилик айласанг минг бор.
Ёрдам қилиш агар бўлмаса дилда,
Тилингни тийгину, сўзлама зинҳор.
Кун-қуруқ сўз билан алдаса ҳар ким,
У одам эмасдир, тулкидир айёр!*

Маждиiddин Хавофий

Отини «ака» қўйган киши ака бўлавермайди.

«Аталар сўзлари»

Қариндош-уругларингни ўзингдан узоқлаштирма, уларга марҳамат кўзи билан боқ, уларнинг гапига қулоқ сол ва ҳамиша яхшилигингни аяма! Раҳм узоқ яаша учун воситадир ва у кишининг тинч, фаровон яшашига сабабчи бўлади! Байт:

*Кишидан рози бўлса гар қариндош,
Ошиб обрўйи, бўлгай барчага бош!*

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКМАТ. Қўшни ким ва қайси миллат бўлишидан қатъи назар уни ҳурмат қилмоқ ва қўшни ҳак-хукуқини адо қилмоқ одамийлик хислатларидан биридир. Қўшни итига сабабсиз тош отиш, мушугини ҳайдаш эса уни ҳақоратлаш билан баробардир.

Бир киши ўз дўстининг олдига келиб, уйида сичқон кўплигидан шикоят қилди. Дўсти унга мушук боқиши маслаҳат берди. У эса рози бўлмай: «Мушук боқсан, уйимдаги сичқонлар қўшнимни кига қочиб чиқармикан, деб кўрқаман»,— деди. Ўзинг учун нимани нолойиқ деб ҳисобласанг уни ўзга учун ҳам раво кўрма!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ҲИКМАТ. Ҳар ким ўз қариндош-уруғларидан яхшилигини аяса, ундей одамдан яхшилик кутиб бўлмайди.

Байт:

*Яхшиликни кўрмаса қариндошига раво,
Ундейлардан одамлик кутмоқ эрур нораво!*

Муиниддин Жувайний

Эй азиз! Сен ҳеч қачон қўшнингга яхшилик қилишдан ғофил бўлма, улардан раҳму шафқатингни дариф тутма. Сен лазиз таомларни еб, роҳатда яшасанг-да, қўшнинг очликдан қон ютиб, ғам-азобда яшача бу одамийликдан эмас!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ўз қариндошларидан алоқани узиш дунё лаззатларидан куз юмишдир.

Яхши қўшни яхши йўлга бошлайди.

Яхши кунда ёт яхши, ёмон кунда «вой қардош».

Қўшни ёмон бўлса, яхши қўшнининг ҳам обрўйи пастлайди, дўсти ёмон бўлган кишининг ҳам хурмати камаяди.

«Аталар сўзлари»

Қўшнининг ҳақ-хуқукларидан бирини айтсам, бу қўшнига ҳеч вақт озор бермаслик ва ҳафа қилмасликдир. Қўшни касал бўлса ундан ҳол сўраш, бошига мусибат тушса ёрдам қилиш, ғамли ва шодлик кунларида ғам-шодлигига шерик бўлиш, ундан хато ўтса кечириш, ахлу аёлига ёмон кўз билан қарамаслик, бирор ёққа кетса уйидан хабардор бўлиб туриш, буларнинг ҳаммаси ҳам қўшнининг ҳақ-хуқукларидан ҳисобланади. Бундан ташқари, қўшни қарз сўраса қарз берилади, мева-чева терилса, мева билан йўқланади.

Бир киши бир доно олдига келиб, ундан:

– Айтингчи, мен яхши одамманми ёки ёмонми, буни қандай билса бўлади? – деб сўради.

– Қўшларингдан сўра, агар улар сени яхши десалар, демак яххисан! – деб жавоб берди доно.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Қариндош-уруг киши учун қанот, дўстлар эса курашда куролдир.

«Махзан ул-улум»

Қарасангки, қўшнинг соқолини олиди, сен ҳам соқолингни қисқартир.

«Аталар сўзлари»

ТҮРТИНЧИ БОБ

**СУҲБАТ, АНЖУМАН, СУҲБАТДОШ,
СУҲБАТ ВА СУҲБАТДОШНИНГ ЯХШИ ВА
ЁМОН ТАЪСИРЛАРИ ҲАҚИДА**

– Ўзингни ёмон кишилар сухбатидан узоқ тут, чунки ёмон кишилар сухбати жаҳаннам ўтидан ҳам ёмонроқдир. Ҳар сухбатнинг бир таъсири бўлади. Чунончи, яхши кишилар сухбати фазилатни оширса, ёмон кишилар сухбати заҳматни оширади.

Муҳаммад Ҳусайн

Козонга яқин юрсанг қораси юқар, деб бежиз айтмаганлар. Шунинг учун доимо яхши кишилар билан сухбатдош бўл, бебош ва ножинс кишилар сухбатидан парҳез қил! Назм:

*Ножинс кишилардан айлагин парҳез,
Сахилар кўйида манзил тут ҳар кез.
Паст билан паст бўлғунг, ёмон-ла ёмон,
Яхшидан яхши-ю, марддан қаҳрамон!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Яхшилар сухбатини излаб, фисқу фужур аҳлидан коч.

сабр қил, шошқалоқликни одат қилма, сириңгни ҳар кимга айтма, молингни чегараси билан харж қил.

«Махзан ул-улум»

ХИКМАТ. Сахий ва олижаноб кишилар билан суҳбатдош бўлмоқ кишини ёқимли феъл ва чиройли хислатларга рағбат қилдиради. Ёмон феълли ва фасод табиатли кишилар билан бўлган суҳбат эса ёқимсиз сифат ва қабиҳ иллатларга етаклайди. Ёмонлар билан яхшилар суҳбати орасидаги фарқ ва улар билан қилинган суҳбат таъсири худди шамол кабидир. Шамол ёмон жойдан ўтиб қолса, бадбўй ҳидларни олиб келади. Агар ширин ҳидли жойлардан ўтиб қолса, муаттар исларни келтиради. Байт:

*Ҳар кимнинг бор экан танида жони,
Ким билан сўзлашса таъсири урап.
Ёмонлик бўлмаса кимнинг афъоли,
Доим яхши билан хуш суҳбат қуар!*

Маждиддин Хавофий

Азизим, жоҳил ва ноаҳил кишилар суҳбатидан қоч, оқил ва комил кишилар суҳбатига интилгинки, фисқу фужур аҳлиниңг суҳбати бир куни ўзингта зиён келтирувчи илон суҳбатига ўхшайди. Ақлли кишиларнинг хизматини қилиш фойдадан холи бўлмаган аттор дўконига ўхшайдики, атторнинг дўкони ҳамиша кишиларнинг димогини ўз ҳиди билан баҳраманд этади. Байт:

*Аттор каби бўлгин, чунончи аттор,
Ўзгалар либосин қиласар муаттар!*

Хожа Самандар Термизий

Эй азиз, сен доимо олим ва фозил кишилар билан сұхбатдош бўлишга интил, нодон ва маданиятсиз кишилардан қоч, уларнинг тоифасига қўшилма, сўзларини эшитма, ҳатто касал бўлиб қолса ҳам кўришга борма! Сен яхши дўстлар топишга урин, улар сени ҳар доим қўллаб-қувватлайдилар.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКМАТ. Бир ҳаким ўз ўғлига насиҳат қилиб дерди: «Ҳар ким билан сұхбатдош бўлсанг, унга дарҳол дўстлик сўзларини изҳор қилма. Синалмаган кишига ишониб бўлмайди. Орадан вақтлар ўтиб, эътиборингга лаёқатли бўлса, дўстликка арзиса, унга яқинлаш ва барча ишда унга ёрдам қўлини чўз! Байт:

*Бирор дўстман деса ишонма асло,
Унинг юрагини қилмай имтиҳон.
Агар дўстликка у бўлса сазовор,
Сұхбатига фидо айла ҳатто жон.
Фақирликда қолса дўстларинг агар,
Бисотингда борин айлагин эҳсон!*

Муиниддин Жувайдий

ҲИКМАТ. Оғирчилик ва ғамгинликда қурилган оқил сұхбати базм ва ишратда ўтказилган жоҳил сұхбатидан афзалдир. Байт:

*Сұхбат учун топсанг доно кишини,
Ёмонларни яқин йўлатма зинҳор.
Дилга ёққан фақир доно сұхбати,
Нодон бойдан кўра яхшидир минг бор!*

Муиниддин Жувайниний

Бир киши Молик ибн Динорнинг сұхбатига борган эди. Қараса Молик ибн Динорнинг ёнида бир ит унинг тиззасига бошини қўйиб ётган экан. Ҳалиги киши итни ҳайдаб юбормоқчи бўлди. Шунда Молик унга қараб:

– Эй фалончи! Итга тегма, ундан менга на зарар бор ва на озор, ёмон сұхбатдошдан кўра у билан ўтирганим афзал! – деди.

Муҳаммад Зөхнин

Эй азиз! Билгинки, ҳақиқий сұхбат одамнинг қалбига қараб бўлади, яъни одамнинг дилидан бирорнинг дилига йўл очилмагунча икки кишининг орасида ҳақиқий сұхбат, муҳаббат ва пайвандлик ҳосил бўлмайди. Шунинг учун донолар: «Дилдан дилга йўл бор» дея мақол тўкишган. Дил дилни топгандагина улар бир-бирининг аҳволига тушунади, шундагина ҳақиқий сұхбат, соғ дўстлик пайдо бўлади. Жалолиддин Румий ўз маснавийларида поклар сұхбатини қуидагича тараннум қиласди, назм:

*Яхшиларнинг сұхбатин қўнглингга сол,
Хеч ёмоннинг сұхбатин қилма хаёл!
Кўр, қизил гул боғ ичин хандон қилур,
Мард киши номардни ҳам инсон қилур.
Гарчи сен бўлсанг агар мармар каби,
Яхши бирла бўлғасен гавҳар каби!*

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Бир фозил киши бир улуғ одам билан доим ҳамнафас, садоқат расмини жойига қўйишида эса бир дақиқани ҳам зое ўтказмас эди. Бир куни ундан: «Фалончининг сұхбат таъсири қай даражада?», – деб сўрадим. У деди:

*Мұхаббат нуридир күзда, хаёли доимо дилда,
Эрүр жоним томогимда ани күрмас эсам бир дам!*

Маждиддин Хавофий

Азизим! Сен шундай йўл тутки, бу билан сен ҳақиқий одамга айланғин, билим ва тажриба сохиби бўл, яхшилар сұхбатидан ўзинг учун бир натижа чиқар, ёмон кишилар қилаётган ишни кўриб, уларга асло кўнгил берма, беҳуда сўзловчиларнинг бемаъни сўзлари юрагингта таъсир қилиб, кўнгил ойнасини кирлантиrmасин! Дўстни душмандан айриш йўлини ўрган! Чунончи, айтадилар:

*Дўстинг учун жонни фидо айлагин,
Дўстингни душмандан жудо айлагин.
Яхши ишга ундар дўстинг ҳар онда,
Ёрдам берар ташвиш етган замонда!*

Хожа Самандар Термизий

Бир куни Анушервон ўзи танҳо ўтирган эди. Кўп ўтмай унинг олдига Юнон, Мубад, Фаррухзод, Бузургмехр ва бошқалар кириб келишди. Анушервон уларга қараб деди:

– Бу катта анжуман бўлди. Келинглар, ҳар биримиз биттадан ҳикматли гап айтайлик, токи сўзимиз бошқаларга ибрат бўлсин!

Сўнг Мубадга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Мубад деди:

– Икки нарса борки, улар бир-биридан яхшидир. Масалан, хунар билимдан яхши, иш эса яхши сўздан афзал.

Анушервон:

– Кенгроқ тушунтир! – деди.

Мубад давом этди:

– Ҳар кимнинг хунари бўлмаса у қуруқ девор билан

тэнг. Ҳар кимнинг сўзи чиройли бўлса-ю, иши ёмон бўлса, фойдасиз шамол кабидир.

Анушервон Хуршидга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Хуршид:

– Жаҳонда икки нарса бор, ўша икки нарсадан ҳеч нарса яхши эмас, биринчиси – хурсандчилик, иккинчиси – беозорлик! – деди.

Анушервон:

– Кенгроқ тушунтири! – деди.

Хуршид:

– Ҳар ким борига қаноат қилиб хурсанд яшаса, ҳеч кимга эҳтиёжи тушмайди. Кимки ҳеч кимга озор бермаса, ҳеч кимни хафа қилмаса, ҳеч кимдан хавф етмайди! – деди.

Анушервон Бузургмехрга қараб:

– Сен нима дейсан? – деб сўради.

Бўзўргмехр:

– Эй Анушервон, одамлар қуидаги нарсаларга амал қилмасалар ҳеч қачон хурсандчилик юзини кўрмайдилар, масалан, борига қаноат қилмаса, етолмайдиган нарсасига интилса, бирорнинг қўлидаги нарсага тама кўзи билан қараса! – деб жавоб берди.

Анушервон ундан ҳам кенгроқ тушунтиришни сўради. У деди:

– Хурсанд шундай кишики, нима топса, ўшанга қаноат қиласди, топганига шукр қилиб, умрини ғамсиз ўтказди. Тама ва очкўзлик эса ўз жонини қийнашдир. Тамагир ва очкўз киши ҳеч қачон рост йўлдан юрмайди, ҳамиша кўнгли иллатли бўлади. Ҳар ким ўзини яхшилик йўлига солса, ҳамма ёмонликдан омон бўлади, жаҳонда тинч ва осуда яшайди.

Анушервон Юнонга қараб:

– Сен нима дейсан? – деди.

Юнон эса шундай деб жавоб қилди:

– Етти нарса борки, ҳар ким бу етти нарсага амал қилса, дунёда яхши номли бўлади. Биринчи – дунёда дононлар маслаҳати билан иш қилса, иккинчи – ўз ватанида бўлса, учинчи – одил бўлса, тўргинчи – сабрли бўлса, бешинчи – қайсар бўлмаса, олтинчи – фойдасидан бошқаларни ҳам баҳраманд қилса, еттинчи – камтар бўлса!

Анушервон Юнондан ҳам бу сўзларни кенгроқ тушунтиришни сўради. Юнон деди:

– Маслаҳат марваридга ўхшайди, одамларни тош деб ҳисобланса, шу тошлар орасидан бирорта марварид сўз чиқиши мумкин. Ишни ўз жойида муносиб ҳолда қилмасанг, зиёни етади. Одиллик билан иш қилинса, бу ишга ҳеч ким қарши чиқмайди. Сабр ва чидам барча мушкул ишларни енгиш калитидир. Қайсарлик эса энг ёмон хислат. Камтарлик барчанинг ҳавасини ва хурматини қўзғатадиган ёқимли одатдир.

Анушервон бу ҳикматларнинг ҳаммасини ёзиб қолдиришга фармон берди.

«Жовидони хирад»

Суҳбатдошнинг таъсири ўз суҳбатдошига катта таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳам донолар: «Ўрик ўрикни кўриб ранг олади» деб айтганлар. Назм:

*Яхшиларнинг суҳбати шодон қилур,
Кўр, қизил гул боғ ичин хандон қилур!*

Муҳаммад Жабалрудий

Дўст билан суҳбат қурмоқ гуллар орасида сайр қилмоқ ва гўзаллар нағмасига қулоқ солмоқдан хушдир.

«Аталаар сўзлари»

БЕШИНЧИ БОБ

**ДҮСТ, ДҮСТЛИК ҚОИДАЛАРИ,
ДҮСТЛИКНИНГ ФОЙДАЛАРИ ВА ДҮСТЛИККА
ЛОЙИҚ КИШИЛАР ҲАҚИДА**

ХИКМАТ. Бир ҳакимдан:

- Ғарип ким?—деб сўрадилар.
- Дўстсиз киши!—деб жавоб берди у.

Муиниддин Жувайний

Доимо дўстлар билан бўл ҳамнафас,
Кўрма душманинг юзини бир нафас!

Фариидиддин Аттор

«Нодон дўстдан зийрак душман яхши» деб бекорга айтишмаган. Агар сен бирор билан дўст тутинмоқчи бўлсанг, ўша кишининг вужудида учта хислат бўлмаса, дўстлигингта арзимайди. Улар мана бу назмдагилардир:

*Ҳар дўстки, дилида уч хислат бўлмас,
Кеч ундан, дўстликка асло арзимас.
Бири вафодорлик, бири сир сақлаш,
Бири молин сендан аямаса бас!*

Муҳаммад Жабалрудий

Ҳар нарсанинг янгиси, аммо дўстнинг эскиси яхши.
«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Бир киши бир улуғ одамдан: «Бир киши узоқ вақтдан буён менга муҳаббат изҳор қилиб, дўстлик ва ихлос даъвосини урмоқда, унинг рост ёки ёлғон эканини қандай билмоқ керак?», – деб сўради. Улуғ киши унга: «Юрагингни тубига бок, агар у ерда дўстлик учун жой бўлса дўстлаш!», – деди. Байт:

*Бирор сенга меҳр йўлини тутса,
Кўнглинг ойнасига боқиб, қулоқ сол.
Агар юрагингда нафрат қўзғолса,
Аканг бўлса ҳамки ундан қочиб қол!*

Маждиддин Хавофи

Ҳакимларнинг айтишича, ҳар ким бадавлатлик пайтида дўстларга ёрдам қўлини чўзмаса, бечоралик пайтида ҳеч ким унга ҳам қўлини чўзмайди. Сўрадилар: «Дўст ким?» Жавоб берди: «Оғир кунларда қўллаган киши!»

«Махзан ул-улум»

*Дўстларнинг ғамини егил доимо,
Дўстлар хурсанд бўлса дўст ҳам хурсанддир.
Ҳар кимса дўст учун кисса банд қилса,
Билгинки, ўзи ҳам лойиқи банддир!*

Муиниддин Жувайнин

Эй азиз, билгинки, дўст дўстнинг ёнида бўлса ҳам ёки узоқда бўлса ҳам улар бир-бирларига нисбатан ҳеч ўзгармайдилар, бир-бирининг шодлигига ҳамдард бўлади, ғам келса, бирга куийшади, дўстига яхшилик қилса,

уни унутади. Дўст унга яхшилик қилса, ҳеч қачон унумайди. Агар дўстда хато содир бўлса кечиради, дўстига яхшилик қилса, у қайтарармикан деб кўзини тикмайди. Фақат молпараст кишилар, бойлик билан барча нарсани ўлчайдиган кишиларгина шундай хаёлда юриши мумкин.

Абулбаракот Қодирий

ХИКОЯТ. Бир улуғ кишининг дўсти тунда эшик қоқиб келди. Улут киши ўрнидан турди, бир халта пул олди, ўт-кир қилич осди ва канизагига шам олиб бирга юриши тайинлади. Эшикни очиб дўстига деди: «Сенинг келишингни уч нарсага тахмин қилдим. Биринчи, бирор ҳодиса юз бериб, пулга муҳтоҷ бўлдингми деб, пул олиб чиқдим. Иккинчи, душман сенга ҳужум қилдимикин деб, қилич кўтариб чиқдим. Учинчи, бирор муҳим ишинг чиқдими деб, канизагимни олиб чиқдим».

Дўсти ундан узр сўради ва кўнглида унга нисбатан дўстлик ва ишончи яна ҳам ошди. Байт:

*Дўстларнинг ҳожатин чиқаргил тезда,
Кам ўла, демагин фойда ё зарар!*

Муиниддин Жувайнин

Бир ҳаким буюради: «Дўстинг сенга насиҳат қилишдан эринса, тўғри йўл кўрсатишга уринмаса, айбингдан сени огоҳ қилмаса, ундан дўстдан кечмоқ ва узоклашишдан ғамга тушмоқни хаёлга ҳам келтирмаслик керак». Шеър:

*Кимки айбларингни айтса агар юзингга,
Кўзларидан, шод бўлиб, ўпсанг ҳамки оз эрур!*

Абулбаракот Қодирий

Мингта одамни ўзингта дўст қиласан деб, битта одамни душманга айлантирма, чунки дўст мингта бўлса оз, душман битта бўлса кўпдир.

«Аталар сўзлари»

Донолардан бири айтади:

– Ёмон кишилар билан улфат бўлишдан қочгин.

Одамнинг табиати ўғридир. У яхши кишилар билан сухбатдош бўлганда яхши хислатлардан баҳраманд бўлгани каби ёмонлар билан улфат бўлганда ҳам улардан озгина бўлса-да ёмон хислат ўғирлаб олади.

Муҳаммад Жабалрудий

ХИКМАТ. Дўст шундай кишики, у ҳеч қачон ўз дўстидан нарсасини аямайди. Мол учун хасис ва баҳил бўлган кишидан дўстлик кутиб бўлмайди. Маснавий:

*Ҳар ким ўз нафсининг бўлса дилбанди,
Ёмон деган номга бўлғуси банди.
Агар одам бўлсанг дунёда оқил,
Умрингни муҳаббат ийлида сарф қил.
Ҳар ишда айлагин фикру андеша,
Яхши одатларни айлагин пеша.
Бирорвга ҳеч қачон ёмонлик қилма,
Ахир сен одамсан чаёнлик қилма.
Гулни хордан қутқар, хорни баргидан,
Омон бўлғунг шунда хорлигу маргдан.
Душманинг дилини исит, қилма хор,
Дўстни айлантирма душманга зинҳор.
Яхшилик душманни қайтарур йўлдан,
Ёмонлик дўстларни чиқарур қўлдан.
Дўстларнинг миқдори юз минг бўлса ҳам,
Бир дона душмандан ҳазар қил ҳар дам.*

*Мингта бўлса агар дўстларинг оздири,
Душман битта бўлса кўпу носоздири!*

Муиниддин Жувайнин

Ақл соҳиби бўлган дўст араз туфайли ўз дўстини ташлаб юбормайди, имкони борича аввалги дўстликни қайта тиласхга ҳаракат қиласди. Кимки айбдор бўлса, айбдор томон аввал узр сўраса ва айбига икрор бўлса, аввалги дўстлик яна қайта тикланади. Аммо ҳар икки томон бир-бирига хўмрайиб, «сен узр сўра» қабилида юрса, иттифоқлик нифоқ билан, муҳаббат эса ҳақиқий адоват билан алмашиши муқаррардир.

Абулбаракот Қодирий

Бирор кимса билан дўстлик йўлини тутиш ва суҳбатдош бўлишда саккизта ҳақ мавжуд бўлиб, уларга тўла амал қилиш муҳимдир.

Биринчиси — мол ҳақи бўлиб, унда учта даража мавжуд. Биринчи даража шундайки, сен ўз аёл ва фарзандларингни қандай муҳофаза қилиб, бекаму кўст яшашларини бўйнингта олган бўлсанг, дўстларга нисбатан ҳам шундай йўл тутасан. Иккинчи ва ўртача даража шундайки, сен дўстларингни ҳам ўзингдек тасаввур киласан, масалан, сен ўз мол-мулкингта қандай эгалик килсанг, уларни сарфлашда ҳам қанчалик эркин бўлсанг, дўстларингни ҳам худди шундай йўл тутишларига имкон берасан. Учинчи ва олий даража шундайки, дўстларингнинг ишини ва уларнинг манфаатини ўз манфаатингдан юқори кўясан.

Иккинчиси — нафас ҳақидир. Бу шундан иборатки, дўстлар бошига иш тушиб, сендан нарса ёки ёрдам сўраб келмасидан аввал сен уларнинг хожатларинираво қилишга киришасан.

Учинчиси – тил ҳақидир. Тил дейишдан мурод нутқидир, яъни дўстга қаттиқ гапирилмайди, унинг айблари юзга солинмайди, камчилиги одамлардан беркитилади, яхшилиги мақталади, ёлғон муомала қилинмайди, унинг шодлиги ва суурига сабаб бўладиган ҳақ гаплар гапирилади.

Тўртинчи ҳақ – аъзолар ҳақидир, яъни унинг жисм аъзоларидан бирор ёмонлик ёки нуқсон ҳосил бўлса уни кечиради. Бирор ишда узрни пеш қилса, уни кечиради.

Бешинчиси – вафо ҳақидир. Вафоннг маъноси эса дўстлик бобидаги сабот, унга ўлгунча риоя қилишдир. Ўлгандан кейин эса бу ҳақни унинг болаларига ёки дўстларига нисбатан давом эттиришдир. Шунинг учун дононлар: «Тириклигига кўрсатилган қўп вафодан ўлгандан кейин кўрсатилган озгина вафо афзалдир!», – дейдилар. Чунки, ўлгандан кейин ҳам давом этган вафо тириклик пайтидаги вафога қараганда соф ва тоза, риёдан ҳолий бўлади.

Олтинчиси – ихлос ҳақидир. Бу шундан иборатки, дўст узоқда ёки олдида бўлган пайтларда ҳам бир хилда туради, ўзгармайди, икки ўртада бўлган муҳаббат ва садоқатга риоя қилишда заррача нуқсонга йўл қўймайди.

Еттинчиси – йўқлаш ҳақидир. Бу шундан иборатки, ўлик ёки тириклигига унинг ўзини ҳам, авлодини ҳам яхши сўзлар билан тилга олади. Уларга ҳамиша омад тилайди, ўзига нимаики яхши нарса тиласа, уларга ҳам кўшиб тилайди.

Саккизинчиси – ўзни тия билиш ҳақидир. Бу шундан иборатки, такаллуфни умуман тарк этади, ноўрин ҳар қандай такаллуфларга йўл қўймайди. Чунки такаллуф носазо иш бўлиб, унинг ўзини ҳам, дўстларни ҳам қийнайди ва нокулай ахволга солиб қўяди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

ҲИКМАТ. Дүстсиз яшаш мумкинмас, аммо ҳамма ҳам дүстликка арзийвермайди. Байт:

*Дүст хазина-ю, дүстлик гавҳардир,
Гавҳарни йўқотмоқ айб ила нуқсон!*

ҲИКМАТ. Мингта дўст кам, битта душман кўпdir. Байт:

*Қўлингда бор экан токи имконинг,
Бироннинг кўнглига бермагин озор.
Минглаб кишиларни дўст тутмоқ яхши,
Аммо битта душман ундан ҳам бисёр!*

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан сўрадилар: «Энг содик дўст ким?» Жавоб берди: «Гавда иккита бўлса ҳам бир жонгга эга кишилар!» Байт:

*Кўп дўстнинг танида жони бир бўлар,
Жудо бўлишмайди ўлим келса ҳам.
Бирининг бошига тушса бир бало,
Жонни фидо қиласар дўстига шул дам!*

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан сўрадилар: «Қандай сафар энг узоқ сафар?» Жавоб берди: «Садоқатли дўстни қидириш сафари!» Байт:

*Қидирган нарсани топиш мумкинdir,
Бироқ содик дўстни топмоқ муаммо!*

Муиниддин Жувайнин

Улуғ кишилардан бири шундай дейди:

– Яхши дўст атрфурушга ўхшайди, у ўз атидан сизга бермаса-да, сиз унинг атиrlари хидидан баҳраманд бўлаверасиз. Ёмон улфат темирчига ўхшайди, унинг олови сизни куйдирмаса-да, бироқ қора тутуни сизга

таъсир қиласеради. Шунинг учун ёмон улфатдан қочинг! Уларнинг дўстлиги илон заҳаридан ҳам ёмонроқдир. Бу маънони ҳаким Фирдавсий қуйидагича назмга келтирган:

*Анбар сотувчининг олдидан ўтсанг,
Либосинг анбарнинг ҳидин олади.
Темирчи ёнидан ўтганинг замон,
Қора дуди сенга юқиб қолади.*

Муҳаммад Жабалрудий

Доноларнинг айтишича, уч гуруҳ кишилар билан дўстлик йўлини тутиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчиси — илм аҳли бўлиб, улар ўз ҳаётларини илму одоб билан ўтказган ва ҳаётнинг барча аччик-чучгини тортган бўладилар.

Иккинчиси — баҳтиёр табиатли саодатманд кишилар бўлиб, улар ўз дўстларининг айбларини одамлардан яширадилар ва ҳеч қачон ошкор қилмайдилар. Хилватда дўстдан содир бўлган хатоларни юзларига айтиб берадилар ва улардан ҳеч бир насиҳатларини аямайдилар.

Учинчиси — бегараз ва бетама кишилар бўлиб, уларнинг дўстликлари ҳақиқий бўлади, бирор фойда топиш эвазига қурилмаган бўлади.

Абулбаракот Қодирий

ХИКОЯТ. Бир ҳакимдан сўрадилар: «Дўстларингдан қайси бири сенга кўпроқ ёқади, қайси бири эса акалик даражасига етиб борди, ҳаммасидан қайсисига мухаббатинг баландроқ?» Ҳаким шундай жавоб берди: «Уришиб қолсам ярашадигани ва узр сўрасам кечирадигани!»

Муиниддин Жувайнӣ

Буқрот ҳаким айтади: «Икки оқилнинг дўстлиги акл тақозосича бўлиб, бу дўстликнинг умри боқий бўлади. Аммо икки нодоннинг дўстлиги эса барқарор бўлмайди, чунки улар ўз манфаатлари юзасидан тездагина уришиб қоладилар. Икки жоҳил дўстлиги эса ҳеч қачон боқий бўлмайди, улар бирор нарса устида бир қарорга келолмайдилар, натижаси эса зарар билан тугайди».

Абулбаракот Қодирий

Доноларнинг айтишича, ҳар кимни ҳам дўст тутиб бўлавермайди. Дунёда дўстдан кўра азизроқ ва қимматлироқ нарса йўқ. Айтишларича, Абу Жаъфар Мұхаммад ибн ал-Хусайн ўз отаси ҳақида ҳикоя қилиб, қўйидагиларни айтган:

— Дадам бир куни менга: «Эй ўғлим, беш тоифа киши билан дўстлик ва улфатлик қилма, улар билан ҳеч вақт сухбат қурма!», — деди. Мен ундан: «Эй дадажоним, улар қайси тоифалар экан?», — деб сўрадим. Дадам деди: «Биринчиси — фисқу фужур ахли. Улар сени халк орасида расво ва шарманда қиласди. Бир луқма нон учун сени сотишдан қайтмайдилар. Уларнинг одатлари шуки, сендан доим бир нарса тама қилишади, агар бермасанг, халқ ичидан сен ҳақингда ёмон гаплар тарқатишади, обрўйингни туширишади. Одамлар эса гапнинг тагига етмасдан сен билан ёмон муомала қила бошлайдилар».

Мен дадамдан иккинчи тоифа қандай бўлишини сўрадим. Дадам деди: «Иккинчиси баҳил ва хасис кишилар. Агар сен бирор нарсага муҳтоҷ бўлиб қолсанг, улар ҳеч қачон сенга бермайдилар. Сенинг молу давлатингни эса уялмай ейдилар. Тугаса, душманингга айланадилар. Мен буни ўз бошимдан кечирганман. Пулим қўплигига дўстларим кўп эди. Камбағалликка тушиб қолганимда

эса душманимга айланишди, таъна тошини отишди, одам қаторига қўшмай қўйишиди».

Дадам давом этиб деди: «Уларнинг учинчиси – ёлғончилар. Кимда бу хислат борлигини сезсан гундан узокроқ юр. Улар сени ўз яқинларингдан айиришади ва бегоналарни яқинлаштиради. Тўртингчи тоифа эса жоҳил, nondon ва аҳмоқ кишилардир. Улар билан бўлган сухбат кишига аста-секин таъсир эта бошлайди, тўғри йўлдан оздиради, одамнинг ниятини бузади. Бешинчи тоифа эса лақма, лаванд ҳамда дилида меҳри йўқ кишилардир. Бундай кишиларни малъун деб аташ муносибдир».

Муҳаммад Жабалрудий

Доноларнинг айтишича, дўст уч хил бўлади. Биринчиси – «жон дўст» бўлиб, бундай дўст ҳақиқий ҳисобланади ва у ўз дўсти учун жонини ҳам аямайди. Иккинчиси – «тил дўст» бўлиб, у расман тилда дўстлик изҳор қиласади, аммо бошга бирор кулфат тушса ўзини кўрсатмайди. Учинчиси – «мол дўст» бўлиб, бундай дўст еб-ичиш учунгина дўст бўлади. Пулинг тугаганда эса қорасини кўрсатмайди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Дўст уч хил бўлади. Биринчиси – овқат кабидир. Улардан ҳеч ажраб бўлмайди. Иккинчиси – дорига ўхшайди ва уларга гоҳ-гоҳ иш тушади. Учинчиси – дардга ўхшайди ва улардан ҳеч қандай яхшилик келмайди. Байт:

*Толеи ёр билар дўстликни қадрин,
Муҳаббат меҳрини тақиб жонига!*

Муиниддин Жувайниний

Доноларнинг айтишича, дўст икки хил бўлади. Биринчи хилдаги дўстлар ҳақиқий дўстлар бўлиб, улар ўзларининг ички олами, жинсияти ва феъл-авторининг мувофиқлиги билан дўстлашадилар. Иккинчи хил дўстлар эса вақтинча, бир ишни адо қилиб олиш учун, бир-бира га зарурат юзасидан мажбур бўлиб қолгани учун дўстлик ипини боғлайдилар. Биринчи хилдаги дўстларнинг дўстлиги боқий, иккинчисиники эса салга бузилиб кетгувчидир.

Абулбаракот Қодирий

ХИКОЯТ. Бир улуғ кишидан сўрадим: «Нечта дўстинг бор?» У деди: «Билмайман, чунки ҳаётим ҳозир яхши, молу амволим эса кўп. Дўстнинг кимлигини оғир кунда билиш мумкин, душманни эса ғамли кунда!» Байт:

*Кулиб боқса кишига толеъ,
Камаяди душманлари ҳам.
Бевафолик қилса толеи,
Душманларга тўлар ҳар қадам!*

Муиниддин Жувайний

Баъзи ҳакимларнинг айтишича, бир дўст иккинчи дўстнинг айбларидан огоҳ бўлиб қолса, уни ҳаргиз бировларга айтмайди. Аммо дўстнинг битта яхши хислати ва ҳунари борлигини билса, уни ўнта қилиб кўрсатади.

Шеър:

*Бир ҳунару бўлса етмишта айбинг,
Дўст айбингни кўрмас, кўрар ҳунаринг!*

Абулбаракот Қодирий

ХИКМАТ. Дўст уч гурухдир: дўст, дўстингни дўсти, Душманингни душмани. Душман ҳам уч тоифадир: душ-

ман, дўстингни душмани, душманингни дўсти. Байт:

*Душманингга душман бўлади дўстинг,
Душманингга ул ҳам бўлади ағёр.
Душманингга дўстлик айласа дўстинг,
Душмандир у аканг бўлса ҳам зинҳор!*

Муиниддин Жувайнин

Дунё сафоси билан, дўст вафоси билан гўзал.

Ўз дўстининг айбини очиб юрган киши разил кишидир.

Ёмон одамга йўлдош бўлгандан кўра ўтда куйган яхши.

«Аталар сўзлари»

Азизим, баджаҳл кишилар билан дўст ва ҳамсухбат бўлмагинки, уларнинг аҳди бўш ва вафо биноси заиф бўлади. Улар мурувват юзини жафо тирноғи билан тирнайдилар, мардоналиқ чашмасини номардлик тупроғи билан лойқалайдилар. Уларнинг назарида дўстликнинг хурмати-ю, эски улфатчиликнинг кадру қиймати бўлмайди. Байт:

*Хизмат ҳақни билмайдиган кимсаларнинг хизматин,
Қилма асло кўрмайсан на ҳурмату на мақтov!*

Хожа Самандар Термизий

Аҳбоблар билан ўзаро шафқатда бўлиш ва дўстлар билан мувофиқлик ва мадоро йўлини тутиш яхшиликни келтириб чиқарувчи сабабдир ва бу билан дўстлар муҳаббати кундан-кунга зиёда бўлади ва хусумат ғубори душманларнинг хотира ойнасидан маҳв бўлади. Ўзифил киши бирор дилни жароҳатлаш учун касд ханжарини кўтарса, омонлик жигари интиқомнинг анвои ўқига нишон бўлади. Ҳар қандай ноахил киши халал ва нуқсон

тиконини ялангоёқ кишиларнинг оёғи остига ташласа, иқболининг тароватли ойнаси чилпарчин бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ХИКМАТ. Дўстларга ҳеч қачон озор берилмайди. Ошнолар эса ҳадя ва совғалардан маҳрум этилмайди. Душманлар билан муомала қилганда эса ақл ва инсоф чега-расидан чиқмаслик керак. Байт:

*Дўстларга яхшилик йўлин унумта,
Душманларга инсоф кўзи билан боқ!*

Эй фарзанд, энг ёмон хислат дунёда дўстларга қилинадиган макр билан хийладир.

Муҳаммад Жабалрудий

ХИКМАТ. Ҳисоб ва сарф муомала учун, кўмак, ихлос ва узр дўстлик ва муҳаббат учундир. Байт:

*Ҳар кимсага таъна тошини отма,
Гарчи бўлса ҳамки қайсан ёки шум.
Айбсиз дўстларни топмоқ муаммо,
Айтчи, хатолардан ким поку маъсум?!
Ҳар ким дўстларига хушфеъл бўлмаса,
Дўстлик иззатидан бўлади маҳрум!*

Муиниддин Жувайнин

Бир камбағал одам билан бир бой киши доимо ҳамсухбат эди. Кўп вақтларини улар бирга ўтказар эдилар. Бир ҳаким ўтиб кетаётib уларга кўзи тушиб қолди ва улардан: «Сизлар дўстмисизлар?» деб сўради. «Ҳа, бизлар дўстмиз!», – деб жавоб беришди улар. Ҳаким эса: «Ёлғон айтяпсизлар, агар сизлар дўст бўлсаларингиз нега бирорвингиз бою, бирорвингиз камбағал?», – деди.

Шундан күриниб турибдики, дўст дўстдан ҳеч нарсасини аямаслиги, дўсти камбағал ва фақир бўлса, бисотида неки бўлса унга бериши ва ёрдам қўлини чўзиши керак.

Абулбаракот Қодирий

Дўстлик ипи жуда нозикдир. Шунинг учун ҳар икки томон бу ипнинг узилмаслиги учун қайғурмоғи керак. Бир номақбул иш туфайли орага араз тушса, бу араз кучаймасдан аввал узр сўраш йўлини тутмоқ керакки, эскимаган араз тезда йўқ бўлади. Араз эскигач, гарчи у енгил бўлса ҳам муҳаббат қайта тикланиши қийинлашади, тикланганда ҳам аввалгидек бўлмайди. Байт:

*Бир хато юз бергач тез уни тузат,
Бўлмаса ўзгаси юз берар яна!*

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Икки дўст ўзаро аччиқ-аччиқ гапиришиб, бир-бирига таъна тошини отишар ва бақиришарди. Шу пайт уларнинг ёнидан бир кекса киши ўтиб қолди ва деди: «Гарчи шоир:

*Дўстлар бир-биридан ноз қиласа арзир,
Ачитиб гапириши-дўстлик сайқали, -*

деган бўлса ҳам, бу сўзга учманг, алданмангки, аччиқ сўз жунунлик белгиси, жунунлик эса хусумат белгиси, хусукмат эса адоват келтириб чиқарувчидир».

Душманлик мевасини берувчи дарахтни экишдан нима фойда?! Шундай мақол бор: «Таъна ва итоб-уқубат ва азоб белгиси!» Байт:

*Юрагингда муҳаббат бўлса,
Ачитиб гапирма кўнгил бузилар.*

*Аксар вақт уланган дўстликнинг ити,
Таънадан бошланиб, сўнгра узилар!*

Муиниддин Жувайний

Дўстнинг шапалоғи душман ошидан яхши!

«Аталар сўзлари»

Инсониятнинг етказадиган фойдаларидан ва одамий-лик дастгоҳини зебу зийнат билан безатиб турадиган ёқимли сифатлардан бири бу зиёфат ва дўсту биродарларга меҳрибонлик кўрсатишдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Суқрот ҳаким насиҳатларидан. Ундан сўрадилар:

– Энг яхши бойлик нима?

Айтди:

– Холис дўст!

«Жовидони хирад»

ХИКМАТ. Ёшлик онларимда дадамдан: «Мухаббат даъвосини қилиб, ака-укалиқдан лоф урган кишиларнинг ўз сўзларида содик ва қалбан мустаҳкам эканликларини қандай билса бўлади?», – деб сўрадим. Дадам: «Ўз баҳти ва хаётини сенга таклиф қила олиши билан!», – деб жавоб берди. Байт:

*Киши бўлса нафси кўйида гирён,
Даъвойи дўстлиги пуч ила ёлғон!*

Муиниддин Жувайний

Нодон дўстдан ақлли душман яхши. Назм:

*Жонингга қасд қилган душманинг доно
Бўлса, нодон дўстдан минг карра авло!
Нодон қилган ишнинг барчаси зарар,
Фойдаси бўлса ҳам эрур бесамар!*

Муҳаммад Жабалрудий

*Дўст жамоли дардни аритади.
Дўстнинг ёмони шундайки, яхшилигингни унутади,
ёмонлигингни эслаб қолади.*

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Уч нарса уч нарсада бўлмайди: дўстлик лакмада, шафқат серғазабда, ҳалоллик очкўзда! Байт:

*Газабни сўндириш, гапни кам қилиш,
Яхши кишиларнинг эзгу хислати.
Нафсингдан ҳазар қил имкон борича,
Очкўзнинг дилида бўлмас ҳиммати!*

Муиниддин Жувайнин

Дўстни ҳайдамоқ акадан ажралмоқдир!

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Бир оқил йигит ҳақида ҳикоя қилишларича, у дўстлари билан ҳамиша улфат, улар билан доимо ҳамдаму ҳамсухбат экан. Йигит ўз дўстларидан меҳрибонлигини ҳеч вақт дариг тутмас экан. Тилида эса қуидаги шеърни тараннум қилгани қилган экан:

*Бугун қўлда бор экан йигитликнинг даврони,
Ғайрат қил, оғримасин сендан ҳеч кимнинг жони!
Яхшиликнинг баҳори доим бир хил турмайди,
Бир кун нуқсон етару пайдо бўлар ҳазони!*

Унинг ширин хулқи туфайли барча киши унинг ҳузурида бандалик камарини боғлаб, хизматида ҳозири нозир экан:

*Гўзал юзларга агар чиройли хулқ бўлса ёр,
Қайга қадам қўймасин, халқдир унга талабгор!*

Хуррамий

ҲИКМАТ. Дўст шундайки, сухбатингни малол олмайди, узоқда юрсанг унумтайди, бойлик ва камбағалликда ўзгармайди, ҳожатинг бўлса, амалга ошириш учун жон-жаҳди билан киришади, яхшилигини миннат қилмайди, бирор ҳожати бўлса сендан яширмайди, аҳволини сир тутмайди, сенга қанча кўп яхшилик қилса, уни шунча кам деб хисоблайди, сендан озгина яхшилик кўрса, уни кўп дейди, барча ишда ўзини сенга ҳамнафас деб хис қилади. Байт:

*Савдоғар дилидан меҳр излама,
Ҳар ким билан қилар алоқа ҳар он.
Хуш овоз қушни кўр ҳар бир лаҳзада,
Ўзга гул олдида куйлар беармон.
Мард билан дўстликнинг итини боғла,
Номард билан дўстлик қилма ҳеч қачон!*

Муиниддин Жувайнин

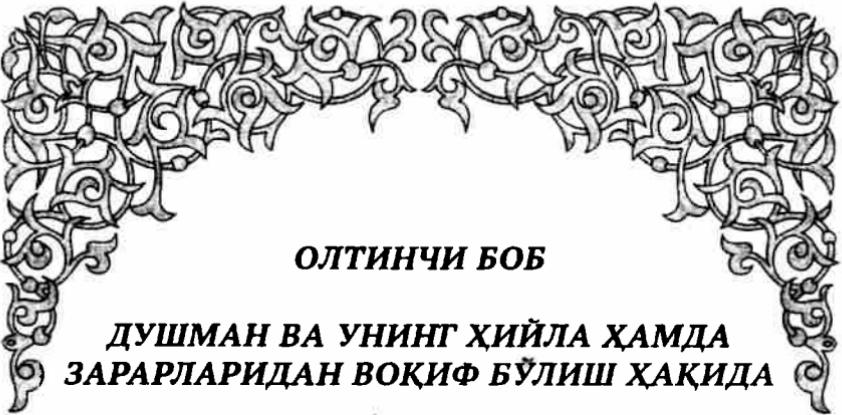
Тинимсиз зиёратдан малоллик туғилади.
Йўлдошинг ит бўлса калтакни ташлама.
Йўлга чиқишдан аввал йўлдош қидир.
Туякаш билан дўст бўлган кишининг дарвозаси кенг бўлиши керак.
Дўстнинг келиши байрам келишига ўхшайди.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Уч тоифа одамлар борки, улар билан дўст тутинишдан эҳтиёт бўлмоқ керак. Биринчиси – фисқу фасодли одамлар бўлиб, уларнинг химмати нафси амморасининг остида букилган бўлади. Иккинчиси – аҳмоқ кишилар бўлиб, бошга тушган зарарни даф қилишда ҳам, бирор фойдага етишида ҳам уларга ишонмаслик лозим. Кўп ҳолларда уларнинг нафи зарар, хайрли иши эса ёмонликдан баттар бўлиб чиқади. Учинчи – ёлғончилар бўлиб, улар билан бўлган сухбат жонга азоб, улфатчилиги эса дил уйини хароб қиласди. Бегона кишиларга сен ҳақингда ёмон гапларни етказишади, улар ҳақида эса сенга даҳшатли хабарларни келтиришади. Байт:

*Ҳар кимсада сероб бўлса ҳар хил дўст,
Бироқ ҳаммасига ишонмоқ хато.
Ёғочу чўп бир хил жинсдан бўлса ҳам,
Уду сандал бўлмас тол чўпи асло!*

ОЛТИНЧИ БОБ

ДУШМАН ВА УНИНГ ХИЙЛА ҲАМДА ЗАРАРЛАРИДАН ВОҚИФ БҮЛИШ ҲАҚИДА

Қилмаса душман элидин ким ҳазар,
Оқибат күргай хисобсиз ул зарар!

Фарииддин Аттор

ХИКМАТ. Мұхабbat өттегінде дағындықтың үрса ҳам душманға ишонмоқ хато, жонажонлик лофини ҳаддан ошираса ҳам сүзларига учмоқ жонға бало! Сув гарчи ўтга яқинлашиб, совуқлигини ташласа ҳам, имконини топса, ўтни бутунлай ўчиради. Байт:

*Душманлардан асло чиқмагай дүстлик,
Күлмак сувдан оби ҳаёт чиқарми?!*

Муиниддин Жувайний

Азизим, душманнинг узрнамо сўзларини эшитиб ғурур отига минмагинки, у қанчалик тамаллуқ қилмасин, ялиниб ёлвормасин, барибир унинг сўзлари макру хийладан холи бўлмайди. Адоват ниҳоли унинг сийнасида барқарор экан, бу ниҳолнинг меваси заардан ўзга нарса бўлмайди. Байт:

*Душманга ишоимоқ самараси ғам,
Гафлат тухмин эккан тортажак алам!*

Хожа Самандар Термизий

Билгинки, душман насиҳатига қараб иш тутмоқ ҳато, аммо нима демоқчи эканини билиб қўймоқ рано. Унинг айтганига қарши иш тутсанг тўғри юрган бўласан. Бир доно айтадики, агар бирор кимсанинг дўст ёки душманлигини билмоқчи бўлсанг, унга маслаҳат сол, берган маслаҳатининг тўғри ёки нотўғрилигига қара, шундан холоса чиқариб оласан!

Абулбаракот Қодирий

Душмандан эҳтиёт бўлувчи заиф киши кучига мағрур бўлган кучли кишига нисбатан саломатликка яқин бўлади.

Муҳаммад Зеҳний

*Тўрта нарса бор буюгу мўътабар,
Ўзи кичик кўринур боқсанг агар.
Биттаси душман, бири оташ эрур,
Ҳам касаллик бирла кўнгил ғаш эрур.
Сўнгиси донишки, ул бергай оро,
Кўринур кичик бу тўртта доимо.
Ҳар киши ўз душманини кучсиз санар,
Бир куни кучли зиёнидан ёнар.
Бир кичик учқун оловдин илашур,
Оқибат буткул жаҳонга қалашур.
Илм агар оз бўлса оз деб тутма хор,
Илмнинг қадри ҳам оламча бор.
Дард агар оз- бўлса ҳам қилгин даво.
Оқибат бўлмай десанг сен бенаво.
Ким бош оғриққа агар қилмас илож,*

*Оқибат ҳавфга тушар буткул мизож.
Арзимас ўт сув билан тезда ўчар,
Вой ўшал ҳолингга ўт ҳар ён кўчар!*

Фаридиiddин Аттор

Ақлли душман нодон дўстдан яхши.
Имтиҳондан киши ё қадр топади ё қаҳр.
Кишининг тойиши оёгини қонатади, тилнинг тойиши
барча неъматлардан маҳрум этади.
Душманнинг сўзига ишониб иш тутувчининг холи тааж-
жублидир. Душман ҳеч қачон яхшиликни раво кўрмайди.

Муҳаммад Зеҳний

Азизим, душманнинг ёлғон сўзига ва бемаъни гапи-
га ишонма, ўзингта нисбатан қилган озгина илтифоти
учун уни содик деб ўйлама! Душман минг хил нақш би-
лан товланса ҳам барибир унинг дилида адоват учкун-
лари қолади. Чунончи айтадилар:

*Душман агар дўстлик лофини урса,
Ақл соҳиблари санамас ҳеч дўст.
Илон илонликча қолади доим,
Тери ўзгартириб, ташласа-да пўст!*

Хожа Самандар Термизий

Сен душманни бечора деб ҳисоблама. Чунончи Шайх
Саъдий айтади:

*Пашалар қутирса йўғон жуссали,
Филни ҳам қулатиб ғамга солади.
Ўзаро бирлашса агар чумоли,
Шернинг терисини шилиб олади!*

Муҳаммад Жабалрудий

Азизим, сен душман сўзларига дарҳол ишониб кўя қолма, унинг сўзлари хийла ва алдовдан иборат бўлиб, у ўз мақсадига эришиш учун ўзини ниҳоятда мулойим қилиб кўрсатади. Ички оламини ташки олами билан бўяб кўрсатади. Сени ғафлатда кўргач, тадбир ўқини мақсад нишонига уради. У пайтда сен учун чора-тадбир кўриш фурсати ўтган бўлиб, ҳасрат ва надомат ёрдам бермайди. Чунончи айтадилар:

*Душман иши аввал ҳийла-ю найранг,
Сўнг ҳужум бошлайди, қиласди гаранг.
Бу селнинг йўллари тўсилмаса гар,
Юзланар беҳисоб фитна-ю зарар.
Фитна йўлни бугун тўсмасанг маҳкам,
Эртага кучаяр бўлиб мустаҳкам!*

Хожа Самандар Термизий

Зиён етказмайдиган душман яхшилик қилмайдиган дўстдан афзал.

Отангни душмани сенга ҳеч вақт дўст бўлмайди. Душмани кўпнинг роҳати кам бўлади.

«Аталаар сўзлари»

Бир ҳакимга: «Подшо сени душман деб билади!», – дедилар. У деди: «Ҳа, у ўзидан қудратлироқларни душман ҳисоблайди!» Байт:

*Ҳар кимса нафснинг асири бўлса,
Ожизлар мулкига чўзади қўлин.*

Муиниддин Жувайнин

Азизим, ақлли киши душман ҳужум қилиб келаётганини кўриб туриб, унга қарши ҳаракат қилмаса, у ўз ўлимини ўзи кутган бўлади. Киши жангга киргач, унинг

ҳолати икки нарсадан айри бўлмайди: агар жангда зафар топса, мард деган номи ҳаёт сахифасида абадий қолади, бордию ҳалок бўлса, қўрқоқ деган номни олиб кетмайди. Қитъа:

*Душман қасд айласа йўқотмоқ учун,
Оқил бўлсанг жидду жаҳд айла тамом.
Мақсад ҳосил бўлса баҳтга етарсан,
Акси бўлса маъзур тутарлар мудом!*

Хожа Самандар Термизий

Душманинг кўплиги оғир хасталиқдан ҳам хавфли.
Душмандан сўнг бир кун бўлса ҳам яшамоқ мақсадга
етмоқ билан тенг.

«Аталар сўзлари»

Ҳакимлар айтади: «Синалмаган дўстга ва синалган душманга ишонмоқ катта хато».

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлардан бири айтади: «Душманлар билан шундай муомала қилки, бордию душманлиги дўстликка айланиб қолса, унга айтган гапларингдан уялиб юрма, дўст билан шундай муомала қилки, душманга айланиб қолса, сирларинг ошкор бўлмасин».

Абулбаракот Қодирий

Кимнинг дўст ва кимнинг душманлиги оғир кунларда билинади. Душман юзига кулиб боқ.

*Гоҳи кулиб боқса, гоҳи тунд инсон,
Ундан узоқ юрган маъқул ҳар қачон!*

Душманга бўйин эгиш ўлимдир.

Душманга қарши ҳийла ишлатмасанг душман ҳийла-
сидан ўласан.

«Аталар сўзлари»

Тажрибакор оқил киши душман номини шамшир-
нинг ўткир тифи билан ҳаёт саҳифасидан ўчирмагунча
осойишталик келинини тинчлик йўли билан қучолмай-
ди. Мард киши ҳасм қадаҳини зафар тоши билан син-
дирмагунча мурод шаробини лабига тегиза олмайди.
Чунончи, айтадилар:

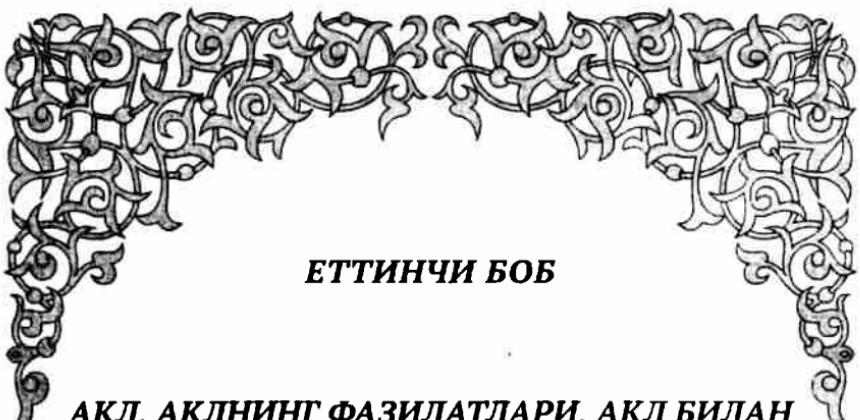
*Душман зарапидан бўларсан омон,
Мозорига чироқ ёқолган замон!*

Хожа Самандар Термизий

Азизим, киши ғанимга мубтало бўлса, то ундан қу-
тулмагунча кечани кундуздан, кундузни эса кечадан
ажратолмайди. Чунончи айтадиларки, бемор тузалиб
кетмагунча емиш неъматидан баҳра тополмайди, мард
киши ўз душманларидан қутулмагунча хотиржам нафас
ололмайди. Байт:

*Ботир бўл, майдоннинг соҳиби – ботир,
Тулки дадил бўлса шерни қулотир!*

Хожа Самандар Термизий

ЕТТИНЧИ БОБ

АҚЛ, АҚЛНИНГ ФАЗИЛАТЛАРИ, АҚЛ БИЛАН ИШ ТУТИШНИНГ ФОЙДАЛАРИ, ДОНОЛИК ВА НОДОНЛИК, АҲМОҚЛИКНИНГ ЗАРАРЛАРИ ҲАҚИДА

Кишидаги ақл шундай бир яширин бойликки, уни кўз билан кўриб бўлмайди ва одамга қараб туриб унинг ақл доирасини сезиш мумкин эмас. Ақл шундай бир кўзгудирки, агар у баднафслик, ҳасад ҳамда баҳиллик чангиги билан қопланмаса барча нарсани мушоҳада қила олади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Инсон гавдасидаги ақл бир дарахтга ўхшайди. Дарахт кўм-кўк ва мевали бўлса, ундан самара кутиш мумкин. Унга сўлиш ва нуксон юз тутган бўлса, ўтин қилиб ёқишидан ўзга чора йўқ. Байт:

*Ростлигу, дўстликни кутса бўлади,
Оқил кишилардан, фарзоналардан.
Аҳмоқлик бўлади яхшилик кутмок,
Ақлий йўқ, баднамо, девоналардан!*

Муиниддин Жувайний

Айтишларича, ҳар бир нарса ақлга мұхтож. Ақл эса тажрибага мұхтождир. Ақл билан тажрибанинг алоқаси сув билан ернинг алоқаси кабидир. Сув билан ер ўзаро бирға бўлмаса, ерда бирор нарса униши маҳол!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Энг ақлли киши шундай кишики, у ўз нафсиға ҳокимлик қила олади. Тириклигига у шундай бир иш қила-дики, бу қилган иши ўлгандан кейин ҳам уни тириклар қаторда олиб юради. Энг аҳмоқ одам шундай одамки, нафси қаёққа бошласа ўша ёққа кетаверади. Ўлганимдан сўнг одамлар мени кечиради, деб ўйлади.

«Махзан ул-улум»

ХИКМАТ. Бузургмехрдан: «Дунёда инсон учун қидирса топилмайдиган нарса нима?», – деб сўрадилар. У: «Ақл», – деб жавоб берди. Яна сўрадилар: «Ақлнинг қадри нима?» У айтди: «Инсонда ақл бўлмаса одамлар уни қадрлармиди!» Байт:

*Билим дарёсининг гавҳари ақл,
Оз бўлса ҳам ундан етар кўп фойда!*

Муиниддин Жувайний

Луқмони ҳаким айтади:

– Кишининг ақли шараф ва улуғлик асосидир! Кимнинг ақли кўп бўлса, айблари яширин ва дўстлари эса ундан рози бўлади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Кундан-кунга саодатли бўлай десанг, қанчалик доно бўлмагин, барибир ўзингни нодон деб тасаввур қил!

Шунда кўпроқ ўқиб, донороқ бўласан. Илмни эса ўз жойида сарф қил.

«Махзан ул-улум»

Баъзи ҳакимларнинг фикрича, одамнинг ақлли эканлигининг белгиси ҳамма билан муроса қила билишида, одамлар билан тил топа билишда ва уларни тўғрилик томон юргиза билишидадир. Мақолда: «Халқ билан тил топа олмаган киши — ақл неъматидан маҳрум киши» дейилади. Халқ билан муроса ва мадора деганда шундай нарсани тушуниш керакки, унда ёлғончилик бўлмайди, ҳеч кимни алдамайди, тили билан дили бир-бира га мувофиқ бўлади, каттаю кичик билан бирдек муомала қиласди, барчани яхши ишлар сари ундейди, ҳеч кимга зарари тегмайди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Ўтган ишга қайғуриб, беҳуда фифон чекмоқ ва ўзи-ўзига озор етказмоқ ақлли кишилар одатидан эмас. Ақлли киши барча оғир ишлар олдида довдирмайди, ўзини маҳкам тутади, сабот ва ирода туфайли ғалабага эришади.

Абулбаракот Қодирий

Ақлли киши бир ишга киришишдан аввал агар у шу ишнинг устаси бўлса ҳам бошқа кишилар билан маслаҳатлашади. Чунки ўз ақлига бино қўйган киши адашади, ўз тадбирига ишонган киши тубанлик сари кетади.

Айбни эътироф этиш ақлли кишининг иши.

«Аталар сўзлари»

Ақл либосидан бебаҳра одам ҳайвон билан teng. Байт:

*Нодон хато қылса раводир унга,
Чунки у ҳақиқий йўлни билмайди.
Ҳайвондан минг марта ёмонроқ ҳар ким,
Йўлни билиб унга амал қилмайди!*

Муиниддин Жувайний

Ақлли киши шундай кишики, покизалик ва садоқат анҳорининг суви билан эгрилик ва қинғирлик оловини ўчиради. Чунки хато йўл тутувчи ва эгри ўйловчи кишилар катта-кичикнинг эътиборидан ва ёшу қарининг на-заридан қолади. Обрўйининг оғзи диллардаги муҳаббат неъматининг лаззатидан бебахра, лаби эса мақсад ҳамда ҳаёт шодлигининг зилол сувига ташна бўлади. Фард:

*Эгри учун давлат сари йўл йўқдир,
Эгри ўқ ҳам бориб тегмас нишонга!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Одамларга ҳурмат кўзи билан боқмоқ ва раҳм кўзи билан қарамоқ ақллилик ва донолик белги-сидир. Байт:

*Яхши назар билан қара ҳар кимга,
Либоси чиройли ё хунук дема!*

Муиниддин Жувайний

Ақлли одам шундай одамки, қийин вазиятдан осон-гина кутулиб кетади. Доно шундай одамки, қийин вази-ятга асло тушмайди.

Ҳар бир халқнинг ақли ўз замонасига нисбатан бўлади.

Ақлли киши қадру камол, нодон киши эса давлату мол қидиради.

«Аталар сўзлари»

Эй азиз, билгинки, мусибат айёмида күнгли ғамга түлмаган, хом хаёл ва бемаъни режалар тузиб, ўз ишини барбод қилмаган киши ақлли киши ҳисобланади. Ақлдек устоддан кўра меҳрибонроқ ва қўллаб-қувватловчи дастгир бўлмайди. Киши учун ақл оғир кунларда чора-тадбир топа билиш учун инъом этилган. Шеър:

*Ақл нима? Удир кўмакчи, дилдор,
Ақлинг бўлса сени барча нарсанг бор!*

Абулбаракот Қодирий

Айтадилар:

– Ақлли одам етти хил киши билан ўзаро маслаҳатлашмайди. Улар нодон, душман, ҳасадчи, ёлғончи, қўрқоқ, бахил, нафсиға берилган кишилардир. Чунки нодон йўлдан адаштиради:

*Ҳар киши ўз ақлидан огоҳ бўлар,
Ўзидан гумроҳлиги гумроҳ бўлар!*

Душманинг эса сенинг зарар топишингни ўйлади:

*Ҳар киши ўз душманин кучсиз санар,
Бир куни кучли зиёнидан ёнар!*

Ҳасадчи эса бор-будингдан ажралишингни истайди:

*Ким ҳасад қилса бирориннг молига,
Охир бўлгай аниңгвой ҳолига!*

Ёлғончи эса фикрингни бузиб кўрсатади:

*Кимки ёлғон сўзласа ризқи кетар,
Бир куни ёлғон сўзи бошга етар!*

Қўрқоқ эса дадилликдан қайтаради. Бахил эса бойлик тўплашга ҳарисманд бўлади ва ундан бирорга фойда етмайди:

*Молу ҳолинг аслида душман эрур,
Зоҳиран боқсанг неча равшан эрур!*

Нафсига берилган киши ҳою-ҳаваснинг асири бўлиб, нафс тўридан қутулишга кучи етмайди:

*Мехнатинг бирла нафсга бер жазо,
Қилмасин токи балога мубтало!*

Муҳаммад Зеҳний

Ақл ва фаросат шундай бир гавҳарки, унинг мадади билан кишиларнинг сўзи ва феълу ҳаракатига қараб, уларнинг ақл доирасини, касбини, яхши хислатли ёки қабиҳ иллатли эканини билиб олиш мумкин.

Муҳаммад Жабалрудий

Қанчадан-қанча одамлар ақл билан пастликдан юқорига кўтарилади, қанчадан-қанча қадрли одамлар нодонликка йўл қўйиб, пастлик сари қулайди. Байт:

*Эй ўғил, бу сўзим синалган бешак,
Бошида ақлу йўқ мисоли эшишак!*

«Аталар сўзлари»

Халифа Мансур ўз ўғлига деди:

– Эй, ўғлим, мендан икки нарсани ўрган, бу нарсалар ҳаётингда керак бўлади. Биринчиси – нима иш қилсанг, аввал роса ўйла кейин ҳукм чиқар. Иккинчиси – нима ишга қўл урсанг, аввал уни йўлга сола оладиган ёки қувватини қайтара оладиган чора-тадбирини кўриб қўй!

Бир ҳакимнинг айтишича, яхши хулқнинг ўнта белгиси бор. Улар қуйидагилардир: ақл, инсоф, илм, хилм, олижаноблик, кўркам феъл, эхсон, сабр, шукр ва мулоийимлик.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Билгинки, ҳар бир кишининг ақлу идроки ва заковати унинг сўзидан ва қилган ишидан маълум бўлади. Сезгирилик ва сўз воситаси билан одамнинг қайси тоифага мансуб эканлигини, қандай хислат ва фазилат сохиби эканлигини англаб олиш мумкин.

Муҳаммад Жабалрудий

Баъзи бир ҳакимларнинг ёзишича, нафснинг тизгини ақлнинг қўлидадир, ақл нафс устидан ҳукм юргизиб, уни ёмон йўлдан асраб туради. Одатда қайси нарса қўпайиб кетса, қадри камайиб кетади. Аммо ақл қўпайган сари қадри ошаверади. Ҳамма нарсанинг чегараси ва тўхтайдиган жойи бор, аммо ақлнинг чегараси йўқ.

Арслон ўз қуввати ва шижаоти билан емиш топиб кун кечиргани каби инсон ҳам қайда бўлмасин ўз ақли билан кун кечиради. Агар кишида молу дунё кўп бўлса-ю, ақл бўлмаса қадру қиммати ҳам бўлмайди.

Ақлнинг аломати камтарлик, аҳмоқликнинг белгиси эса такаббурлиқдир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Кишиларнинг ақлли ёки жоҳил эканлиги уларнинг сўзидан ва тутган ишидан маълум бўлади. Шунинг учун ҳам донолар: «Қозонда бори чўмичга чиқади»,— деб бејиз айтишмаган. Назм:

*Ҳар кимсанинг бўлса ёмон одати,
Ўзи билмас, тақрорланар бу одат.
Чаён тошга урад ўткир нишини,
Ваҳоланки етказолмас ҳеч заҳмат!*

Муҳаммад Жабалрудий

Ақлли одамнинг ўзини мақташидан кўра ёмонроқ айби йўқ. Агар унинг сўзлари рост бўлса, мақтанган бўлади, ёлғон бўлса, қадри кетади.

Ақлли киши ўз нуқсонлари учун узр сўрайди.

Ақли кам одамнинг гапи кўп бўлади.

«Аталар сўзлари»

Бир ҳакимдан: «Сиз кишининг ақлини қандай қилиб биласиз?», – деб сўрадилар. Ҳаким уларга: «Агар менда бундай истак пайдо бўлса, аввало ўша киши билан сухбат қураман, баъзи нарсалар ҳақида баҳс этаман, агар сўзлари рост ва хатоси кам бўлса, демак ундан кишида ақл бор деб тасаввур қиласман», дея жавоб берди. Яна ундан: «Борди-ю ўша киши билан сўзлаша олмасангиз, сиздан узокда бўлса, унда қандай қилиб аниқлайсиз», – деб сўрашди. «У пайтда, – деди ҳаким, – ўша киши юборган дўсти билан гаплашаман, дўсти орқали гапи ёки хатидаги фикрлардан мазкур кишининг ақл доирасини текшираман!»

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКМАТ. Ақлли киши шавкати ва моли кўп бўлишига қарамай, душман билан ортиқча адоват йўлини тутишдан парҳез қиласди. Байт:

Ҳаддидан оширма жавру жафони,

Душманинг бўлса-да заиф, нотавон.

Мол-мулкинг душмандан ортиқ бўлса, ҳам,

Хорлама ортиқча уни ҳеч қачон.

Муиниддин Жувайний

Беақл бўлма ҳеч, беақл киши,

Оёқсиз қурт каби юриш-туриши.

*Тұзашу, йүқ бўлиш бу нифоқдандир,
Ғалаба доимо иттифоқдандир.*

Низомий Ганжавий

Ҳакимлардан бири айтади:

– Одамнинг дилидаги нарсани ақлимиз сеза олиш күвватига эга. Дилдаги нарсани аввало кишининг тили, сўнгра эса кўзи билдиради. Шунинг учун «кўз кўнгил ойнаси» дейдилар.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Сержаҳл бошда ақл бўлмайди.

Ақлли киши одоб қоидаларини мукаммал ўрганишга интилади. Ақлсиз киши эса одобга амал қилмасликка интилади.

Ақлликка бир ишора кифоя.

«Аталар сўзлари»

Азизим, улуғликнинг сабаби ақл ва одобдир. Кимки соғ ақл ва комил фаросатга эга бўлса, пастлик даражасидан улуғлик мартабасига эришиши мумкин. Байт:

*Кимда ўткир ақлу фаросат бордир,
Ғалаба байроғин тикар осмонга!*

Азизим, узоқни кўрувчи ақлни ва оламни безатувчи тафаккурни ҳар қандай ишда ўзинг учун одил ҳоким ва комил синовчи қилиб олки, инсонийлик шарафининг жавҳари бошқа ҳайвонлардан ақлининг ўткирлиги билан ажralиб туради.

Хожа Самандар Термизий

Бузургмехрдан сўрадилар: «Одам учун энг бебаҳо нарса нима?» Айтди: «Ақл!» Яна сўрадилар: «У бўлмасачи?»

Айтди: «Одоб ва ахлоқ?» Сүрадилар: «У ҳам бўлмасачи?» Айтди: «Кўркам хулқ». Сўрадилар: «У ҳам бўлмасачи?» Айтди: «Бойлик, чунки бойлик билан яхшилик қилиб, ҳар турли тоифалар ичида тинч яшаш мумкин». Яна сўрадилар: «У ҳам бўлмасачи?» Айтди: «Жимликни одат этиш, чунки жим туриш билан айблари очилмайди ва ўзгалар таънасини ва маломатини эшитмайди». Сўрадилар: «У ҳам бўлмасачи?» Айтди: «Чақмоқ ва яшин яхши, чунки юқоридаги шунча хислатлардан бирортаси бўлмаган одамнинг чақмоқ ва яшин ўти остида ўлгани маъқул!»

Абулбаракот Қодирий

Шошилмай, ақлу тадбир билан иш тутиш мақсадга этишни тезлаштиради:

*Жом ичра чумоли тушса бечора,
Халоскорга кўчмас, керакдир чора.
Ҳар кимда ўткир раъй ва тадбир бордир,
Жанг ичра ғалаба доимо ёрдир.
Тадбирдан ҳар кимга кўп најот етар,
Баҳор ҳар дараҳтдан вақтинча кетар.*

Муҳаммад Зеҳний

Бошида ақли йўқ одамнинг ҳайвондан фарқи йўқ.
Ақлли одам шундай одамки, бирордан насиҳат эши-
тиш ўрнига ўзи ибрат кўзи билан боқиб билиб олаверади.

«Аталар сўзлари»

Энг ақлли киши шундай кишики, давлат ва мартаба-
га эришган пайтда ҳам доимо камтарликни ўзига шиор
қилиб олади ва таъзим-тавозеъда бўлади, сабр-қано-
атли, парҳезгар бўлади. Ақлсиз кишилар эса бундай

кишининг тамоман аксиdir. Улар давлат ва мартабага эришди дегунларича кеккай бошлайдилар ва мағрурлик кўчасига кириб, ҳеч кимни менсимай қўядилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Ақл агар кўзга кўринувчи жисм бўлганда дунёни қоронулик босмас эди.

Ақллиликнинг аломати ёлғон гапирмасликдир.

Ақл билан одоб – жисм билан жон.

Ақл одамни яшнатади, нодонлик эса қақшатади.

«Аталар сўзлари»

Доноларнинг айтишича, ақлли кишилар уч нарсани яширишлари лозимдир. Биринчи – молу давлатига нуқсон етса, уни ҳалқ олдида гапириб юрмаслиги керакки, уни айтган билан бойлиги қайтиб келмайди. Ўзини эса очкўзлиқда ва бефаҳмликда айблайдилар, ҳурмати эса тўқилади. Иккинчи – ақлли ҳисобланган киши ўзгалар қошида ғам-андуҳдан шикоят қилса, унинг бекарорлиги ва кулфатга чидами йўқлиги маълум бўлади, унинг изтиробини кўрган одамлар ахли тадбир эмаслигидан огоҳ бўладилар. Учинчи – ақлли кишининг ўзидан ёки қавму қариндошидан бирор яхши ёхуд ёмон иш содир, бўлса бу вақтда мақтанса ёки аксинча нолиса бу ҳам ақллилик сифати саналмайди. Бундай пайтда ҳам ақлли кишига жим туриш ярашади. Ақлли киши бирор учун яхшилик қилса ва ёрдам қўлини чўзиб кулфатдан халос қилса, бу пайтда ҳам жим турмоғи ва бу қилган яхшилигини барчага айтиб юрмай, пинҳон тутмоғи керак. Шеър:

*Бирорвга яхшилик қилса ҳар инсон,
Ҳар ерда мақтаниб юрса зўр нуқсон!*

Абулбаракот Кодирий

Ақлли одам аввал маслаҳатлашиб, сүнг ишга қўл уради.
Аҳмоқ эса аввал ишга қўл уриб, кейин маслаҳатлашади.

Ақлли киши ўз фикрининг меваларидан баҳраманд бўлади.

Ақлли одам ўз дардини тушунадиган ва бунга йўл-йўриқ кўрсата оладиган кимсага айтади.

Ақлли одам оч қолмас.

Бетга боқма, танга боқма, ичидаги жонга боқ.

«Аталар сўзлари»

Бирор киши сен билан ўтирганда қимиirlаб, у ёқ бу ёққа қарайверса, билгинки, у сенга нимадир демоқчи бўлиб турган бўлади. Баъзи киши бировга бирор нарса демоқчи бўлса гапиришдан аввал лабини қимиirlатиб туради. Агар биров олдига бориб узок ўтириб қолсанг, ҳалиги киши ўрнидан турса ёки бориб кийимини ушлаб қўйса у одам сенинг узок ўтирганингдан зерикканини билдиради.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Одамнинг ақли сўзидан билинади.

Ақлли, шуурли бўлса ҳар киши,
Фақат керак сўзни сўзлашдир иши!

«Аталар сўзлари»

Ақлли киши дунёнинг ғам-алами ва бор-йўғига қай-ғурмайди. Ортиқча мол топишга интилмайди. Мол ва пул учун фақат жохил кишиларгина интиладилар Та-каббурлик билан тумшуқларини қўтариб, иззат ва обрў топиш кетидан қувадилар.

Мұхаммад Жабалрудий

Киши фаросат туфайли ён-атрофга, мухитга, одамларнинг хатти-ҳаракатига қараб, вазиятни аниқлай билиш, кишиларнинг касбу кори ва феълини билиб олиши мумкин.

Баён қилишларича, бирор идишга мой қуийб қўйилган бўлса, унга мой қуийб қўйилганини ташқаридан қараб билиш мумкин. Шунингдек, одамнинг ҳам юзи, кўзи тили ва кўринишига қараб, дилида нима борлигини сезиз олиш мумкин.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бир сандиқ олтиндан бир зарра ақл яхши.

Ақлли киши одамларни мисол ва далил билан ишонтиради, аҳмоқ эса қасам билан.

Ақли кўп бўлиб, ўзи одобсиз бўлган киши овга чиқиб қуроли бўлмаган кишига ўхшайди.

Ақл баҳтга етиш воситаси.

«Аталар сўзлари»

Нодон нодон билан дўст бўлса, бунинг асло таажжубли жойи йўқ, аммо ақлли кишининг нодон билан ҳамсухбат бўлиши таажжублидир. Чунки ҳар бир нарса ўзига зид бўлган нарсадан қочади. Мос бўлганлари эса яқинлашади.

Муҳаммад Зеҳний

Хулоса шулки, нодон ва жоҳил, нопок ва ноасл, қаллоб ва фосиқ кишилар сұхбатидан мутлақо қоч! Улардан узоқлашиш йўлини қидир! Ўз тоза табиатингни нопок кишиларнинг ёмон хислатларига булғама! Шеър:

*Киши ҳар ишга чин дилбаста бўлғай,
Тикон ҳам қўлида гулдаста бўлғай.*

Нодонга насиҳат қылсанг бир қулоғидан кириб, иккінчи қулоғидан чиқиб кетади.

Нодоннинг фойдасига гапирсанг жаҳли чиқади.

Ақлли кишида учта хислат бўлади: бирор нарса сўраса, одоб билан жавоб беради, бирордан ёмонлик кўрса ҳам яхшилик қилади, халқи учун фойдали фикрларни олға суради.

Ақл одамга ҳамиша ҳамдам ва дўст, мол-дунё эса ташлаб кетувчи бевафо меҳмон.

Пулни ишлатсанг озаяди, ақлни ишлатсанг сайқал топиб, кўпаяди.

Ақллилик икки нарсадан иборат: ғазаб келганда ўзини босишдан ва бирордан қучли бўлганда уни кечиришдан.

«Аталар сўзлари»

Нодонлик ўргатилмаган ҳайвонга ўхшайди. Кимки унга минса хор қилади ва кимки унга яқинлашса, тўғри йўлдан оздиради.

Нодон одам молни, ақлли одам эса фазлу камолни қидиради.

Муҳаммад Зеҳний

Хар ким ҳунар қадрин билмаса кўп дод,
У қуруқ сувратдир, девсифат бунёд!
Алафхўр мисоли эмасдир инсон,
Зийраклик, ҳушёрлик пайида ҳар он.
Хар ким ўқимоқдан қилмаса гар ор,
Тошдан лаъл чиқарар, сувдан дур-гавҳар.

Нега ақли тезлар қилиб беҳушлик,
Нодонликдан қилди соғолфурушилик.
Аммо таълим олиб нечалаб нодон,
Ҳоким бўлди етти иқлимга чунон.

*Обижаёт сувин ичганинг замон,
Ўзни Хизр дея айлагин гумон.*

Низомий Ганжавий

Арасту айтади: «Нодон ўзига ўзи душман бўлади,
шундай бўлгач у ўзгага қандай дўст бўлсин!»

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Нодонлик — маънавий қашшоқлик. Фаҳми йўқнинг
гами кўп бўлади.

Нодоннинг дўсти, ҳасадчининг роҳати, ёлғончининг
муруввати бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Кўрлик нодонлиқдан яхшироқдир, чунки
кўрлик ўз эгасини чоҳга қулатса, бирор аъзосини син-
диради, нодонлик эса ўз соҳибини ҳалокатга маҳкум
этади. Байт:

*Нодоннинг кўзи бор, кўрмайди аммо,
Кўрлар бор, кўрмайди, лекин кўп доно!*

Муиниддин Жувайний

Энг оғир дард — нодонлик.
Энг кучли хасталик — пасткашлик.
Байт:

*Кўп оғир балодир ким бўлса нодон
Нодон учун йўқдир дорию дармон!*

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Сўзни ҳакимлардан эшит, сухбатни доно-
лар билан қил, саволни олимларга бер! Ҳакимлар сўзи-

да маърифат жам, донолар сухбатида бойлик, олимлар жавоби саломатлик йўлидир. Байт:

*Оқил билан бўлсанг агар ҳамсұҳбат,
Ҳар ишда мақсадинг бўлгай мұяссар.
Нодондан қўлингни ювғил тезгина,
Ахлатда дурдан ҳеч бўлмагай асар!*

Муиниддин Жувайний

Бефаҳмга сўз тушунтиришдан кўра елкада тош ташиш афзал.

Нодонлик бойўғлидир, бойўғли эса доим харобани излайди.

Нодоннинг вақти фойдасиз ўтади.

Эшак оз овқат еб риёзат чеккан билан ақлли бўлиб қолмайди.

«Аталар сўзлари»

Аристатолис ниҳоятда қариб ва буқчайиб қолганда, ҳаётининг гулзорида ҳазон мавсуми бошланганда ва ўлим элчиси хавфу хатар солиб турганда мусиқа илмини ўрганишга киришди. Дўстларидан бири унга: «Гўру кафан ҳақида ўйлаш лозим бўлган бир пайтда танбур чертишдан уялмайсанми?», — деди. Байт:

*Ўқишу ўрганиш ёшларнинг иши,
Кексаларга созу тараф ярашмас!*

Ҳаким унга: «Билмаслик оғир айбдир. Ана шундан уялиш керак», — деди.

Муиниддин Жувайний

ХИКОЯТ. Айтишларича, бир доно киши бор эди. У камбағаллик кўйига тушиб қолиб, бир мартабали одам-

нинг уйига ўғирликка тушди. Қараса, уй эгаси қиммат-баҳо матолар устида ухлаб ётар, атрофида эса турли хил бойликлар ястаниб турарди. Доно кишининг кўзи мартағали одамнинг устида қилич ушлаб турган маймунга тушди. Маймун ўргатилган бўлиб, шу онда ўз соҳиби-нинг юзида кетаётган чумолини қилич билан уриб ўлдиришга шайланиб турган эди. Буни кўрган доно киши чопиб бориб, маймуннинг қўлидан тутиб қолди. Уй соҳиби шарпадан уйғониб кетиб, воқеадан хабар топди-да, ўзича хулоса чиқариб деди: «Кишига толе кулиб боқса, ўғри унинг учун посбонга айланади, душман эса меҳрибон дўстга!» Байт!

*Дўстинг бўлса агар беақл, нодон,
Ундан оқил душман яхши минг чандон!*

Хожа Самандар Термизий

Нодон одамдан алоқани узиш — ақлли одам билан алоқа килишга баробар:

*Нодон сұхбатидан айласанғ ҳазар,
Вужудингга асло етмагай зарар!*

«Аталар сўzlари»

Азизим, ёмон феълдан юз ўтирмоқ ва ёмон кишилардан узоқ юрмоқ ақлли кишилар учун муҳим ишлардан биридир. Ишни яхши йўлга қўйиш ва ниятни ҳамиша эзгу ишларни бажаришга қаратиш фаросат эгаларининг тутган йўлидир. Демак, ақлли киши ақлли одамлар билан дўстлик режасини тузиши ва нодон кишилардан узоқ юриши лозим. Чунончи айтадилар:

*Доно билан зиндан ичидир хуррам,
Нодон билан ҳатто бўстон жаҳаннам!*

Хожа Самандар Термизий

Аҳмоққа салом берсанг, мендан қўрқяпти, деб ўйлайди.
Аҳмоқнинг юраги оғзида, ақлли одамнинг тили эса юрагида бўлади.

«Аталаар сўзлари»

Аҳмоқлик – тарбиясизлик туфайли кишининг табигатига ўрнаб олган иллатлардан биридир. У мустаҳкамланниб олгач, ҳеч бир ҳийла ёки даво билан йўқотиб бўлмайди. Байт:

*Барча иллат учун даво муҳайё,
Аҳмоқлик иллати аммо бедаво!*

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКОЯТ. Жолинус ҳаким вафот этгач, унинг хонасидан хат ёзилган қўйидаги қофозни топдилар: «Энг аҳмоқ киши шундай кишики, топган емишини тўхтатмай оғзига солаверади. Ваҳоланки, табобатда ўртача ейиш саломатлик гарови!» Байт:

*Танпарварлик бўлса доим хаёлинг,
Қачон сенга кулиб боқади иқбол?
Гар гадосан, гарчи шоҳнинг лашкари,
Нафсинг орзусини йўқотгил дарҳол.
Дунёдан умидинг бор экан тезда,
Ҳавас қонин тўкиб, айлагин беҳол.
Қаноатни бойлик деб бил ўзингга
Шунда баҳтинг кулиб, топасан иқбол!*

Муиниддин Жувайнин

Ўзига ўзи мафтун бўлиш аҳмоқликдир.
Аҳмоқ одамдан аччиқланмоқ ўлик устида ашула айтмоқ билан тенг.

Аҳмоқ амалдан тез қулайди.

«Аталаар сўзлари»

Ҳакимлар одамнинг аҳмоғини ташқаридан кузатиб билиб оладилар. Аҳмоқ киши қўнглига нима келса, оқибатини ўйламай қиласеради. Тажрибакор ва ақлли одамларнинг гапига қулоқ солмайди. Ақлсиз одамлар нима деса, уларга рози бўлади, ўзига бино қўяди. Кимки уни мақтаса, ўша кишини яхши кўради. Сўралган нарсага ўйламай жавоб бераверади. Ҳар бир ишда шошқалоқликка йўл қўяди. Илмдан холий, хатога эса кон бўлади. Бойиб қолса ёки бирорвга ҳожати тушмайдиган бўлиб қолса, ҳеч кимни менсимай, мағуруланиб юради. Сўқиниб гапиради. Бирор савол берса, жавоб бергиси келмайди. Саволга қўполлик билан жавоб беради. Ўзи сўрамоқчи бўлса, ялиниб сўрайди. Кулса қаҳ-қаҳ уриб кулади, йиғласа, ундан ҳам ўтқазади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Замона талабига тескари юрган одам сув ичидан олов қидирган кишига ўхшайди.

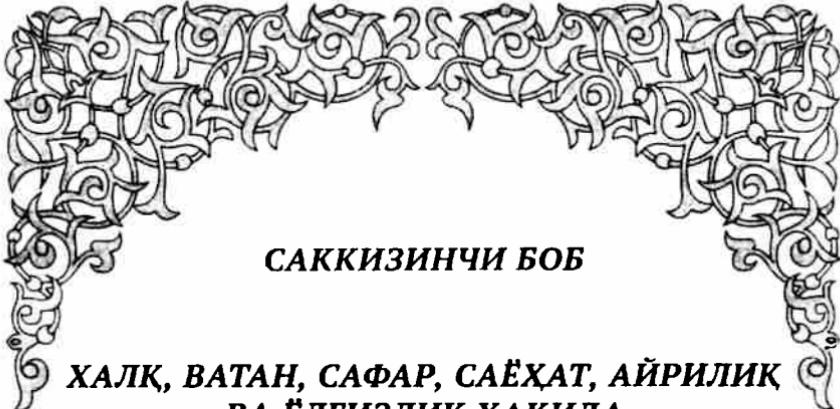
Аҳмоқ ғазабланса, шайтон унга акалик қиласади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Бир аҳмоқ киши йўлда кетар эди. Ногоҳ бир ойнага кўзи тушди. Ойнага қараб, ўз аксини кўрди-ю, дарҳол ўз жойига қўйди ва деди: «Афу этинг, бу ойна сизники эканини билмабман!» Қитъа:

Ақлсиз қўлига тушгандা ойна,
Ўз аҳмоқ юзини кўргай ҳамиша.
Қизиқум, ўз юзин кўрса ҳамки у,
Ўзганинг юзи деб қиласар андиша!

Маждиддин Хавофиӣ

САККИЗИНЧИ БОБ

ХАЛҚ, ВАТАН, САФАР, САЁХАТ, АЙРИЛИҚ ВА ЁЛГИЗЛИК ҲАҚИДА

Аржумандлик байроғини күттарувчилар ва сарбаландлик ногорасини чалувчилар шундай кишиларки, улар халқнинг тинчлигини ва осойишталигини ўйлайдилар ва кеча-кундуз шу ҳақда фикр-қиласидилар, барча кишиларни ўз ака-укаларидек кўрадилар, бироннинг дил шишиласини газаб тоши билан синдиримайдилар, адоват ва жафо тиконини бечоралик сахросида юрган яланго-ёқлар оёғи остига ташламайдилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй азиз, халқингга доимо яхшилик қил, қилган яхшилигинг улардан сенга қайтади. Ҳеч кимсага қасдан ёмонлик қилма, кимки ёмонлик қилса, қилган ёмонлиги, шубҳасиз, ўзига қайтади.

Муҳаммад Жабалрудий

Халқ кимдан кўрқса, демак ўша одам ёмондир.

Халқ билан бирга хато қилиш якка-ёлғиз холда хамрли иш қилишдан афзал!

Сен халққа қанча аралашсанг халқ ҳам сенга шунча ёндошади.

«Аталарап сүзлари»

Ақл ва ҳүшёрлик қабиласининг саркардаси, равнақ нажот майхонасининг соғ майдан ичувчиси шундай кишики, меҳру муҳаббат асали билан умумхалқнинг роҳат оғзини ширин қиласи. Фард:

*Асорат айлагай зеру забар тинчлик асосини,
Вале бечоралар оҳи зулмни қилгуси барбод!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Кимки халққа қандай муомалада бўлса, халқ ҳам у билан шундай муомалада бўлади.

Нонсиз эл бўлмас, қўппаксиз қишлоқ.

«Аталарап сүзлари»

Яхши ҳаёт ва узоқ яшаш учун халқнинг дуоси ва шодлигидан кўра яхшироқ посбон ва қўриқловчи йўқ. Фард:

*Бечоралар нафратидан эмин бўл,
Бир лаҳзада барбод қилур оламни!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Пишай десанг, сафар қил. Сафарда беш фойда бор: кўнгил ёзиш, куч тўплаш, мол йиғиш, илм ва одоб ўрганиш, доно кишилар зиёратида бўлиш.

«Аталарап сүзлари»

Азизим, сафардан кўп тажрибалар ҳосил бўлади ва бехисоб фойдалар қўлга киради, деб эшитган эдим мен. Менда ўша тажрибалар ҳосил бўлди. Энди то ҳаёт экан-

ман бошқа сафар қилиш ҳақида ўйламайман. Байт:

*Гарибликни энди ҳавас қилмайман,
Дўстлар дийдори-ла бўлиши кўп хушдир.*

Хожа Самандар Термизий

Одамнинг яхшиси сафарда билинади.

«Аталар сўзлари»

Азизим, сафардан кўпгина тажрибалар ва беҳад фойдалар юзланади. Кўрмайсанми, осмон доимо айланиб тургани учун ҳамма нарсадан юқори, ер бир ерда тургани учун ҳар қандай нокас оёғи остида хор. Байт:

*Уйида юраги ғуссага тўлган,
Кишига ҳаммадан яхшиси сафар.
Сафарким, қанчалар оғир бўлмасин,
Уйда сиқилишидан яхшию, беҳтар!*

Хожа Самандар Термизий

Ҳаёт лаззати – саёҳат!

«Аталар сўзлари»

Азизим, ғурбат алами сенинг вужудингга етгани ва айрилиқ гармсели гулшанинг сари эсгани йўқ. Сафар шундай дараҳтки, фироқдан ўзга мева қилмайди, ғариблик эса шундай булатки, ғам ёмғиридан ўзга томчиларни ташламайди. Йўл азоби – гўр азоби деганларидек, ҳақиқатан ҳам у дилни куйдирувчи бир шуъладирки, жигарни пора қиласи. Демак, энг яхши йўл шуки, кишининг азиз дўстлари бўлатуриб улардан сафарни устун қўймайди, натижаси оху фироқ ёшидан иборат бўлган ёру диёр айрилиғини ўз ихтиёри билан қабул эт-

майди. Чунончи айтадилар:

*Ватанни тарк этмоқ ҳазил иш эмас,
Бу иш учун ҳар ким тоб беравермас!
Жудолик дараҳтдир барги йўқ, ёлғиз,
Барги бўлса ҳамки, аммо, мевасиз.
Бугун айрилиқдан юрагим гирён.
Азиз ёрни қўлдан чиқариб ҳайрон.
На кўзда уйқу бор, на дилда роҳат,
Азоб ўти барин айламиш горат!*

Хожа Самандар Термизий

Айрилиқ ўти – жаҳаннам ўтидан кучли.
Айрилиқ – ўлимдан ёмон.

«Аталар сўзлари»

Азизим, ёронлар фироқининг дарди ва дўстлар ҳижронининг ранжи энг оғир дардлардан бири. Маълумки, олам ичини сайр этиш ва инсоният яратган боғларни тамошо қилиш севикли дўстлар ва хуррам рафиқлар билангина ёқимлидир.

Хожа Самандар Термизий

ҲИКМАТ. Ҳакимларнинг ҳикматларида келтирилишича, ёлғизликдан кўра қийинроқ меҳнат йўқ. Бироқ ёлғизлик ёмон улфатдан кўра яхшироқдир. Байт:

*Ёлғизликдан оғир ранж йўқ жаҳонда,
Ундан баттар нима, биласанми ҳеч?
Ёмон улфат билан яшамоқ эрур,
Ёмон улфатлардан узоқ юру кеч!*

Муиниддин Жувайнин

Кўнгилда мусафболик туғдирувчи айрилиқ жафо туғдирувчи яқинликдан яхши!

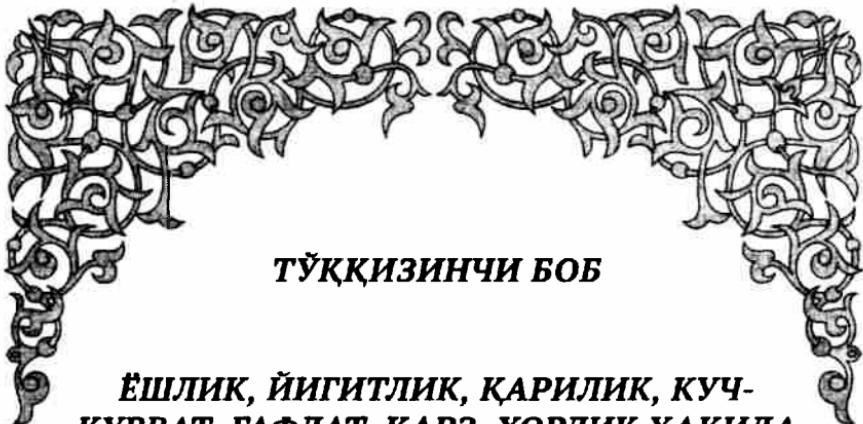
Маждиддин Хавофи

ҲИҚМАТ. Азизим, кимки улуғлик тожи бошимга қўниб, саломат бўлай деса, ҳаракат камарини белига боғлайди. Кўрмайсанми, пиёдалар шахматнинг катагини босиб ўтганларидан сўнг мардоналиклари туфайли фарзинлик даражасига эришадилар. Кичкинагина ой эса ўн тўрт кунлик сайдан сўнг ҳилоллик даражасидан тўлин ойлик мартабасига етишади. Байт:

*Покиза инсонлар кўрмайди хорлик,
Лаъл ҳам кондан чиқиб, зарга етишди.*

Хожа Самандар Термизий

ТҮҚҚИЗИНЧИ БОБ

**ЁШЛИК, ЙИГИТЛИК, ҚАРИЛИК, КУЧ-
ҚУВВАТ, ҒАФЛАТ, ҚАРЗ, ХОРЛИК ҲАҚИДА**

Ёшлиқда шундай иш қилки, қариганингда фойда берсин ва унинг беҳуда ўтганидан афсус ема!

«Аталар сўзлари»

Агар бир йигит бўлса-ю, ҳеч ким ундан оз бўлса-да, бирор наф кўрмаса, у йигит йигит ҳисобланмайди. Агар кишидан дунёда бир ёдгорлик қолмаса, уни одам ҳисблаш нораводир. Агар инсондан дунёда бирор китоб ёки иморат қолса, у тириклар қаторида йўқланади ва ундей киши ўлик, деб айтилмайди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКМАТ. Ўз ҳусну жамолининг қадрини ва ёшлигининг бебаҳолигини англамаган йигит бу фазилатнинг самарасидан бебаҳра қолади. Бир кекса киши ёшлар билан суҳбат қурганда уларга доимо шундай дер эди: «Ўз ёшлигингиз қадрини билинг, ундан ғофил бўлманг, эртага кексалик навбати етгач, надомат бармоғини тишлаб қолишдан фойда йўқ!»

*Ёшлар айб қылса айб саналмас,
Ёш-да, ҳали, дея қүйишару, бас!*

Ёшлик мастилиги шароб мастилигидан ортиқ.
Йигит йигитдан йиқилади, аммо таслим бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Луқмони ҳакимдан:

– Нега ҳадеб ўғлингга насиҳат қиласверасан? – деб сўрашди.

У эса жавобига шундай деди:

– Кексаларнинг насиҳатлари ёшлар учун боғбон ниҳолни тарбият қилгани кабидир. Боғбон ниҳолдан ўсиб чиққан номуносиб шохларни бутаб туради, ён-атрофида эса фойдасиз гиёҳларнинг ўсиб чикишига йўл қўймайди. Унинг яхши ўсиши учун бутун кучини сарфлайди. Шундай килинса, ниҳол бақувват бўлиб ўсади. Катта бўлганда ширин-шакар мева қиласди. Борди-ю, ортиқча шохлари кесиб турилмаса, ниҳол тез ўсиб етилса-да, яхши ҳосил бермайди, боғбонга эса ундан фойда кам бўлади. Демак, билингки, бола ҳам худди ниҳолнинг ўзидир. Агар у тарбият қилинмаса, ёмон феълларга мубтало бўлади ва фалокат хашаклари ўртасида сўлиб битади!

*Боғбондан парвариш кўрмаса ниҳол,
Улғайиб ўсолмас, тополмас камол!*

Хуррамий

ҲИКОЯТ. Насаф фуқароларидан бўлмиш бир гурух йигитлар базм ташкил қилишган эди. Базмга мен ҳам таклиф этилган эдим. Бориш истаги кўнглимдан ҳеч ўрин олмаса-да, аммо қолиш хаёли ҳам унинг ўрнини босолмас эди, чунончи, бу ҳақда шундай ҳикматни келтирадилар: «Ўйнаб-кулиш ёшлар учун фазилат, қари-

ларнинг зийнати эса узлатдир!» Ўша пайтда шу ерда бир ёш йигит бўлиб, малоҳатда маъруф, латофатда машҳур, соғлому самимий эди. Уни ҳам базмга таклиф этишган экан. Йўлда ҳамроҳ бўлиб бирга кетдик.

*Хунук, бадфеъл, бадхулқ кишилар билан,
Жаннатга бормоқлик абраҳлик эрур.
Аммо пари пайкар, ҳурлиқо билан,
Дўзахга бормаслик гумраҳлик эрур.*

Базмга келгач, суврати инсон, сийрати ваҳший ҳайвон кишиларни кўрдим. Менга маълум бўлишича, базмдагилар ўтириш тутагач, шу ерда ётиб қолишар экан. Рухсат сўраб, кетиш пайига тушдим. Ҳалиги йигитга: «Тур, менга шерик бўл, бу ерда қолма!», – деб қанча қистамай, гапимга кирмади.

*Пандга қулоқ солса агар ҳар йигит,
Ақли раҳбар бўлар доим ўзига.
Ақлдан кам бўлса баҳрамандлиги,
Асло қулоқ солмас кекса сўзига!*

Шундай қилиб ёлғиз ўзим кетдим. Тонг отгач, эшитсам, базмдагилар ҳалиги йигиттага қалтис ҳазил қилишибди. Йигит эса ёнидан пичоқ олиб, бир неча кишини ярадор қилибди.

Хуррамий

Билгинки, барча ишда кишига дўст-рафик керак. Ёлғиз киши ҳеч нарсанинг уддасидан чиқолмайди. Айниқса, номусда ўқтам, бағайрат йигитларга ақлли насиҳатчи ва тўғри йўлни кўрсатиб турувчи қария керак!

Хуррамий

Жоҳил кексадан ақлли ёш яхши.

«Аталаар сүзлари»

ХИКМАТ. Қарилик зийнати гапираверишда әмас, балки жим ўтиришдадир.

*Сенга айтай бир насиҳат, эй ўғил,
Сол қулоғинг сенга бўлғай жону дил.
Кексаларнинг пандини ёдингга ол,
Не деса «хўп» деб тилингни айла бол!
Ёшлигинг сарф айла ҳар бир кексага,
Ёрдамингни кўрсат, айлан ҳассага!
Кексаларни кўрганингда қочмагил,
Мард кишилар одатидан кечмагил.
Эй йигит, эл бирла бўлсанг яхшидир,
Чеҳранг очиб, шод кулсанг яхшидир.
Шундайин йўл тутки, қолма беҳунар,
Кимда бўлса гар ҳунар ризқи унар.
Яхшиларнинг сұхбатидан тортма бош,
Ёки оқиллар юзига отма тош.
Мард кишиларга қўшил, мардона бўл,
Яхшиликнинг бобида дурдона бўл!
Ёшлик айёмида ҳар иш осон,
Қаригач кучдан қолиб аҳвол ёмон.
Хўл шохни қайирмоқ мушкул әмас,
Шох қуриб қолгач ёқилгай ҳар нафас.
Ёши ниҳолга сув бериб хўп боқишаар,
Қаригач арра солиб сўнг ёқишаар.
Ёшлигингни бил ғанимат бебаҳо,
У билан мақсадга етмоқдир раво.
Айни меҳнат пайтидир, ҳушёр бўл,
Барчани ҳурмат қилу бедор бўл.
Ўйлама шундай қолурмен деб абад,*

*Ёшик айёмингга бордир чеку ҳад.
Этагингни кексалик қўли тутар,
Беҳисоб ғамлар ўша онда етар.
Шунда сенга лозим ўлғай ул ҳунар,
Ул ҳунар фазли била ғамлар ёнар.
Сен шунинг-чун дангаса бўлма, ўғил,
Ғайрат айла, беҳунар қолма, ўғил,
Гар кишига яхши инсон ёр бўлар,
Яхши инсон бирла баҳти ёр бўлар!*

Хуррамий

Эй йигит! Ён-атрофингга қара, манман деган забардаст кишилар ажал шарбатини ичмоқдалар. Куни келиб сенга ҳам бу косани сипқариш навбати етади. Шундай экан азиз умрингни ғафлат билан ўтказсанг бундан ҳам оғирроқ шармандалик ва нобакорлик бўлмайди!

Муҳаммад Жабалрудий

Ўз юкини ўзи тортмай, бошқаларга ташлаб қўйган киши охири хор бўлади.

«Аталар сўзлари»

Эй фарзанд! Агар дунёда доимо баҳтиёр бўлай десанг, айтилган насиҳатларни ҳеч қачон ёдингдан чиқарма! Баён қилишларича, Луқмони ҳаким ўз ўғлига насиҳат қилиб айтаркан:

– Эй ўғил, бирор киши олдингта бир ҳожат билса, ундай кишини ноумид қилиб қайтарма. Кўлингдан келганича ҳожатини рано қил. Ёнингда етарли маблағинг бўлса, ҳожатманд одамларга қарз бер! Баъзи кишилар бисотида бўлса ҳам қарз беришдан оғринадилар. Керак бўлиб қолганда қарз бериб, ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқармок

дунёда энг яхши фазилатлардан ҳисобланади.

Ёзишларича, Луқмони ҳаким доимо қарз олар ва пули бўйса бошқаларга қарз берар экан. Унинг химмати ва саҳийлигини эшитган кишилар узоқ шаҳар ва қишлоқлардан қарз сўраб келишарди. Кунлардан бир кун номаълум бир савдогар унинг ҳузурига келди ва деди:

– Эй Луқмон, мен машҳур савдогар эдим. Давр ҳодистолари туфайли бутун мол-мулкимдан ажрадим. Ҳозир қўлимда ҳеч нарсам йўқ. Қўлимдан ҳеч бир иш келмайди, касбу ҳунарим эса йўқ. Сендан қарз сўраб келдим!

Луқмон уйидан минг динор пул чиқариб, савдогарнинг қўлига тутқазди. Буни кузатиб турган Луқмоннинг ўғли отасига қараб:

– Эй ота, шунча пулни ҳеч бир ҳужжатсиз нотаниш одамга бериб юбордингиз, у тониб кетса нима қиласиз?
– деди.

– Эй ўғлим, – деди Луқмон, – одамлар ҳеч қачон яхшилигини унумтайдилар. Вақтинча улар сендан юз ўгирисалар ҳам куни келиб инсофга келади. Ҳақиқий инсон қўлидан келса бошқаларга яхшилик қилмоғи ва қилган яхшилигини эса унумтоғи зарур. Аммо бошқаларнинг ўзига қилган яхшилигини эса унумаслиги керак.

Муҳаммад Жабалрудий

Ишга киришиш ўйланиб ўтиргандан яхши, ғафлатда қолиш эса кучли душмандан баттар!

Муҳаммад Зеҳний

*Ишини пайти келгач, айлагин оғоз,
Замоннинг зайлига қараб бошла боз.
У ўғри кишики тортиб неча ранж,
Талаб қилиб тунда қидиради ганж.*

*Тараннум қиласын чиройли суруд,
Белидан узилмай турсагина уд!*

*Деңқон деб ўйлама ҳар ким сочса дон,
Донидан дон чиқса ўшадир деңқон!*

Низомий Ганжавий

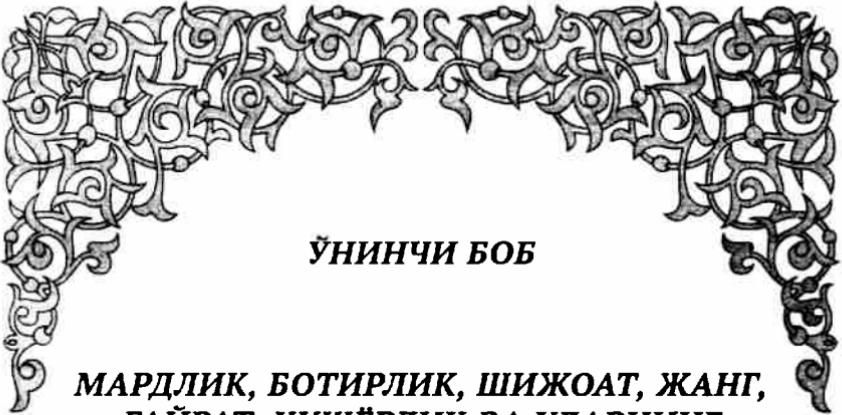
Кудратта эга бүлган пайтингда ихтиёриңг жиловини нафси амморанг құлиға тутқазмаки, у сени ҳалокат жарига қулатади. Ғолиб бүлган пайтингда муруваттың ўйла. Құл остиндегиларға шафқат билан қарасанғ улар ҳам куни келиб сенға шафқат күзи билан боқишиади.

Ибн Камолпошио

Хорлик йўқлиқдан келади.

«Аталар сўзлари»

ЎНИНЧИ БОБ

**МАРДЛИК, БОТИРЛИК, ШИЖОАТ, ЖАНГ,
ГАЙРАТ, ҲУШЁРЛИК ВА УЛАРНИНГ
ФОЙДАЛАРИ ҲАМДА ҚҮРҚОҚЛИК,
НОМАРДЛИКНИНГ ЗАРАРЛАРИ ҲАҚИДА**

Азизим, ботир деб шундай кишига айтиладики, у ўз элининг тинчлиги учун ҳар қандай мashaқат қадаҳини қўрқмай қабул қилиб, шоду хуррамлик билан нўш этади. Марди майдон деб шундай кишига айтиладики, бундай кишининг ақли бирор ишни қилишга қарор топса, жонидан кечиб, ҳаётидан қўл ювиб, мақсад майдонига қадам қўяди. Байт:

*Жондан кечиб майдон сари сурган от,
Бахту иқболига бўлар мұяссар!*

Хожа Самандар Термизий

Маъмуннинг вазири Муҳаммад ибн Довуд кунлардан бир кун бир одамнинг шундай деб турганини эшитиб қолди:

*Ақл эгаси бўлсанг журъатга ҳам эга бўл,
Чунки журъат бўлмаса иккиланиш юз берар.*

Шунда у қуидаги байтни илова қилди:

*Журъат эгаси бўлсанг шошил ишга солмоқقا,
Чунки журъат бузилса ишини орқага сурар!*

Муҳаммад Зеҳний

Анушервон Бузургмехрдан сўради:

– Шижаот нима?

Бузургмехр унга:

– Юракнинг қуввати! – деб жавоб берди.

Анушервон яна ундан:

– Нега қўлнинг қуввати эмас? – деб сўради.

– Агар юракда қувват бўлмаса, – деб жавоб берди
Бўзўргмехр, – қўлда ҳам қувват бўлмайди, қўл қуввати
юрак қувватига боғлиқ! Шеър:

*Юракнинг кучидан қўл куч олади,
Кимда юрак кучли қўл ҳам кучлидир!*

. Абуларакот Қодирий

Матонат ҳар бир инсоннинг ўз фикрида ва сўзида саботли бўлиши, бир ишга қўл урганда уни охирига етказиш учун маҳкам туриши ва барча ишда сабр қилишидир. Матонатсиз одам бир ишни бошлайди, бироқ салгина қийинчиликдан сўнг уни ташлаб юборади. Бирор киши уни салгина айбласа ёки камчилигини танқид қиласа, дарҳол иродаси букилади ва ишончини йўқотади, шубҳа остида қолиб, қилаётган яхши ишини ҳам чала қолдиради.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Азизим, ҳар қандай семиздан ботирлик умид қилиб бўлмайди ва ҳар қандай зўр овозли ва йўғон жуссалидан

куват тама қилиш ноўриндир. Кўрганмисан, қамиш қанчалик йўғон бўлмасин барибир ингичка чўпдек си-нади, лайлакнинг қадди қанча катта ва баланд бўлмасин, бургут қўлида ожиз бўлиб қолади. Байт:

*Мардлик кичиклигу йўғонликдамас,
Қара, лайлак йўғон, бургут кичикдир!*

ҲИКОЯТ. Бир тулки ўрмонда яшар эди. Бир куни эрталаб овқат излагани ҳар томонни кеза бошлади. Та-содифан бир товуқقا кўзи тушиб қолди. Уни тушигла бел боғлади. Шу пайт унинг қулоғига баланд бир овоз эши билди. У чор-атрофга қараб, дарахт тепасида турган йўғон гавдали, семиз бир нарсани кўрди. Иштаҳаси аланга олди. Ўша семиз нарсага эришиш мақсадида юз ранжу қулфат билан дарахт тепасига чиқди ва унга чанг солди. Ўша нарсанинг ичи бўм-бўш бўлиб, ҳаводан ўзга нарса йўқ экан. Тулкининг очкўзлиги туфайли бу ноғора унинг кўзига семиз ҳайвон бўлиб кўринган эди. Шамол таъсирида дарахт шохлари тебраниб, унга урилар ва чиқаётган овоз эса ҳайвон овози бўлиб туюлган эди. Тулкининг дили ҳасрат ўтидан куйиб надомат ёшларини тўқди. Сўнг ўзига деди: «Эсиз, бу ҳаводан шишган нарсани деб ҳалол сайдимни қўлдан чиқардим, фойда-сиз бу йўғон гавдадан ҳеч манфаат етмади!» Қитъа:

*Ноғора даранглар тинимсиз вале,
Ичи бўшдир, бундан нима фойда бор?
Ақлинг бўлса ишнинг тагини ўйла,
Ялтироқ ташига қилма эътибор!*

Инсонни унинг лисони, яъни тилидан синамоқ қеракки, ҳикматларда: «Одамнинг кимлигини либоси ва салласидан эмас, тилидан билинг!», – дейилади.

Эй азиз, билгинки, шижаот барча фазилатларнинг онасидир. Кимда шижаот бойлиги бўлса, унда хилма-хил фазилатлар бўлади. Шижаатли кишини барча яхши кўради. Шижаатли киши жангда ҳам душман дилига вахима солади, бошқаларни эса олға юришга илҳомлантиради. Шеър:

*Куён юрак бўлса агар ҳар киши,
Жанг бўлса қочишни ўйлашдир иши!
Журъат камарини боғласанг ҳар дам,
Мардлар ичра бўлур сенинг номинг ҳам.*

Абулбаракот Қодирий

Мард билан улфат бўлган мардликка етади, номардга яқин юрган киши ғамдан чиқмайди.

Мард одамнинг ваъдаси ҳам нақд, ҳам тез бўлади.

«Аталар сўзлари»

Азизим, бургутга шоҳлар қўлидан жой тайин этилганининг боиси шулки, у ўзини бойўғли каби уй ичига олиб ўтирумайди. Бойўғлининг деворлар орасида қолиб кетганининг боиси эса харобалардан умид узиб чиқа олмаслигидир. Байт:

*Бургут каби жавлон уриб сайд қил,
Бойўғлидек токай жойинг вайронা?!*

Хожа Самандар Термизий

Шижаатли киши шундай кишики, у ўзини улуғ ишларни бажаришга чанқоқ қиласди, дилини эса оғир ишларга чидашга тайёрлайди. Шеър:

*Ботир деб аталса менинг ҳам номим,
Ундан ҳосил бўлар обрў ҳам комим!*

Абулбаракот Қодирий

ХИКМАТ. Мақсадни қўлга киритишда ғайрат иш беради. Ҳар кимда ғайрат бўлмаса, унда ўзгаларга ибрат бўла олиш қобилияти бўлмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Бир куни ҳакимдан: «Ботирлик яхшими ёки ақлу тадбирми?» – деб сўрадилар. У эса: «Ботирлик тиф бўлса, ақлу тадбир қўлдир. Агар уларга иш қилиш топшириладиган бўлса, қўл тифсиз ҳам уни амалга ошира олади, аммо тиф қўлсиз бирор ишни амалга ошира олиши муаммо!» деб жавоб берди: Қитъа:

*Ақлу тадбирсиз киши қўлдан берар мол-мулкни,
Ақлу тадбирга суюн бойлигим турсин десанг!*

Абулбаракот Қодирий

Ҳушёр шундай одамки, қўлида борини диққат билан сақлайди. Бугунги ишни эса эртага қолдирмайди.

– Йигит йигитдан нимаси билан ортиқ?

– Ҳушёрги билан!

Ҳушёрик улкан бойлик, танбаллик эса вақтни бекорга ўтказишидир.

«Аталар сўzlари»

Азизим, жанг они ва уруш соатларида баҳодир киши фақат шухрат ҳақида ўйламаслиги, ҳаётим ва мол-мулким ҳеч нарса эмас, деб ўзи учун ўзи хукм чиқариши зарур. Жанг пайтида арзимас нарсалар ҳақида ўйлашдан

кўра енгиш ҳақида ўйлаш афзал. Байт:

*Номусдан афзалроқ бўлса агар бош,
Салламас чимматни ёпингин, эй ёш!*

Хожа Самандар Термизий

Айтишларича, бир араб саркардаси бор эди. Қариб қолганига қарамасдан унинг дилида ҳамон шижаоти йўқолмаган эди. Бир куни отга минмоқчи бўлди. Икки киши келиб, унинг қўлтиғидан олиб, отга зўр-базўр миндириб қўйдилар. Улардан бири таъна қилиб: «Отга зўрға миндириб қўйдигу, унинг қўлидан нима иш келарди?» – деди. Буни эшитган саркарда унга қараб: «Ҳа, отга киши миндирди, аммо уни минг киши ҳам тушира олмайди!» – деди.

Буни эшитиб турган Анушервон унга таҳсин ўқиди ва деди: “Ҳа, у рост айтади, қўл юрак қувватига тобедир, унинг юрагида ботирлик кучи бор!”

Абулбаракот Қодирий

АЗИЗИМ, беакл киши шундай кишики, жанг вақтида сулҳ тузишни истайди, тинчлик пайтида эса жанг қилишни хоҳлади, қаҳрини сочиш лозим бўлган пайтда лутфу карам эшигини очади. У оқилларнинг мана бундай деганини билмайди:

*Бемаврид жангу сулҳ фойдасиз, зиён,
Гулга гул бўлгину тиконга тикон!*

Ёки:

*Тинчлик истасалар тинчликдан кечма,
Жангга талаб қилса юз буриб қочма!*

Хожа Самандар Термизий

Афросиёб ўз лашкарига: «Жангга ҳарис бўлинг, узоқ яшайсиз, ўлимга ҳозир бўлинг, бахту иқболингиз кулади!», – дер эди.

Абулбаракот Қодирий

Келтиришларича, Искандар жангга отланиб, кетиш олдидан устози Арастудан насиҳат ва маслаҳат олар экан. У бир куни Арастуни чақирди ва унга деди: «Эй ҳаким, мен узоқ юртларга бормоқчиман, у ерларда турили хил одамларга дуч келаман, улар билан қандай муомала қилишим керак?» Ҳаким унга шундай насиҳат қилди: «Эй Искандар, иложи борича одамларда ўзингга нисбатан душманлик ҳиссини уйғотма, дўстларингни эса ҳар хил сўз ва феълинг билан хафа бўлишларига йўл қўйма. Бирор сенга душманлик қилса, унга ёмон кўз билан қараш ўрнига яхши сўз ва ҳадялар билан хурсанд қил. Натижада дўстга айланади. Дўстларингни гапига кулоқ сол, уларнинг иззат-хурматини жойига қўй, шунда улар душманга айланмайди». Искандар унга: «Яна давом эттири», – деди. Ҳаким деди: «Душманинг битта-иккита бўлса ҳам уларнинг нима қилаётганидан бехабар бўлма, юмшоқлик билан қилиш мумкин бўлган ишни қўполник билан амалга оширма!»

Абулбаракот Қодирий

Номард одам ҳақни қўйиб, ноҳаққа майл этади.

Номард киши узрингни қабул этмайди, хатоингни эса кечирмайди.

Разилона яшагандан мардона ўлган яхши.

Заиф одам эҳтиёткорликни қўлдан бермаса, душманини йиқади.

«Аталар сўзлари»

Кўрқоқнинг жанжали узоқ бўлади.
Бирорни қўрқитмаган бирордан қўрқмайди.
Кучли одамларга ярашмайдиган иш кучсизлардан қа-
сос олиш.

Тухум ўғирлаган одам туя ҳам ўғирлайди.

Кўрқув шундай ҳиски, у барча инсоннинг юраги билан
таниш.

Ожизларнинг қуроли — шикоят.

«Аталар сўзлари»

ЎН БИРИНЧИ БОБ

ИШҚ, МУҲАББАТ ВА НОЗ ҲАҚИДА

Ишқ либосини кийишдан ор қилиш ва муҳаббат лаззатидан бебаҳра бўлиш табиатнинг оғир жафоси ва қасаллик тақозосидир.

Маждиддин Ҳавофий

ХИКОЯТ. Келтиришларича, ҳижрон ғамидан ўқ еган бир киши nocturnal туфайли гоҳ йиғлар, гоҳ кулар, гоҳо нола чекиб, бошига тупроқ сочар эди. Уни кўрган бир киши: «Ажабо, бу одам жинни бўлибди, уни бандга солиб, даволаш керак, токи бу номақбул қилиқдан қутулсин!» – деди. Бироқ унинг дардидан воқиф бир киши ўтиб борар экан, унинг шундай деганини эшитдим:

*Ошиққа на занжир, ва на банд писанд,
Унга таъсир қилмас, на таъна, на панд!
У шундай ҳолдаки, ўт ичра гўё, -
Ташлаб юборилган бир сиқум сипанд!*

Хуррамий

ХИКМАТ. Киши ўз ёрини ағёр билан кўргандан кўра жудолик меҳнатини тортгани афзал. Байт:

*Умрбод жудолик кўрганим афзал,
Сени ўзга билан кўрган замоним!*

Муиниддин Жувайний

ХИКОЯТ. Шириндан сўрадилар: «Хусравнинг шунча шону шавкати бўлса ҳам, уни севмай, бечора Фарҳодни нима учун севасан?» Ширин жавоб бериб деди: «Чунки Хусравнинг менга нисбатан бўлган севги даъвоси тилинг учida, Фарҳодники эса жонининг ичиладир!»

Шеър:

*Неча Хусрав ишқ билан Ширинга урсин лофу қоф,
Лек Ширин қадрини Фарҳоддан ўзга билмагай!*

Хуррамий

ХИКМАТ. Сўрадилар: «Ошиқ учун энг оғир укубат нима?» Жавоб берди: «Узоқ муддатли умиддан кейинги ноумидлик!» Байт:

*Умидвор бўлса-ю, ноумид қолса,
Бундан ортиқ дард йўқ ошиқ-маъшуққа!*

Маждиддин Хавофиий

Мұхаббат маслаҳатсиз пайдо бўлади.

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Мажнун ҳакида хикоя қилишларича, у ҳар куни Лайлини кўргани келар, аммо Лайли ундан юзини яшириб олар экан. Бир куни Лайлидан: «Нега юзингни ундан яширасан?», – деб сўрадилар. Лайли: «Ҳар куни юзимни кўрсатаверсам, унинг дилида менга иисбатан бўлган мұхаббати камайиб қолишидан қўрқаман!», – деб жавоб берди.

Хуррамий

Бирор нарсага ортиқча мұхаббат қўйиш кўзни кўр, кулоқни кар қиласди.

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Айтишларича, Хусрав Парвиз ўзининг қонхўр душманини ўлдириш мақсадида кучли заҳар тайёрлатган эди. Заҳарни шишага қуидириб, ҳеч ким кўрмайдиган жойга осиб қўйди. Сўнг Ширинга тайинлаб деди: «Зинҳор бу шишанинг оғзини очма, ҳеч кимга кўрсатма, ҳакимлар хикмат юзасидан кўп йил уринишлардан сўнг ушбу нарсани юзага чиқардилар!»

Айтишларича, кунлар ўтиб Фарҳод билан учрашиб қолди. Ширин унга илтифот тариқасида ўша шишадаги нарсадан қўйиб, узатди ва деди: «Бу шундай шарбатки, Хусрав унинг ҳар қатрасини жонидан азиз кўради, ҳеч кимга бир томчисини ҳам раво кўрмайди!» Ширин унинг қаттол заҳар эканини билмас, аксинча жон бағишлиовчи обиҳаёт шарбат деб хаёл килар эди.

Фарҳод Ширин қўлидан пиёлани олди ва уни оддий сувдек сипқориб юборди.

*Ҳар киши ишқ йўлида лоф урса-ю,
Жонидан қўрқса агар ошиқ эмас!*

Ширин ундан: «Қалай, асал эканми?», – деб сўради.

Фарҳод «Билмадим, аммо уни сенинг қўлингдан ичганим учун асалдан ширин!», деди.

*Кимнинг юрагида ишқ бўлса пинҳон,
Заҳарни шакар деб қиласди гумон!*

Хуррамий

ХИКОЯТ. Бир киши ўз ўғлини хаёт учун зарур бўлгани баъзи фанларни ўрганиш учун бир муаллимга топшириди.

Байт:

*Дунёning қарори илм биландир,
Илмсиз кишига йўқдир эътибор.*

Бир куни муаллим онасига шикоят қилиб: «Ўғлинг илм урганишга унамаяпди, вақтини ўйин-кулги билан зое ўтказмоқда», – деди. Байт:

*Ҳар инсон илмдан тополса баҳра,
Иши ўқиши ила саволу жавоб!*

Онаси муаллимдан: «Билолмадингми, унинг табиати қайси касбга мойил, ҳаракати қайси ишга қобил?», – деб сўради. Муаллим: «У касб ўрганишдан ўтиб, қобилиятдан маҳрум бўлган. Билишимча, унинг хотири маҳбуб учун ниғорон, дили эса маъшуқ юзиша ҳайронга ўхшайди:

*Ўзи меҳнатга ожизу боши савдога лиқ тўла,
Бугуну эртанинг фикри ҳақида ўйламас асло!*

Агар мен илму иймондан савол қиласам у васлу хижрондан гапиради, агар мен ҳалолу ҳаромдан ҳикоя қиласам у зулф ила ҳолдан оғиз очади». Онаси деди: «Ишқ кўчасидан юришнинг оқибати саломатлик бўлмаса ҳам, аммо бу йўлдан юриш маломат ҳам эмас! Ишқ изтиробли бўлса ҳам, аммо ошиқ бўлиш ихтиёрий эмасдир!»

Байт:

*Домга тушган ночор қушнинг ҳолини,
Озод юрган бургут билмас ҳечқачон.
Қафасдаги булбул нолишин эса,
Ёр-ла юрган кантар сезмас бегумон.*

Уни озод қил! Ишқда шундай хосият борки, у кишини латофатли, назокатли ва ҳушёр қилади!» Байт:

*Ҳар кимсанинг боғ ила бўстонлари бўлса ҳам,
Хушнуд эмасдир ҳаргиз унда ёри бўлмаса.*

*Кўнгил бермоқ бирорвга, ҳаётнинг ўзи шулдир,
Жонсиз сувратдир кимнинг гулбузори бўлмаса!*

Маждиддин Хавофиий

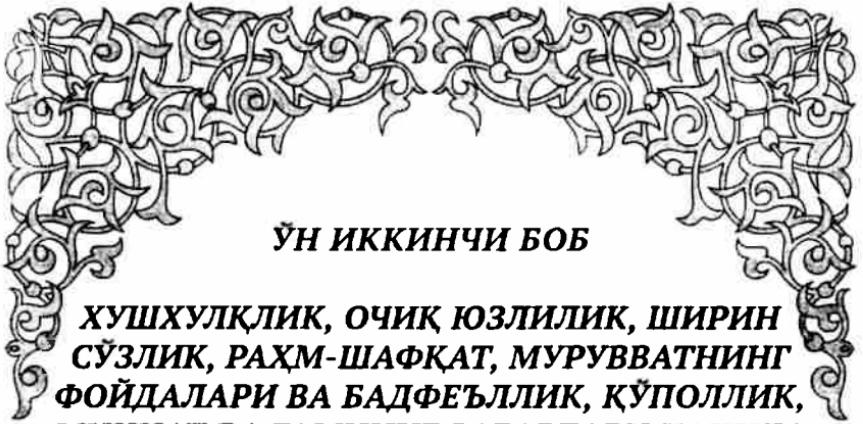
ХИКОЯТ. Айтишларича, Лайли ишқ ва ҳуснда машҳур бўлиб кетгач, ўша давр подшосининг кўнглида уни кўриш истаги туғён уриб, шунча гап-сўзга сабаб бўлган Лайлининг жамоли қандай эканини билмоқчи бўлди. У Лайлининг кўргач, ҳафсаласи пир бўлиб, хилватга равона бўлди ва яқинларига қараб: «Лайли чиройли эмас экан, Мажнуннинг унга шунчалик мафтун бўлишининг боиси нима экан?» деди. Улар: «Лайлининг гўзаллигини пайкаш учун унга Мажнуннинг кўзи билан боқиш керак!», — деб жавоб беришди.

Хуррамий

Севгининг кўзи кўр.

«Аталар сўзлари»

ЎН ИККИНЧИ БОБ

**ХУШХУЛҚЛИК, ОЧИҚ ЮЗЛИЛИК, ШИРИН
СҮЗЛИК, РАҲМ-ШАФҚАТ, МУРУВВАТНИНГ
ФОЙДАЛАРИ ВА БАДФЕЪЛЛИК, ҚўПОЛЛИК,
МИННАТ ВА ФАМНИНГ ЗАРАРЛАРИ ҲАҚИДА**

Мулойимлик – ризқ сари етакловчи калит!

Муҳаммад Зеҳний

*Эй биродар, бўлса идрокинг мудом,
Элда бўлгин доимо ширин қалом!
Хўмрайиб ҳар кимса аччиқ сўзлагай,
Дўстлари ундан қочишни кўзлагай!*

Фаридиiddин Аттор

Болалар ўз оталаридан мерос қилиб оладиган уч афзал нарса бор: хушмуомалалик, одоб ва садоқат.

Муҳаммад Зеҳний

Бир ҳакимнинг айтишича, хушмуомалаликнинг ўнта белгиси бор. Улар қуйидагилар: инсоф, ақл, илм, ҳилм, олижаноблик, кўркам феъл, яхшилик, сабр, шукр, мулойимлик.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Баъзи ҳакимлариинг фикрича, хушхулқликнинг ўнта нишонаси бор. Улар қўйидагилар: биринчи, яхши ишларда одамлар билан ҳамиша бирга бўлиш, иккинчи, нафс кўйига кирмаслик, учинчи, ўзгалар айбини қидирмаслик, тўртинчи, бирордан бирор айб содир бўлса, уни яхшиликка йўйиш, бешинчи, айбдор узр сўраса айбини кечириш, олтинчи, муҳтоjlар ҳожатини чиқариш, еттинчи, ўзи ҳақида ўйлайвермай, бошқалар ҳақида ҳам қайғуриш, саккизинчи, ўз айбига иқрор бўлиш, тўққизинчи, очиқ юзлик бўлиш, ўнинчи, хушмуомала бўлиш.

Байт:

*Жаҳонда қидириб, кимдан сўрмадим,
Яхши хулқдан яхши нарса кўрмадим!*

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Инсон гўзаллигининг асоси унинг чиройли хулқидир.

*Чиройли хулқ билан инсон инсондир,
Четдан боқсанг шакли ҳаммаси бир хил.
Рангу ҳиди билан фарқи билинар,
Ёзилишда бир хил бўлган «гулу гил»!*

Хуррамий

Ширин сўзлик ва мулойимлик балони қайтаришга қодир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Азизим, дилингга мулойимлик ва сабот нури билан оро бергинки, ҳалим кишининг дили малоҳатли бўлади. Маънолар гавҳарининг хазинадори Мавлавий Жалолиддин Румийнинг қўйидаги сўzlари бу маънога гувоҳдир:

*Ҳилм тиғи пўлат тиғдан ўтқирроқ,
Ҳилм юз лашкарни енгар беяроқ!*

Хожа Самандар Термизий

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан: «Кўркам хулқли киши ким?» – деб сўрадилар. У эса: «Ёмон хулқига сабр қилган киши!», – деб жавоб берди. Байт:

*Олий ҳиммат билан покиза кўнгил,
Кишини етказар баҳту камолга.
Ҳар кимнинг дилида бўлса бадфеълик,
Умрини совурап бир кун шамолга!*

Хуррамий

Айтадилар:

– Агар сен ҳаётим яхши ўтсин десанг дўстга ҳам, душманга ҳам очик юзли бўл, ўзингни баланд тутишга уринма, ўтирганда бармоқларингни бир-бирининг орасига суқиб ўтирма, узугингни ўйнама, тирноғинг билан тишларингни кавлама, бармоғинг билан бурнингни ушлама, одамларга қараб керишма!

Абулбаракот Қодирий

– Етиш қийин бўлган нарсаларингга қандай қилиб етдинг?

– Душманларимга очик юзли бўлиш, дўстларимга эса яхшилик қилиш билан!

«Жовидони хирад»

ҲИКМАТ. Уч кишини уч жойда таниш мумкин. Мулоийим одамни ғазаб келганда, ботир одамни жанг майдонида, ҳақиқий дўстни ҳожат тушганда. Байт:

*Дўстларинг муҳтож бўлса пул ила қилгин мадад,
Душманинг қилса ҳужум тиғ ила жонин суғур.
Ҳар қачон ёдингда бўлсин ҳар киши мардман деса,
Мардлигини билмоқчи бўлсанг мардлигин майдонда кўр.*

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Ардашер Бобак ўз юртини адолат зийнати билан безатган эди. Бир куни у ўз ўғлининг ғоят қимматбаҳо кийимлар кийиб олганини кўрди. Уни олдига чакириб: «Ўғлим, киши шундай либос кийсинки, бундай либос ҳеч бир хазинада бўлмасин!» – деди. Ўғли ундан: «Эй ота, у қандай либос, нимадан қилинади?», – деб сўради. Отаси унга: «У шундай либоски, матоси яхши хулқ ва яхши ишдир, ипи эса муроса ва сабрдан бўлади!» – деди. Байт:

*Доимо яхшидир ишибилармандлик,
Муроса ҳам доим яхшидир аммо.*

Абулбаракот Қодирий

Ҳар ким билан қулиб туриб, очиқ юзлилий билан сўзлаш!

Муҳаммад Ҳусайн

Ўз ўрнида қилинмаган мулойимлик аҳмоқликдир.
Тикон бўлишнинг ҳам ўз ўрни бордир,
Беҳуда мулойим бўлган ҳам хордир.

«Аталар сўзлари»

Бир улуғ киши айтган эдики, кўркам хулқ қуийдаги-ча бўлади: олиб кетса, берилади, яхшилиқдан маҳрум этилса, яхшилик қиласи, зулм қиласа, мурувват қиласи, шундай қилган кишига одамлар ибрат кўзи билан қарайдилар.

Бир доно киши бир улуг олимнинг қуидаги сўзларини келтиради: «Ёқимли хулқишининг барча айбларини қўёш қорни эритиб юборгандек эритиб, йўқотиб юборади».

Абулбаракот Қодирий

Раҳм ва шафқат инсонларнинг энг яхши фазилатларидан биридир. Раҳму шафқатли киши доимо одамларга ёрдам қўлинни чўзади, ожиз ва нотавон кишилардан хабар олиб туради. Байт:

*Ожизларга ёрдам қилмоқ улуғликни оширади,
Сулаймон ҳам назар қилгай эди доим чумолига.*

Бу ерда назар қилмоқ сўзи раҳм ва шафқат қилмоқ маъносида. Мурувватли ва шафқатли одамни ҳамма ҳурмат қиласи, номини эса эҳтиром билан тилга олади.

Байт:

*Нияти пок бўлса ҳар кимни агар,
Гул-гиёҳ ўрнига гавҳар ўстирап!*

«Махзан ул-улум»

Бир ҳакимдан: «Хушхулқиши қандай киши?», – деб сўрадилар. Ҳаким: «Ҳеч нарсадан ранжимайдиган киши!», – деб жавоб берди. Ёмон хулқли киши ҳақида сўраганларида эса: «Ёмонлик билан яхшилик ўртасидағи фарқни билмайдиган киши!», – деб жавоб берди.

Хуррамий

Кимки мулойим бўлса, саодатлик, кимки камгап бўлса, саломат бўлади.

Тили ширин одамнинг дўсти кўп бўлади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Бир ота ўз фарзандини дўстлари билан ул-фат бўлишдан ман қилар, ёронлар илтифотидан маҳрум қилишга уринар эди. Фарзанд эса унинг сўзига кирмас эди. Бир куни унга дедим: «Ота кўнглини оғритишинг яхшими?» У деди: «Юзлаб одамларнинг кўнглини ўкситишдан кўра бир дилни оғритганим маъқул!»

*Гавҳар учун пайдо бўлгач харидор,
Дурнинг садаф билан нима иши бор.*

Хуррамий

Фаридундан сўрадилар: «Одамларни ўзингдан узоқлаштирмасликнинг чораси нима?» У деди: «Чидам ва мулоимлик». Яна ундан: «Мушкул нарсаларни қандай ҳал қилса бўлади?», – деб сўрадилар. У яна: «Чидам ва мулоимлик билан!», – деб жавоб берди. Бу борада шоирлар шундан дейишади:

*Сўзлашув, муроса билан битажак,
Ҳар қийин масала, ҳар бир қийин иш.
Қалқону тиф билан битмаган ишни,
Юмишқ сўзлик билан мумкин битириш!*

Абулбаракот Қодирий

Ширин сўз – одамларнинг қалбини боғловчи занжирдир. Кишида илм билан ҳалимликнинг бирга бўлиши буюк фазилат.

«Аталар сўзлари»

Ҳакимларнинг айтишича, шижаат, саховат ва хушхулклиқ энг аъло фазилатлар бўлиб, бу сифатларга эга бўлган кишилар доимо улуглик сармоясидан баҳрамандлик топганлар. Мазкур сифатлар ичida хушхуллик алоҳида дикқатга сазовордир. Негаки шижаатга

аҳён-аҳёнда иш тушади. Саховат олий фазилат бўлса-да, у барчага мұяссар бўлавермайди, унинг уддасидан чиқиш учун кишига ҳар хил шарт-шароитлар керак. Аммо хушхулқлик шундай нарсаки, унга барча одам ета олади. Ёқимли хулқ эгасидан барча катта-кичик хурсанд бўлади. Бундай хулқ эгаси бошқаларни хурсанд қилишидан ташқари ўзи ҳам доимо хурсанд юради, бошқалардан эса ўзига муҳаббат ва мулойимлик қайтади. Қитъя:

*Абадий саодатнинг калити хушфеълликдир,
Аммо унга баъзилар доим мұяссар эрмас!*

Абулбаракот Қодирий

Ростдан ҳам, барча нарсадан ёқимли сифат хушфеълликдир. Хушфеъллик одамга доимо керак. Чунки хушфеълликка ҳамма одам муҳтож! Байт:

*Юз миллатнинг китобин ўқиса ҳам омидир,
Одамийлик китобин ўқимаса ҳар киши!*

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Лутфу карам аҳлига ўз қўл остидагилар билан ёмон муюмала килиш, уларга беҳуда азоб бериш, бўлар-бўлмасга хафа қиласавериш нораводир. Аксинча, уларни ўз лутфу карами билан парвариш қилиши, тўғри йўл кўрсатиши ва айбларини афу этиши лозим. Дунё йўли текис эмас, бирор ўз ақли бмлан тўғри юролса, бирор қоқилади. Қоқилганни эса суяш керак. Байт:

*Бирорга қилмагил жабру жафо охир ҳатар бордир,
Ҳамиша яхшиликдан кўнгил шоду зафар бордир.*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Тулкидан: «Қачонгача овқат тополмай оч юрасан, шернинг мулозаматини қилсанг бўлмайдими, барча жониворлар шернинг мулозаматини қилиб овқатидан баҳраманд бўляптилар», – деб сўрашди. Тулки: «Мен ҳам уни келиб бошқа ҳайвонлар овқати бўлиб қолишдан қўрқаман», – деб жавоб берди. Байт:

*Яхши феълли киши душманинг бўлса,
Бадфеъл дўстдан кўра афзалроқ эрур!*

Хуррамий

Эй ўғил! Токайгача сен ўз осойишталигинг ҳақида ўй-лайсан? Шундай иш қилки, сен сабабли бошқа одамлар ҳам осойишталик топиб роҳатга етсин!

Абдибек Шерозий

Ёши улуғ кишиларни иззат ва ҳурмат қил! Кичикларга шафқат ва марҳамат кўрсат!

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКОЯТ. Бир куни Сулаймон Варроқ шундай ҳикоя қилган эди:

– Кунлардан бир кун халифа Маъмун олдида ўтирган эдим. У заргарни чақиртирди ва унга каттагина ёқутни бериб, ундан узук тайёрлашни буюрди. Эртасига худди шу пайтда унинг олдида ўтирган вақтимда узук эсига тушиб, заргарни йўқлатди. Эшиқдан кириб келган заргар терак япроги каби титрар эди. Маъмун ундан нима воқеа бўлганини сўради. Заргар жавоб қайтариб деди:

– Узукни тайёрлаб, энди унга нигинни ўрнатаётган эдим, қўлимдан тушиб, сандонга тегди ва тўртга бўлиниб кетди!

Катталиги ва ноёблиги жиҳатидан камдан-кам ҳукмдорда бўладиган бундай ёқутнинг сингани Маъмунни қайғуга солмади ва заргарга қараб:

– Майли, хафа бўлма, бориб ундан тўртта узук яса!— деди.

Маъмундан содир бўлган бундай муомала – чидам ва мулойимликнинг юксак даражаси эди. Байт:

*Юмшоқликдир камолотнинг мояси,
Иzzат билан улуғликнинг сояси.
Хижолатли кўзларгадир тўтиё,
Синган юрак ойнасига мўмиё!*

Абулбаракот Қодирий

Инсонийлиги бўлмаганнинг мулойимлиги ҳам бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

Анушервон Бузургмехрдан: «Мулойимлик нима?», – деб сўради. У деди: «Мулойимлик ахлоқ дастурхонининг тузи. Ҳилм, яъни мулойимлик сўзини тескари ўқисанг, милҳ, яъни туз бўлади. Ҳеч бир овқат тузсиз таъмга эга бўлмайди. Ҳеч бир хулқ ҳам ҳилм, яъни мулойимликсиз камол тополмайди!» Анушервон яна ундан: «Мулойимликнинг белгилари қандай бўлади?», – деб сўради. «Унинг уч аломати бўлади», – деб жавоб берди Бузургмехр. «Биринчиси – бирор сенга қовоғини солса ёки аччиқ сўзларни айтса ҳам, унга нисбатан ширин сўз айтасан, агар у ўз феъли билан хафа қилса, уни хурсанд қилишга уринасан. Иккинчи – ғазаб ўт олиб, осмонга ўрлаган пайтда ҳам, сукут қилиб хомуш бўлиб турасан. Учинчи – бирор кимса кирдикори билан ғазабга лойик бўлса ҳам ғазабни ичга ютиб, ўзингни босасан!» Байт:

Ёмөнликка яхшилик қилмоқ,
Оқилларнинг наздида хушроқ,
Бу маънинга ҳар кимки етди,
Ёмөнликка яхшилик этди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Эркак учун энг яхши либос – ширин сўзлик.
Хотин учун энг аъло кийим – очиқ юзлилик!

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Икки нарсани киши ўзидан қувиши қийин:
бири – соя, иккинчиси – бадфеъллик!

Хуррамий

Ўзингдан улуғлар сенга раҳм қилишини хоҳласанг
ўзингдан пастларга раҳм қил.

Мехрибонлик фақат инсонни эмас, ҳатто ҳайвонни
ҳам ром қиласди.

«Аталар сўзлари»

Луқмони ҳакимдан: «Сен ўзинг кўрган иллатлар ва
айблардан қайси бирига даво тополмадинг?», – деб
сўрадилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат юза-
сидан даво топдим, аммо даволай олмаганим бадфеъл-
лик бўлди!», – деб жавоб берди. Байт:

*Ҳар ким яхши хислат топмоқчи бўлса,
Фақат яхши феълни изласа создир.
Бадфеъллик баданга ёпишган дардки,
Қанча даво қилма барибир оздир!*

Хуррамий

ҲИКОЯТ. Бир ёш йигитдан: «Гўзаллар нима учун бун-

чалик қўпол ва гиначи бўладилар?», – деб сўралди. У эса: «Кимки ҳусни ва ёшлигига мағрур бўлса, мулойимлик неъматидан маҳрум бўлади!», – деб жавоб берди. Байт:

*Эй ўзининг ҳусни-ла мағрур,
Мендек ҳаста ҳолини бир кўр.
Тикон ўсиб чиққач гулингдан,
Қадру қиймат кетар қўлингдан.
Бедил ҳолин билурсан шунда,
Аммо фойда бермас ўшанда!*

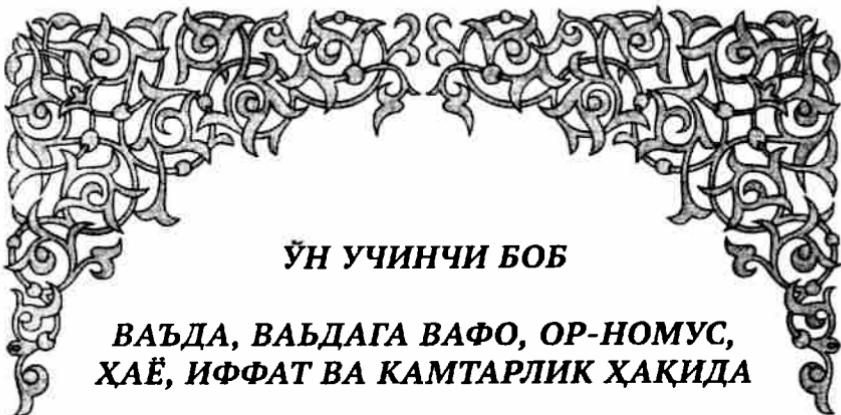
Хуррамий

ҲИКОЯТ. Бир зебо йигит ҳақида хикоя қилишлари-ча, у пайваста шароб иchar, гулдек юзини сўлдириб, ёру дўстларининг жонига жафо тифини санчар эди. У сархушлик туфайли бечоралар дилини ёндирав, жигари қонлар танини азоб ўқи билан норалар эди. Натижада дўстлари уни даволашдан кўз юмдилар, гулгун жамолига боқишдан эса дил уздилар.

Эштишимча, бир куни унинг ҳузурида Лайли ва Мажнун ҳақида сухбат бўлибди. Шунда у йигит: «Лайли унчалик гўзал эмас экан, нега энди Мажнуннинг дили унга шунчалик ром бўлган экан?», – деб қолибди. Шунда дўстлари: «Мажнунни ром қилган нарса Лайлининг чиройли жамоли эмас, балки чиройлик хулқи!», – деб жавоб беришибди. Байт:

*Дилраболар ошиқ аҳлин ўлдирур тош дил билан,
Лек қайта тиргизур хушхулқу, ширин тил билан!
Сен ғазаб бирла бирор филни енголмассан бироқ,
Бўлса юмшоқлик уни ром айлагунг бир қил билан!*

Хуррамий

ҮН УЧИНЧИ БОБ

**ВАЪДА, ВАЪДАГА ВАФО, ОР-НОМУС,
ХАЁ, ИФФАТ ВА КАМТАРЛИК ҲАҚИДА**

Ҳакимлар айтади:

– Ваъдага вафо қилмайдиган кишини яхши кўришдан кўра хавфлироқ ва яхшилик қилсанг билмайдиган одамга яхшилик қилишдан кўра зиёнлироқ нарса йўқ!

Муҳаммад Зеҳний

Бирорга ваъда берган бўлсанг, ваъдангга вафо қил!
Ваъдага вафо қилиш мард кишиларнинг иши, улуғ кишиларнинг эса чиройли хислатларидан биридир! Байт:

*Ваъдага вафодан кўра яхшироқ,
Нарса йўқ жаҳонда мундоқ ўйлаб боқ!*

Муҳаммад Хусайн

Вафоли одамнинг дўстлиги ҳам самимий бўлади.

«Аталар сўзлари»

Кишидан ҳаё кетса, тездагина бало етиб келади!

Муҳаммад Зеҳний

ҲИКМАТ. Ҳаё кишиларни ёмон йўлдан қайтарувчи ва яхшилик сари ундовчидир. Кимнинг хаёси бўлмаса, унинг уяти бўлмайди. Барча қабиҳ ишларни қилишдан ҳам қайтмайди. Кишида ҳаё бўлса, нафс унинг устидан ҳоким бўлолмайди ва ўз йўлига сололмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳар бир ақл эгаси шарму ҳаё йўлида мустаҳкам туришни ўз ҳаёти равнақининг сабаби қилиб олса, замонанинг катта-кичиғи унинг хузурига ва сухбатига харидор бўладилар, одамларнинг муҳаббати унга нисбатан кундан кунга ошаверади, ҳурмат ниҳоли эса дўстлар баҳорининг тарбияси билан мақбуллик боғида нашъу намо топаверади. Эҳтиром боғининг гуллари ҳамиша куз шамолининг зараридан таназзулга юз тутмайди. Муаллиф:

*Ҳаё соҳиблари иззатда бўлгай доимо ҳуррам,
Ҳаёсиз бўлса ҳар ким куни қолгай надоматга!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Кўршапалакдан:

– Оламга нур таратиб, ҳаёт бағишловчи қуёшни кўришдан нечун ор қиласан, бунинг сабаби нима? – деб сўрадилар.
– Ҳаё! – деб жавоб берди у.

Рубоий:

*Кўршапалак ҳолидан сўрадилар бир куни,
«Нечун офтобга боқмай, учасан фақат туни?»
Деди: «Ҳақиқий офтоб ёримнинг жамолидир,
Ёр жамоли турганда нечун ёқтирай кунни?!»*

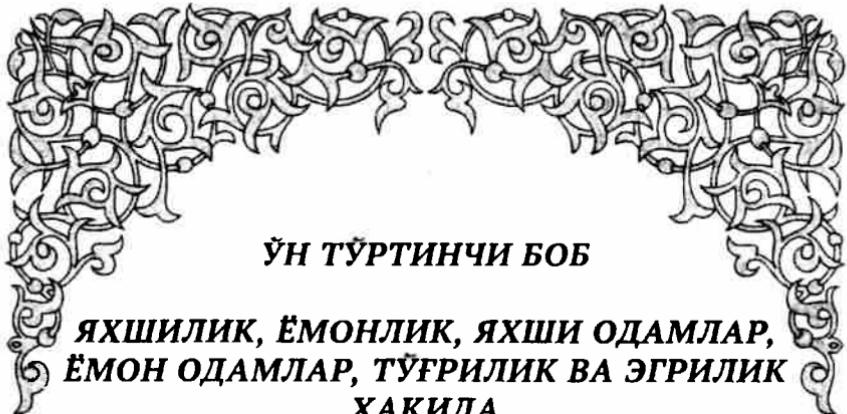
Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Искандар сўзидан: «Ваъда бериб бажармаслик нақадар қабиҳ иш, гапирмай туриб, иш бажариш эса қандай чиройли! Қитъа:

*Гапирмай бажарган мард киши бўлар,
Гапириб бажарса ярим марддир у.
Гапирсаю, бироқ бажармаса ҳеч,
У тўлиқ номарддир, эл ичра кулгу!*

Абулбаракот Қодирий

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

**ЯХШИЛИК, ЁМОНЛИК, ЯХШИ ОДАМЛАР,
ЁМОН ОДАМЛАР, ТЎҒРИЛИК ВА ЭГРИЛИК
ҲАҚИДА**

Яхшилик кўзловчи бўйнига зинҳор,
Қилич тортма ҳамки бўлса гуноҳкор!

Низомий Ганжавий

Яхшига қўшилган кишилар яхшилик томонга юрадилар, шунинг учун сен олим, фозил, доно ва билимдон кишилар билан ҳамсухбат бўл, уларнинг сухбати кишининг дил ойнасидан ҳирс, тама ва баҳиллик ғуборини супуриб ташлайди. Назм:

Софдилик, хушхулқлик булар ҳаммаси,
Билгинки, одобнинг берган меваси!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Луқмони ҳаким ўз ўғлига деди:

- Эй ўғлим, қилган хатоларингни ўлгунингча кўз ўнгингда тут! Аммо қилган яхшиликларингни кўз олдингдан нари қил!

Муҳаммад Зеҳний

ХИКМАТ. Кўлингдан яхшилик келмаса, ёмонлик қилишдан ҳам қоч! Агар оғзингда яхши гапинг бўлмаса, тилингни бўхтон ва ғийбат билан булғашдан асра! Байт:

*Бирорга яхши гап гапиролмасанг,
Заҳар ҳам қўшмагил ҳар бир сўзингга!*

Муиниддин Жўвайний

Одамларнинг яхшироғи ўз қалбида яхшиликка йўл очгани ва ёмонликни ҳамда очкўзликни ҳайдаб чиқарганидир.

Муҳаммад Зеҳний

*Аблаҳни кўргилки, талашиб бир санг,
Ўзаро урушиб қилишади жанг!*

Низомий Ганжавий

Яхши ишлар денгизининг ғавослари шундай кишилар бўладики, яхши ишлар жавоҳирини хусну хулқ риштасига териб, ширин забонлик шакарини катта-кичик ошналаридан дариф тутмайди ва худди обиҳаёт каби барча мижозларига тинчлик ва ҳаловат бахш этади. Кўполлик ва ёқимсизлик ниши билан ҳеч кимнинг роҳат сийнасини мажруҳ қилмайди! Фард:

*Агар бир дилни оғритсанг сени ҳам оғритьар кимдир,
Ки битта сўзни тиғи юзта шамширдан эрур ўткир.*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳакимлар айтадилар: «Яхшиликни асоси уч нарсада: биринчи, барчага нисбатан риёсиз камтарлиқда, иккинчи, миннатсиз саховатда, учинчи, ҳақ талаб қилинмайдиган хизматда. Одамлар тўрт нарсани қидирмаслик-

ка иложсиздирлар: биринчи, яхшилик, ва ёмонликни ажратишга ёрдам берадиган илмни, иккинчи тирикчилик ўтказишга керак бўладиган асбоб-анжомларни, учинчи, кайфиятни яхши тутадиган воситаларни, тўртинчи, одамлар билан муросани.

Буқрот ҳаким айтган эди: «Ортиқча ширин бўлмагинки, еб юбормасинлар ва ортиқча аччиқ бўлмагинки, туфлаб юбормасинлар».

Абулбаракот Қодирий

Кўпчилик бирор киши ҳақида ҳукм чиқармагунча уни яхши, ёмон дейишдан тилингни тий. Инсон агар қулфланган сандик бўлса, уни тажриба аҳлигина оча олади.

Шаббода гулзор ичидан ўтса, гул ҳидини, сассиқ ердан ўтса, бадбўй ҳидни келтиради.

«Аталар сўзлари»

Жолинус вафот этган пайтда унинг чўнтагидан бир хат чиқди. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган экан:

«Яхши одам ушбу дунёни тарк этса-да, бироқ у тирик хисобланади. Ёмон одам тирик бўлса-да, барибир ўлик каторида».

Муҳаммад Зеҳний

Келтиришларича, Анушервон замонасида икки киши бор эди. Бу икки киши Анушервон ташкил этган ўтиришларда ҳозир бўлар эдилар. Бир куни ўтиришда улардан бири баланд овозда қуйидаги назмни ўқиди:

Яхшилигим қайтсин десанг сен,
Яхшилик қил, яхши ўй ўйла!

Иккинчиси эса қүйидаги байтни ўқиди:

Ёмонлигим қайтмасин десанг,
Ёмон бұлма, ёмон ўй қылма.

Бу байтлар Анушервонга ёқиб қолди. У бириңчи байтни ўқиган кишиға минг дирҳам ва иккінчи байтни ўқиганға беш юз дирҳам беріб юбориши тайинлади. Хозир бұлғанлардан бири Анушервондан:

– Эй одил амир, уларнинг байтлари битта маънога эга, нега тұхфани иккі хил бердинг! – деб сүради.

Анушервон унга шундай деди:

– Сұзлашда тафовут катта, бириңчисининг сүзи бошидан-оёқ яхшилик ҳақида бұлды, иккінчисиники эса фақат ёмонликни эслатди. Яхши гап ҳам ёмоннинг оғзидан ёмон бўлиб чиқади, кимнинг юрагида яхшилик бўлса, доимо яхшиликни зикр қиласи, ёмон кишилар эса ёмонликдан гапирадилар! Байт:

Чинни коса қачон садо қиласи,
Ўз сифати мадҳин адo қиласи!

Мұхаммад Жабалрудий

Яхшилик йўлида чекилган меҳнат ерда қолмайди.

Яхши одам ўзини ҳам ранжитмайди, ўзгани ҳам хафа қиласи.

Тарих яхшини ҳам ёзади, ёмонни ҳам.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Уч хислатга эга бўлмоқ олий даражага етмоқдир. Бириңчи, сенга ситам қилған кишини кечирмоқ. Иккінчи сенга ёмонлик қилған кишини ёмонлаб юришдан тийилмоқ. Учинчи, ёмонлик қилғанга яхшилик қиласи! Байт:

*Меҳрсиз, гиначи душман дилини,
Тўлдирсанг мумкиндири сен эҳтиромга.
Овчини кўргилу ибрат ол ундан,
Дон билан қушларни тушишар домга!*

Муиниддин Жувайний

Эй азиз, сен панду насиҳатларга қулоқ солсанг ва улардан ибрат олсанг, яхшилаб амал қилсанг, дилинг доимо шод бўлади, кундан-кунга ўсаверасан!

Айтишларича, Луқмони ҳакимнинг олдига бир гурӯҳ кишилар меҳмон бўлиб келди. Ундан ҳикматга оид нарсалардан сўрашди. Шунда келганлардан бири:

– Эй ҳаким, сен фалон ерда чўпонлик қилган киши эмасмисан? – деб сўраб қолди.

– Ҳа, ўша чўпонман, - жавоб берди Луқмон, - ҳозир кўриб турибсанки ҳакимман.

– Бу даражага қандай эришдинг? – сўради яна у.

Луқмони ҳаким унга:

– Тўғри сўзлашдан, одамларга яхшилик қилишдан, омонатга хиёнат қилмаслиқдан, ёлғон сўзламаслиқдан, беҳуда гапирмаслиқдан, мусибат ва қийинчиликларга мардона чидашдан, ўзини барчадан кам олишдан! – деб жавоб берди.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилиги йўқ одам ёлғизлиқда жон беради.
Сен емасанг ҳам авлодинг есин!
Ўтганлар заҳмат-ла еган бу боғдан,
Мева ер қалажак авлодларимиз!

«Аталаар сўзлари»

Эй азиз, агар сен ўзгалардан яхшилик кўрай десанг, фақат яхшилик қил! Бу ҳақда шундай дейишган:

*Дунёда топайин десанг омонлик,
Бировга заррача қилма ёмонлик!*

Демак яхшилигинг хоҳ катта, хоҳ кичик бўлсин уни бирорвлардан дариг тутма. Арзимаган бир яхшиликни ҳам бирорвга раво қўраманми деб ўйланиб ўтирма. Дунёда ким нимаики экса, ўшани ўради.

Муҳаммад Жабалрудий

Яхшилик ёмонликни кўйдирувчи олов.

Яхши билан дўст бўлган ёмонлардан қутулар.

Бирор кимсага катта яхшилик қилган бўлсанг уни кичик деб бил, бирор сенга яхшилик қилган бўлса, уни катта деб бил!

«Аталар сўзлари»

Хакимлардан баъзиси шундай дейди: «Кўпчилик сенга, ёмонсан деса, демак ёмонсан, агар яхвисан деса, демак яхвисан».

Муҳаммад Зеҳний

Бирорвга яхшилик қилган бўлсанг, яхшилигингни айтиб, уни камситма, бирорвга ичирган ва едирганингни миннат килиб, заҳарга айлантирма!

Эвазига нарса қутиб қилинган яхшилик яхшилик хисобланмайди, балки у оддий олди-бердидан иборат.

Халққа хайру эҳсон қилиш нақадар улуғ фазилат! Бирорк, бу хайру эҳсон бегараз бўлса яна ҳам яхши.

Мурувват майдонининг шахсувори бўлай десанг, га-

раз билан иш қилиб, эвазига бирордан фойда олишни
үйлама!

Абдибек Шерозий

Дунёда яхшилик ва ёмонликдан кўра узоқроқ яшайдиган нарса йўқ.

Инсон яхшиликнинг қулидир.

Яхшилиги кўп одамнинг дўстлари сероб бўлади.

Одамларни давлатинг етарли ва ишинг юришиб турганда эмас, балки камбағаллик ва ночорлик пайтингда сина, шунда уларнинг яхши ва ёмон эканини биласан.

Кўлингдан келганча бировга яхшилик қил, яхшилигинг фойда берса, яхши, фойда бермаса, сен ўз бурчингни баҳармаган бўласан.

«Аталар сўзлари»

Яхшиликни қанча катта қилсанг ҳам уни шунча кичик деб бил.

Бировга яхшилик қилсанг, қилган яхшилигинги яшир, биров сенга яхшилик қилса, эл орасига ёй!

Абдибек Шерозий

ҮН БЕШИНЧИ БОБ

СҮЗ, СҮЗЛАШ ҚОИДАСИ, ЎЙЛАБ
ГАПИРИШ, ТИЛ, ТИЛНИ ТИЙИШ,
СУКУТ, КАМГАПЛИК
ВА СЕРГАПЛИК ҲАҚИДА

Инсоният одобининг ва одамийлик асосининг улутқасри устунларидан бири – сўзлаш ва нутқнинг қимматбаҳо гавҳарини мулойимлик ва одоб пармаси билан тешмоқдир. Ахлоқ аркининг юқорисида ўтирувчиларнинг айтишича, инсониятнинг камолоти ва билимининг баланд мартабаларидан бири чиройли гапириш ва чиройли сўзлаш бўлиб, бу боғнинг гули ақл баҳористонининг насими билан очилади ва саодатнинг ёрқин жавоҳир дастурхонини ақл савдогаригина ёза олади. Ёқимли ва қимматбаҳо сўzlари донолик ва иқбол араббининг тожи бўлган юонон ҳакимларининг айтишларича, тил ҳар бир ақл соҳиби фазилати хазинасининг қалитидир ва ҳаркимсанинг билими миқдори унинг сўзлари орқали мъълум бўлади. Саъдий:

Ҳар киши гапирмай тургани замон,
Айб ила ҳунари бўлади ниҳон!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Ҳакимлардан бири деди:

– Қадимий ҳикматларда айтилишича, инсон ўз тузи-

лиши хосияти билан ҳайвонлардан афзал бўлди. Унга бир оғизу икки қулоқ ҳадя этилди. Шунинг учун у бир марта сўзламоги ва кўп марта эшитмоғи керак!

*Қанча кўп билсанг ҳам оз гапир бироқ,
Биттани юз дема, юзни битта қил!*

Ибн Камолпошишо

Бир куни Бузургмехрдан: «Сўзлаш яхшими ёки сукутми?», – деб сўрадилар. У эса: Сўзлаш!», – деб жавоб берди. Ундан: «Нега бўлмаса ўтмиш ҳакимлари доимо бунинг аксини айтиб келдилар?», – деб сўрашди. Бузургмехр эса: «Сўзлаш афзал деганимнинг маъноси шуки, агар бу восита бўлмаганда эди, сукутдаги бекиёс хислатлар очилмай қоларди!», – деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Бир киши бир ҳакимнинг зиёратига борди. У беҳуда сўзларни ҳаддан ортиқ валдиради. Сўнг сўз орасида: «Энди сўзлашни бас қилай», – деди. Ҳаким унга! «Йўқ, сен сўз сўзлаганинг йўқ!», – деди. Байт:

*Беҳуда сўзларни сўз деб бўлмайди,
Сўз улки, эшишган олсин бир фойда.
Сўзласанг, сўзингни кўп узоқ қилма,
Малоллик етади узайган жойда!*

Яна байт:

*Ҳар ким кам сўзласа яхшидир сўзи,
Ундейин кишида инсон фазли бор.
Беҳуда сўзловчи палид забондир,
Кўп сўзда кўп маъно бўлмайди зинҳор.*

*Рост сўзни хоҳласанг қулоқ сол менга,
Лақмадан гунг киши афзалдир минг бор!*

Маждиддин Хавоғий

Эй биродар, билгинки, ўйламасдан гапиришдан қўнтилга озор етади, жимлик ва хомушлиқдан эса ҳеч кимга озор етмайди.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКМАТ. Бир ҳакимдан сўрадилар: «Ақлли киши ким?» Ҳаким деди: «Сўзни меъёри билан сўзлаган, ҳаёт қадрини англаган, бутун куч ва қудратини илм ва камолот ҳосил қилишга сарфлаган кишилар!» Байт:

*Чекланиб қолмагин мансабинг билан,
Билим ва фазилат изласанг агар.
Нокаслар қўлидан шакар олгандан,
Золим шоҳ қўлидан сен ичгин заҳар!*

Маждиддин Хавағий

Бехруз Боқлий шундай деган эди: «Дунёда менга икки нарса хушдир, бири – дилга ёқадиган сўз, иккинчиси – сўз ёқтирадиган дил. Шодон қўнгилли киши шундай кишики, унинг дили сўздан файз топа олади. Ёқимли сўз шундай сўзки, у кишининг дилига шодлик етказа олади!» Шеър:

*Жону танинг қуввати ёқимли ширин сўздир,
Масиҳнинг нафасидан гувоҳлик берар элга!*

Абулбаракот Қодирий

Сўзлаш йўли нотекис ва хавфли бўлиб, кўп хатарларга эга ва ўйламай, фикр қилмай лабни ҳеч бир сўзни изҳор

килишга очмаслик керакки, ўйламай айтилган сўз кўп бошларни фано чавгонининг гўйига айлантирган, жон хазинасини эса заволлик ва нуқсон қиморига ютказган.

Сўзлашда бир неча қоида бўлиб, уларнинг ҳар бирига риоя қилмоқ лозим. Биринчиси шуки, бесабаб ва бемавридлик қалити билан такаллум қулфини очмаслик лозимки, сўз гавҳари тўғри ва аниқ бўлса-да, бевақт ва бемаҳал айтилса, идрок бозорининг гавҳаршунослари ва қоида билувчилари назарида эътибордан четда қолади ва ҳеч ким уни эшитишга рағбат қилмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Тил борки, бол келтиради, тил борки, бало келтиради.
Тил тезлигидан қадам тезлиги яхши.

Сўзловчи киши бадхулқ бўлса-да, баъзан унинг сўзларига диққат қил, гоҳо ёмон оғиздан ҳам (яхши) сўз чиқиб қолади.

Сўзнинг айтучисига қарама, айтган сўзига қара.
Сўзига боқма, кўзига бок, ўзига боқма сўзига бок.

Икки нарса фойдасиз: ҳикматсиз сўз ва тафаккурсиз сукут.

«Аталар сўзлари»

Баъзи сўз қиличдан ўткир бўлади.

Муҳаммад Зеҳний

ҲИКМАТ. Дўстлардан бири доимо мен билан ҳамдаму улфат эди. Унга: «Киши қанчалик оқил бўлиб садаф оғиздан гавҳар сочса-да, унинг душманлари мингта яхшилиги ичидан битта ёмонлигини топадилар!», – дедим. У эса: «Душман дўстлар гулистонининг анжуманидан гул ўрнига тикон тергани яхшироқ», – деб жавоб берди.

Шеър:

Қачон қуёш оламни нури билан тұлдирап,
Күршапалак, күрсичқон ғазабланиб ғұлдирап!

Иbn Камолпошио

Огоҳлик ва шуур неъматининг лаззатшуносларидан ушбу сўз қолганки, нутқ ва баён хаёл ва табиат денгизи гавҳарининг ғаввоси бўлиб, ҳар бир соҳиби ҳунар ҳамда беҳунарнинг ҳоли у билан тадқиқ қилинади. Оқил кишилар ақлни амирга, фаросатни вазирга ва нутқни сипоҳга ўхшатадилар. Чунки ҳар нимаики ақл хотирасиға келса, фаросат уни тасдиқ қиласи, нутқ эса уни ижро қилишга киришади. Агар сўздек хабарчи бўлмаганда дилхаста ошиқларнинг юрагидаги розини маъшук қулоғига нима етказган бўларди?! Агар сўз баҳорининг булути восита бўлмаганда доноларнинг жавҳар ифодаларидан фойда қулоғини ким баҳраманд қиласи?! Назм:

Мақсад варағига сўз шерозадир,
Ундан ҳоллар маълум ва овозадир.
Сўз агар бўлмаса бизга ҳамогуш,
Ақл тили доим бўларди хомуш!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Бир ҳакимнинг шундай деганини эшигтгандим: «Оғиз ичидаги тил қин ичига яширилган қиличдир». Шеър:

Тил тигини ўткир айлама асло,
Ўз бошингни кесиб бўлмасин бало.
Үлдирмоқقا қачон ханжар қилинди,
Тил шаклида унинг шакли тилинди.

Иbn Камолпошио

Кўлингдан келмаган нарсани тилингга келтирма.
Тил тинч бўлса, бош саломат бўлади.
Ҳар ким ўз оғзининг қоровули бўлса, нафаси ҳеч қа-
чон бўғилмайди.

*Нобуд бўлмасин деб тилидан инсон,
Оғиз бўлди инсон тилига зиндан.*

Кимнинг тили узун бўлса, ҳалокати яқин бўлади.
Кишининг сўзига эмас ишига боқ.
Аччиқ сув аччиқ сўздан яхши.

«Аталар сўзлари»

Ҳар кимнинг болалар ногораси қаби ичи бўш бўлса,
унинг беҳуда овози халқ миясини, ўзининг эса ҳалқум
дарвозасини қиртишлайди. Яхши сўз бебаҳо бойлик
асоси, камгаплик эса саломатлик сармоясиdir.

Ибн Камолпошишо

Сўз ақлнинг тарозусидир.
Сўз борки, тоқقا кўтаради, сўз борки, ғорга итаради.
Сўз ақл улчовидир.

«Аталар сўзлари»

Айтишларича, Баҳром Гўр бир дарахтнинг остида
ўтирган эди. Ногоҳ шоҳлар орасидан бир қушнинг овози
эшитилди. Баҳром бир ўқ билан bemavrid «сўзловчи» бу
қушнинг ишини тамом қилди. Қушнинг тани миқ ми-
сол шоҳларга урилди ва жони эса ўқ-ёйнинг иссиқ сихи
билан тилинди. У деди: «Қуш ҳам, инсон ҳам ўз тилини
сақласа, омон бўларкан!» Байт:

*Гарчи қуш бўлсин у ва ёки инсон,
Тилини сақласа бўлади омон.*

*Шамни күргач шамдон оғзин бекитди,
Чунки шамнинг тили бошига етди.*

Хўрозни кўрмайсанми, bemavridu беҳангом қичкирди-ю, субҳи шомга айланди. Байт:

*Хўроz қанот қоқиб бевақт қичқирди,
Мурувват ўrniga боши қирқилди.*

Иbn Камолпошо

Донишмандлар сўзни жавоҳирга, одамни эса конга ташbih қиладилар.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй ўғил, сен ҳар вақт гапирмоқчи бўлсанг, аввало гапингни яхшилаб ўйла, сўнг гапир. Зарурат пайдо бўлгандагина гапиришга одатлан. Бўлмаса жим ўтири! Кўп ўйлаб, оз сўзлашда ҳикмат катта.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Қадимий Юнон ҳакимларининг айтишларича, кимки беақл ва енгил бўлса, ўйламай сўзлашда дадил бўлади. Бундай кишилар сўзнинг шахвор дур эканини ва уни беҳуда сочиш одам учун нуқсон эканини билмайдилар. Эшитишимча, Сунъо эшигида қуйидаги панду ҳикмат ёзиб қўйилган экан: «Тилингга сукутни ёр қилсанг, ғам остида хор бўлмайсан!» Шайх Саъдий айтади:

*Бир чолга йўлиқиб юнон юртида,
Дедим, эй оқилу, зукко-ю, ҳушлик,
Инсонга нима иши яхшидир? Деди:
«Хомушлиқ, хомушлиқ яна хомушлиқ!»*

Иbn Камолпошо

Ширин сўзнинг насими мақсад кемасини мурод соҳи-
лига етказади. Нотўғри, қўпол сўзнинг чақмоғи эса бир
онда сўзловчининг фаровонлик хирмонини ёндиради.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Айтишларича, ўз замонасининг ёрқин ҳик-
мат қуёши бўлган Бузургмехр ҳаким бошқа бир неча ҳа-
кимлар билан баҳс юритдилар. Улар ҳакимдан ҳеч бир
нуқсон топишолмагач, охири: «Илм дарёсида сўзамол
табъи ўрдак каби сузувчи бўлса-да, лекин гапираётган-
да кўп ўйлаши малоллик келтиради!», – дейишди. У эса:
«Ўйламай оғиз очгандан кўра минг марта ўйлаб гапир-
ган афзал!», – деб жавоб берди. Байт:

*Айтилмаган сўзни айта оларсан,
Айтилганни қачон тута оларсан?*

Ибн Камолпошишо

Кишининг бошига нима келса тилидан келади. Байт:

*Тўти сақлаёлса эди тилини,
Қафас хижил қилмас эди дилини.*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Гул каби бевақт ғунча очиб ноз қилма, булбул каби бе-
парда нағма-ю овоз қилма!

*Беҳуда очма оғиз гул каби,
Беҳуда чалма соз булбул каби!*

Байт:

*Аввал ўйлаб сўнгра чиқарғил нағас,
Ўзинг бас айлагин, демай туриб бас!*

Ибн Камолпошишо

Менда икки қулоқ бор, шунинг учун оз гапириб, кўп эшитаман.

Хайвон нўхта билан, одам дил билан боғланади.

Инсон сўзи билан танилади, ахлоқи билан мақталади.

Ақлли одамнинг сўзи жонга озиқ, ақлсиз одамнинг сўзи жонга қозик.

Кишининг фазилати тилидан билинади.

«Аталар
сўзлари»

Лофу ёлғон сўздан қочмоқ ва бемаъни даъводан кечмоқ лозимлиги ҳақида хайрли кишилар ва илмли донишманлар асарларида кўп сўз айтилган. Байт:

*Фойдали сўзласа киши тортмас ғам,
Шунинг-чун ўйламай сўзлама, укам!
Ўйлаб гапирувчи сўзи создир, ёр,
ЛАҚМА ҳозиржавоб сўзидан минг бор!*

Иbn Камолпошишо

Эй азиз, билгинки, киши ўз тилига доимо эҳтиёт бўлмоғи, ҳар бир гапни ўйлаб сўнг гапирмоғи лозим. Киши қаерда бўлмасин ва қачон бўлмасин тилини ёмон сўздан асраса, ўйлаб, мулоҳаза билан гапирса, доимо фойда топади. Айтилган сўз отилган ўқ, уни қайтариб бўлмайди. Кўп сўзда кўп хато бўлади, дейдилар. Кўп киши тили туфайли ўзини бало домига мубтало қиласди. Сийнага қадалган найзани чиқариб олса бўлади, аммо дилга қадалган сўз заҳарини чиқариб бўлмайди. Сўзни ўнлаб гапирмоқ ва тилни ёмон сўздан асрамоқ ҳақида ҳикоятлар кўпдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКОЯТ. Нўймон ибн Мунзир араб халифаларидан эди. Бир куни чарчаб, ариқ лабига келиб ўтириди. Шу пайт унинг лақмагўй ходимларидан бири:

– Агар бир кишини шу ариқ лабига келтириб сўйилса, қони қайси томонга қараб оқаркин? – деб қолди.

Нўймон:

– Буни сенда синаб кўриш керак! – деди-да, уни ариқ лабида сўйишга буюрди.

Ўз мақомида ва жойида айтилмаган сўз одамнинг ўзига душман бўлади.

*Бошида ақли кам бўлса кишининг,
Тилида сўзи кўп бўлади, дилдор!*

Ибн Камолпошо

Ҳақиқатан ҳам сўзниңг лаззати уни гапиришда эмас, балки эшитишдадир! Шеър:

*Жимликка қасамки, сўз иссиғидан,
Таним шам мисоли куйиб боради!*

Абулбаракот Қодирий

Минг оғиз беҳуда сўздан бир луқма нақ таом яхши.
Сўз кишининг юрагидан дарак беради.
Бирор ерга борганда эзмаланиб узоқ ўтирмаслик ва ўтиришда эса фақат керакли сўзларни гапириш одамнинг қадру қимматини оширади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Айтишларича, беҳуда сўзлашдан кўра жим ўтиришлик афзал эканлиги ҳақида Рум қайсари, Ҳинд рожаси, Чин хитойи ўртасида мунозара бўлиб ўтган эди. Улар ўзаро бир фикрга келдилар ва бир маънодаги сўзларни турли иборатда баён ипига тиздилар.

Рум қайсари шундай деди: «Айтган баъзи сўзларимдан қаттиқ надомат тортдим. Аммо айтмаган сўзларимдан ҳеч пушаймон бўлмадим!» Назм:

*Айтилмаган сўздан надомат етмас,
Сўз айтилгач, ундан зарар юзланар!*

Хинд рожаси ақл дарёсидан ноёб дур ҳозирлаб, баён ипига терди-ю, деди: «Сўз ўқи баён камонидан ҳали отилмаган экан у менинг қўл остимдадир. Амон оғиз камонидан отилиб чиқса, унга энди эгалик қилолмайман!» Байт:

*Айтилмаган сўзни айта оларсан,
Айтилганни қачон туга оларсан?!*

У давом этиб деди: «Ҳар сўз ўқи камондан учса ва ҳар калима оғиз зиндонидан кўчса, уни қайтариб оламан дейиш хом хаёлликдир!» Байт:

*Шошилмоқдан тийгин доимо ўзни,
Истаганда айтсанг бўлади сўзни!*

Чин хитойи сўз бўстонидан гулдаста ҳозирлаб, тухфа қилган ҳолда деди: «Сўз қуши оғиз қафасида экан унинг ихтиёри менинг измимдадир. Бордию, у тил ошёнасидан парвоз қилса, ҳеч қачон уни тутиб бўлмайди. Байт:

*Куш қафасдан учиб кетганда ҳар дам,
Тутаман деб уни тортмагин алам!*

Сўз келини сўзлашув пардасидан ташқари чиқмаган экан, тил машшотасининг³ ихтиёридадир. Машшота уни хоҳласа баён боғига олиб киради, хоҳласа парда орқасида пинҳон тута олади. Байт:

³ Машшота - келинларга оро берувчи аёл.

Сұз келини жилва құлмаган замон,
Соҳибнинг құли остида пинҳон.
Хоҳлаганда уни баён қиласы,
Хоҳламаса яна ниҳон қиласы!

Ибн Камолпошишо

Эй ўғлим, дунёда омон бўлай десанг, сергап бўлма, зарурат туғилса гапир, бўлмаса жимликни ихтиёр қил. Энг ёқимли хислат ва чиройли санъат тилни сақлай билишдир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билгинки, ёнғоқнинг ичи пуч бўлса, овози шалдираб чиқади, пистанинг ичи тўла мағиз бўлгани учун оғзини юмиб, хомуш туради.

*Ёнғоқлар ичида пуч бўлса ёнғоқ,
Овози барчадан чиқар баландроқ!
Ичи тўла писта асло гапирмас,
Бошдан оёққача оғзи бўлса ҳам!
Битта дурдаи садо чиқарар ҳуққа,
Ичи тўла бўлса гапирмас бир дам!*

Ибн Камолпошишо

Тилим тинч бўлса дилимда ўқинч бўлмайди.

*Эй тилим, жим ётгин, дилим тиғлама,
Мени ўтга ёқиб, ўзинг йиғлама!*

Сергаплик ўз душманингдир, чунки у сенинг айбларингни ошкор этади, душманингни эса жойидан қўзғатади.

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Сўзлари адаб гавҳарининг тожи, ўзи араб ҳакимларининг устози бўлган Собит ибн Куррадаги хикматларни нақл қиласидар: «Жисм роҳати овқатнинг озида, рух роҳати кам ейишда, тил роҳати оз гапиришда!» Лекин сўз айтиш лозим бўлган жойда жим ўтиromoқ зиёнга йўл қўймоқ ва маломатга қолмоқдир.

*Агар кўрсангки йўлда кўру чоҳdir,
Агар хомуш ўтирсанг зўр гуноҳdir.*

Байт:

*Агарчи жим ўтиromoқ хирадманд наздида хушdir,
Валекин маслаҳат пайтида хуш бўлғай фикр айтмоқ.
Билиб қўй, икки пайтида жим ўтиromoқ бефаҳмликдир,
Керак пайтида сўз айтмай, нокерак пайтида дам урмоқ!*

Яъни, жим турмоқ пайтида сўзламоқ оқибатни ўйлаб иш тутувчилар учун нолойиқ ишдир. Шунингдек, гапириш лозим бўлган вақтда индамай турмоқ, оқил кишилар наздида номувофиқдир.

*Ақлу тадбир билан ўйлаб қарадим,
Сергап бўлса ҳар ким доим хор экан.
Айтмагайман лабу кўзни юм доим,
Аммо ҳар бирининг жойи бор экан.*

Ибн Камолпошишо

Бузургмеҳрдан сўрадилар: «Эй ҳаким, киши учун энг яхши нарса нима?» Айтди: «Жим турмоқ, беҳуда сўзларни айтишдан кўра индамай турмоқ!» Яна сўрадилар: «Агар у бўлмасачи?» Айтди: «Агар у бўлмаса киши учун адаб яхшидир!» Яна сўрадилар: «Агар у ҳам бўлмасачи?» Айтди: «Ёқимли хулқ, одамлар билан, очиқ юзли бўлиш, дўсту душман билан муроса қилиш!» Яна сўрадилар: «Бу

хислатлар ҳам бўлмасачи?» Айтди: «У пайтда одамнинг ўлгани яхши!»

Муҳаммад Жабалрудий

ХИКОЯТ. Бир ёлғончи ва беҳуда сўзловчи киши лоф кўчасига кириб, деди:

*«Мажистий» бирла «Үклидус» билурман,
Бу фан бобида юзни мот қилурман!*

Замона саҳифасида ва замину осмон теграсида, умуман, эл орасида нимаики бўлса, менинг кўзларимга равшан ва аёндир!

Унинг беҳуда сўзлигидан ва паришон аҳволидан воқиф бир доно унга деди: «Кўп баланду пастга учма, ёлғончилик кўйига тушма, узоқча бормай айтчи, ия-гингдаги соқолинг толаси нечта?!» Байт:

*Беҳуда сўзларни гапирса киши,
Гапидан ортади бошда ташвиши!*

Ибн Камолпошишо

Бир ҳакимдан: «Сен мажлисда кўп гапиранми ёки кўп эшитсанми?», – деб сўрадилар. У эса: «Менинг икки кулогим бор ва битта оғзим бор. Шунинг учун битта гапирсан, икки марта эшитаман!», – деб жавоб берди. Шеър:

*Кулогинг иккитаю, оғзинг биттадир,
Демак битта сўзлаб, икки бор эшиш!*

Абулбаракот Қодирий

Кўп гапиришдан сақлан, чунки кўп гапиранг, яширин сирларинг ва айбларинг ўз ўзидан очилиб қолади, жим ётган душманларинг эса хатойингдан фойдаланиб қоладилар!

Жаҳонда «тил югуриги бошга, кўл югуриги ошга» деган мақол юради. Наштар жароҳатидан тил жароҳати оғирроқдир. Найза захмидан, кўп ўтмай, бадан бўстони гулистонга айлана олади ва ундан жону молга завол камдир. Байт:

*Ҳасса зарби узоқ турмайин кетар,
Тилдан етган зарба бир умр етар!*

Ибн Камолпошишо

*Эй ўғил, пандимга қилғил илтифот,
Сўзла кам, шундан етар сенга нажом.
Гийбату ёлғондан авлодур сукут,
Лақмадир аплаҳ, буни ёдингда тут!
Кўп гапирмоқдан баданда қалб сўлар,
Гарчи сўз дурри Адандан хуш бўлар.
Кимки сўзлашда фисоҳатлар қилур,
Чехраи дилни жароҳатлар қилур.
Тилни оғиз ичра маҳбус айлагин,
Тут бу зиндон ичра, маъюс айлагин.
Кимки ўз айбини кўрмоққа шошар,
Танида жон қуввати доим ошир!*

Фарудиддин Аттор

Айтадилар: «Кишининг сўзи унинг фазлини баён қи-
лувчи ақлига таржимондир». Байт:

*Биласанми, тилинг недур оғизда,
Ақл хонасига калит доимо!
Эшик ёпиқ бўлса билиб бўлмайди,
Хона ичра девми, фариштами ё!*

Ибн Камолпошишо

Ҳакимлар ва донолар таъкидлаб айтишадики, гапи-
ришдан кўра эшитишда фойда кўп, чунки эшитувчи

ўзгалар гапидан ибратли сўз дурларини териб олади, билмаганини ўрганади, ҳаётнинг яхши-ёмон нарсалари ҳақида тажриба ҳосил қиласди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Бир ҳаким деди: «Ҳикмат хазинаси жим туришда, унинг калити эса камгаплиқdir!» Байт:

*Жаҳонда шундай бир масал юради,
Айтилган сўз кумуш, айтилмаса зар.*

Ибн Камолпошио

Ҳар бир кишининг сўзи ақлига яраша бўлади.

Ўз ерида айтилмаган сўз ҳеч ким йўқ ерда чалинган куйга ўхшайди.

Ҳар бир сўзни ўз ўрни бор, ҳар бир ишнинг ўз мавриди. Тил кескир қилич, сўз эса қайтариб бўлмас ўқдир.

«Аталар сўзлари»

Эй азиз, билгилки, Луқмони ҳаким камгаплик ва сукут ҳақида гапиранкан, қуидагиларни баён қилган эди: «Камгаплик ва сукутда шундай хислатлар бор: камгаплик тақинчоқсиз зийнатдир, сиёсати йўқ ҳайбат, девори йўқ қалья ва либоссиз айб ёпувчи!»

Абулбаракот Қодирий

Жим туриб саломат бўлиш гапириб маломатга қолишдан афзал.

Муҳаммад Зеҳний

ҲИКОЯТ. Айтишларича, бир олим киши ўз умрини наҳв⁴ илмига сарф қилган эди. Бир куни у дарё сафарига чиқди ва мусофирилик либосини кийди. У кема тах-

⁴ Наҳв - тилшунослик.

тасида ўтириб, бир оз юрилгандан кейин кема бошқарувчисидан: «Наҳв илмидан ҳеч нарса ўқиганмисан?», – деб сүраб қолди. Кема бошқарувчиси: «Йўқ, ўқиган эмасман», – деб жавоб берди. Олим: «Тамом умринг зое ўтиби», – деди унга. Байт:

*Бу гап оғримса ҳам унинг дилини,
Жавобига тийди дарға тилини!*

Ногоҳ кема катта гирбодга дуч келди. Кема бошқарувчиси наҳвий олимдан: «Сузишдан ҳеч нарса билсанми?» – деб сўради. Наҳвий олим: «Йўқ, билмайман», – деб жавоб берди унга. Кема бошқарувчиси: «Тамом умринг зое бўлди!», – деди унга. Байт:

*Жавобни эшиштгач ул наҳвий киши,
Наҳв билан ўзга бўлмади иши!*

Ибн Камолпошио

Оз сўзлаш, аммо соз сўзлаш кишининг ақллилиги-га далилдир. Ақлнинг оз ёки кўплиги билан одамлар бир-биридан фарқ қиласидар. Киши ўз-ўзини билса, қадру қимматини таниса, у ҳолда унинг ақлли экани маълум бўлади. Аҳмоқ киши ўз чегарасини билмайди. Ақлнинг энг боши одамнинг халқа аралаша билишида, юриш туришида, ўзгаларга ибрат бўлишида, ҳаммага ёқа билишида, билимдон эканида намоён бўлади.

Сен қилмоқчи бўлган ишингни аввало ақлга ҳавола қил, ақлинг ижозат берса уни амалга оширишга кириш. Ўз-ўзини қаттиқ севган, яъни ўзига бино қўйган кишида ақл бўлмайди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Сўзлаш одоби шундайки, сўзни кам сўзласин, чунки лақмалик тентакликнинг нишонларидан биридир. Бу-

ругмехр: «Бир кишини кўрдингки, ниҳоятда кўп гапирмокда, билгилки, у девонадир!», – деган эди. Киши демоқчи бўлган нарсасини ақл тарозусида яхшилаб тортмагач, уни баён қилиши номақбулдир. Ҳакимлар: «Кўп ўйла, сўнг сўзла», – дейишган. Эҳтиёж пайдо бўлмасдан бир сўзлаган сўзни такрор гапирмасин. Бирор киши бирор воқеани баён қилишга киришса, эшитувчининг бундан хабари бўлса-да, хабардорлигини ундан яширсин. Чунки гапиравчи хижолат чекиши мумкин. Ўзга кишидан сўралган сўзга жавоб бермасин. Агар савол кўпчиликка ташланса, у мазкур саволга жавоб беришга қодир бўлса ҳам, ҳаммадан аввал жавоб беришга шошилмасин. Бирор киши жавоб айтса, қониқарли бўлмаса ёки унга қўшимча қилишга қодир бўлса, оҳиста жавобини айтсин. Бўлаётган музокара ва мунозарага дахли бўлмаган ҳолда аралашмасин. Катталарга кинояли сўз айтмасин. Тушунилиши қийин бўлган сўзни мисоллар воситасида равшан қилсин. Мунозарада чегарадан ташқари чиқмасин. Ҳар кишига унинг фахми етадиган даражада сўзласин.

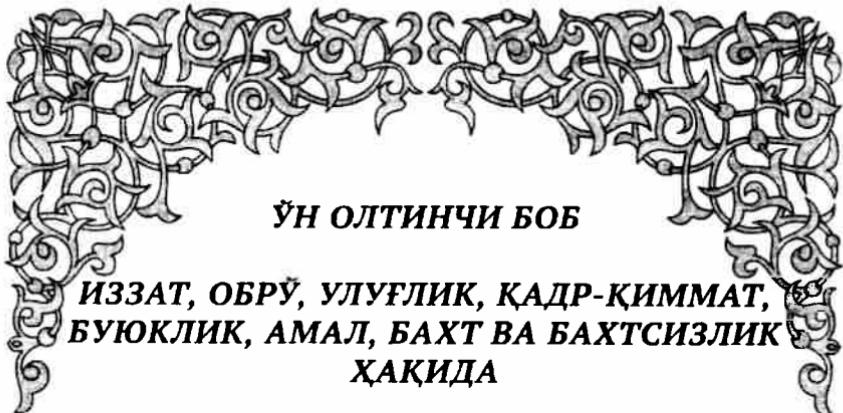
«Махзан ул-улум»

Гапиришда сўзни узун қилма, ўйламай гапирма, бир гапни кўп такрорлама, ўзгалар сўзини бўлма, гапираётганингда овозингни ўртacha қил, сендан сўзни махфий тутсалар уни билиш учун зўрлик қилма. Рост сўзла, ҳақ сўзни ёлғонга чиқарма, бемаврид сўз айтма, сўзни ақлингта яраша гапир, ёёқ-қўлингга эҳтиёёт бўл, фойдасиз сўзларни айтма, чақимчини ўтиришга киритма!

Абулбаракот Қодирий

Ҳеч қандай кишини, хоҳ утирик бўлсин, хоҳ ўлик бўлсин, ёмон сўзлар билан камситиб гапирмаслик керак!

Муҳаммад Ҳусайн

ҮН ОЛТИНЧИ БОБ

**ИЗЗАТ, ОБРҮ, УЛУГЛИК, ҚАДР-ҚИММАТ,
БҮОКЛИК, АМАЛ, БАХТ ВА БАХТСИЗЛИК
ХАҚИДА**

Қадр ва улуғлик чўққисининг арзанда гавҳарини қидиравчилар, эътибор ва роҳатнинг ёқимли маъшуғи висолини изловчилар учун лозим, балки зарурки, фақат мақсад манзили томон ета оладиган йўлдан юрсинлар ва хотир бўстонига шундай дараҳт эксинларки, то унинг мевасидан ва соясидан бемалол фойдалана олсинлар!

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Арасту шундай ёзади: «Иззат тиласанг, ифратли бўл, улуғлик тиласанг, мулойим бўл, зафар тиласанг, адолат йўлини тут қадр тиласанг, ростгўй бўл, најот тиласанг, сабр қил, илм ўрганмоқчи бўлсанг, жидду жаҳд қил!» Байт:

*Дунё моли гўё булут сояси,
У ёндан бу ёнга ўтар ҳар замон!
Шунинг учун молнинг эътибори йўқ,
Бир онда ўзгариб қолар ногаҳон.
Хушёр киши шундай кишики, доим,
Топганини элга қилади эҳсон!*

Маждиддин Хавоғий

Махмуд Худобанда шундай деган эди: «Улуғлик шундай кишига ярашадики, у киши ўз муруввати билан озод кишиларни ром этади, асир кишиларни эса озод этади. Рустами Достон куч ва қудрати билан душманларни яксон этди, бечораларни эса озодликка етказди. Бир киши ундан: «Шундай улуғ мартаба ва олий даражага қандай қилиб етишдинг?» – деб сўради. У эса: «Мен ҳаётда ўзимга шундай деб буюрардим: «Эй жон, мард бўл, агар жангда ботирлик кўрсатиб ўлсанг яхши деган номинг қолади, енгсанг эл ҳурматини қозонасан, шунинг учун ўлимдан кўркма, ўлимга ҳарис бўл!» Шеър:

*Қўлимда дори-ю заҳарим бордир,
Бири дўсту, бири душманим учун!*

Абулбаракот Қодирий

Инсоннинг ҳақиқий қиммати унинг илми ва шу илмига қилган амали орқали билинади. Демак, инсон ҳақиқий қимматга эга бўлиши учун илм ўрганиши ва одобли бўлиши зарур!

Муҳаммад Зеҳний

ҲИКМАТ. Иззат ва шухратпастликдан қочсанг, зорлик ва хорликка тушмайсан. Шириналликни камроқ есанг, сафро сўндирувчи дорига муҳтож бўлмайсан! Байт:

*Ҳазм қилиш қувватинг етмайдиган таомни,
Ема, жисму жонингга етар ундан кўп нуқсон!
Ғазаб келган пайтда ўйламасдан сўзлама,
Сўнгра узр сўрамоқ бўлмайди сенга осон!*

Муиниддин Жувайнин

Эй одам! Сен ҳеч қачон улуғлик кетидан қувма! Улуғликни излаш ва барчадан устун бўлишни хоҳлаш чин

инсон хислати эмас. Кийиниш ва ясан-тусан билан обрў топишни ўйлама. Чунки бундай қилиш ясама обрў то-пишга уринишидир.

«Жовидони хирад»

Айтишларича, иззат ва улугликнинг сабаблари бештадир, яъни мазкур бешта сифат кимда бўлса, у одам улуглик ва иззат отига минади. Улар қуидагилардир: тўғри сўзлик, сирни яшира билиш, ваъдага вафо қилиш, насиҳатни қабул қилиш ва омонатга хиёнат қилмаслик.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Кишиларга зийнат берадиган нарса бу – камтарлик! Энг яхши хислат эса хушфеълиқдир. Ҳар кимнинг қадри билимига яраша бўлади.

«Махзан ул-улум»

ХИКМАТ. Қайс ибн Саиддан сўрадилар: «Энг яхши фазилат қайси?» У айтди: «Ўз қадрини билиш! Ўз қадрини билмаган киши ўзгалар қадрини билмайди!» Байт:

Ўз қадрини билмаган киши,
Ўзга қадрин билмас ҳеч қачон.
Шакар, ҳанзал⁵ фарқин билмаган,
Шакар дейди ҳанзал кўрган он!
Зилол сувни кўрмаган киши,
Мақтаб ичар кўлмакни шодон!

Муиниддин Жувайнин

Қаердаки одамнинг қадри бўлмаса, сўзламай жим ўтиргани маъқул!

«Махзан ул-улум»

⁵ Ҳанзал – аччиқ тарвуз.

Арасту ҳаким айтади: «Улуғликка эришмоқ ғоятда қийин, аммо хорлик ва забунликка тушиб қолиш жуда осон. Одамларнинг айбини қидириб юрган киши улуғлик даражасига эришолмайди!».

«*Фавокиҳ ул-жуласо*»

Кишини кўрмаган булбул баҳор қадрини билмайди.

«*Аталар сўзлари*»

Букрот сўзи: «Элдан уялмаган кишининг эл олдида қадри бўлмайди!»

Батлимус сўзи: «Хушбахт шундай кишики, у ўзгаларнинг феълу ҳаркатидан ибрат олади. Бадбахт шундай кишики, унинг ахволидан бошқалар ибрат олади!»

«*Махзан ул-улум*»

Оғир тош ердан минг азоб-уқубат билан кўтариб олиниади. Уни ташлаб юбориш эса жуда осон, ўсиб мартабага эришиш худди тош кўтаришга ўхшайди. Мартабадан тушиш эса тошни ташлаб юборишдек гап.

Юсуфий

Мажлисда: «Бу ердан тур» демасликлари учун жойингни билиб ўтири.

Шараф наслу насаб билан эмас фазлу адаб билан топилади.

Суви йўқ анҳорнинг қадри йўқ.

«*Аталар сўзлари*»

ҲИҚМАТ. Ой нурли бўлса ҳам ҳар куни кўринаверганидан қадрсиздир.

Хуррамий

ҲИКМАТ. Агар обрўйим ошсин десанг, амалга шундай кишини тайинлаки, у ҳеч қачон сотқинлик қилишга журъят этмасин! Байт:

*Обрўйим зиёда бўлсин десанг сен,
Содиқ кишиларга иш буюр ҳар дам!
Ҳар кимса ишонса ўзбилармонга,
Эл аро шарафи кетиб бўлар кам!*

Муиниддин Жувайнин

Одам нима билан равнақ топса, ўшанга ёпишади.
Бола уйнинг зийнати:

*Инсон номи ўлмай яшайди тақрор,
Ортидан фарзанди қолганда ёдгор!*

Юксалиш қийин, пастлаш осон, негаки оғир тошни
кўтариш қийин, ташлаб юбориш осондир!

На мулк билан, на мол билан, шараф фазлу камол билан!

«Аталар сўзлари»

Агар киши эҳтиром ва эътибор гавҳарини қидиувчи-лардан бўлса, гавҳар каби яширин бўлсин, токи уни изловчилар орзу ғаввоси билан қўлга киритсинглар. Агар, аксинча эътибор тамғасини нафс итининг бўйнидан олиб, гадолар каби қўлини очиб, ўткинчиларга тамаъ кўзи билан боқадиган бўлса, тегирмондек саргардон айланиб қорин тўйдириш пайида бўлса, яхшиси обрў тилашни бир чеккага йигишириб, тиланчилик қилгани маъқул.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Бахт ҳийла билан топилмайди, бахтиёр бўлмоқни истайсану, кеча-кундуз ётасан, ғаввослардан ибрат ол,

улар мақсадга етиш ва марварид топиш учун ўзларини
денгиз тагига отадилар.

«Аталарап сўзлари»

Тўртта нарса бахтиёрлик белгиси,
Кимда бўлса ушбу тўрт кўпдир эси.
Асли поклик бахтиёрликка далил,
Бадаслга тожу таҳт эрмас ҳазил.
Бахтиёрларнинг иши доим савоб,
Кимки бадбахтдир иши доим азоб.
Қалби покликдир яна бошқа далил,
Кимни қалби пок эрур бўлмас залил.
Умримиз беш кун каби дунёда оз,
Уйламайдир кимники ақли саёз,
Яхшимас қувмоқ жаҳоннинг лаззатин,
Айламоқ лозим эрур эл хизматин.

Фаридиiddин Аттор

Бахт емиур нарсанинг тўрт белгиси,
Танбалу нодон бўлардур иккиси.
Бекасу нокас ила бўлди тамом,
Ушбу тўрт нарса нишондир, вассалом.
Кимки обрў деб иморатлар килур,
Топган обрўйини ҳам ғорат қилур.
Ҳар киши ўз лаззатини ўйлагай,
Нафсининг айбин, демак, хастўшлагай.

Фаридиiddин Аттор

Агар сизнинг қадру мартабангиз ортиб, амалга мин-
сангиз, ўзингиздан кичикларнинг хизматини ерда қўй-
манг ва барча ишларни адолат юзасидан адо қилинг!

Муҳаммад Ҳусайн

Бир кишини амалдан туширдилар. Одамлар ундан қоча бошлади. Дүстлар эса алоқаны узди. Байт:

*Оғир бўлса ҳар кимсанинг рўзғори,
Ундан қочар бола-чақа, нигори!*

Кунлар ўтар ҳеч ким ундан ҳол сўрамас эди. Тунни кунга улар, дўстлардан эса хабар бўлмасди, ҳаёт ўз қилимишидан пушаймон бўлиб, унинг ихтиёрига яна вазирлик лавозимини топширди. Байт:

*Беқарор фалакнинг одати шулдир,
Бир кун тортиб олиб, бир кун беради.*

Қочиб кетган дўстлари яна қайт ва юз бурган амалдорлар бош букиб салом айтди. Бир куни танишларидан бири келиб, узр сўради ва ўзининг арази ва узоклашини ҳаётга тўнкади. Улуғ киши деди: «Нокас кишиларга молу давлатинг учун тобелик қилиш ва аҳмоқ кишиларга бахту иқболнинг учун муомала қилиш одатдир. Узр сўрашнинг ҳожати йўқ!» Байт:

*Нокас кишилар доим дунё ортидан қувар,
Билимдон кишиларга бир қайрилиб боқмас ҳам.
Пашаларнинг олдида кўплаб шира бўлса-да,
Аммо тери ошловчи уйида кўп бўлғай жам!*

Муиниддин Жувайний

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

**МЕҲМОН, МЕЗБОН, УЛАРГА АМАЛ КИЛИШ
ЗАРУР БЎЛГАН ҚОИДАЛАР ҲАМДА ЗИЁФАТ
ОДОБИ ҲАҚИДА**

Агар уйингга меҳмон келса, «хуш келибсиз» деб очиқ чехра билан кутиб ол, меҳмонни очиқ юзлилик билан кутиб олиш катта зиёфат қилиш билан баробардир!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмондорчиликнинг қоидаларидан бири шундайки, меҳмоннинг олдига кираётганда, чиқаётганда ёки таом ейилаётганда очиқ юзли, ширин сўзли ва хушфеъл бўлиш лозим. Меҳмонлар олдида ҳеч бир ходим ёки мулизимни хафа килмаслик, қаттиқ гапирмаслик, улар томонидан бирорта айб ёки нуқсон содир бўлса танбеҳ ва таъна сўзларини айтишдан тийилмоқ лозим. Шунинг учун донолар: «Меҳмондорчиликдаги олий иззат – очиқ юзлилик ва ширин сўзлик!», – деганлар.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Уйингга меҳмон келса, меҳмонлар миқдори оз бўлса, бирга ўтири. Кўпчилик бўлса, ўзинг туриб хизмат қил.

Гоҳо уларга: «Қани нарсалардан еб ўтиринглар», – деб таклиф қил, аммо қисташни ҳаддан оширма!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмондорчилик қоидаларидан яна бири шундайки, мезбон меҳмонлар ҳузурида одоб билан турди, меҳмонларнинг ҳар бирини эъзозлайди, уларга хурмат ва эҳтиром кўрсатишдан бирор дақиқа бўлса ҳам тўхтамайди. Меҳмонларга ўзи туриб хизмат қиласи. Меҳмон ташқарига чиқса, бирга чиқади, кирганда, бирга киради.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонларнинг олдида ўз яқинларингни уришма, табассум қилиб ўтири, очиқ юзлилиқ киши учун катта неъматдир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмон келгач, ундан нима ейишни, кўнгли нима туваётганини сўраш лозим. Агар унинг истак ва хоҳишига қараб нарса тайёрласа, меҳмоннинг хурсандчилиги зиёда бўлади. Бироқ меҳмондан: «Бирор нарса ейсизми, бирор нарса олиб чиқайми?» – деб сўраш жуда ёмон одатdir. Шунинг учун сўрамасдан уйда борини олиб чиқиб, меҳмон олдига қўйиш керак.

Меҳмонга хос бўлган одоблардан бири шундайки, кимки меҳмонга таклиф этса, рад қилмай бориш керак. Ўтиришга боргандаги эса уйнинг юқорисига ўтишига уринмай, уй эгаси қаерни кўрсатса, ўша ерга ўтириш зарур. Кираётгандаги ва ўтираётгандаги таъзиму тавозени унутмасин. Ўзлари хоҳламай турган икки одамнинг орасига суқилиб ўтирилмайди, чунки уларнинг сухбатига тўсқинлик қиласи.

Мезбон, уйида овқат тайёр бўлгач, кўп бўлса, атайлабдан меҳмон олдига озгина олиб чиқмаслиги ёки ортиқча келтирилмаслиги лозим. Меҳмонни кўп ейишда айбламаслик керакки, бу меҳмондорчилик қоидасига хилоф ва меҳмон ҳақига хиёнат бўлади. Қўшни уйдан таом чиқса, бир қисмини ичкарига болаларга киргизиш мумкин. Ёки меҳмон олдига қўйиб, меҳмон қўл артгач, киргизса ҳам бўлаверади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонда улуғ одамлар ўтирган бўлса, овқатга улардан олдин қўл узатма, овқат олиб чиқиладиган томонга қарама.

Меҳмонга борсанг, уй эгаси кўрсатган жойга ўтири, нима келтирса индамай е, мезбон ташқарига чиқса, ўрнингдан турма, рухсатсиз нарса қидирма, гоҳ уни, гоҳо буни ушлайверма, аммо китоблари турган бўлса кўриш мумкин.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Агар меҳмон яқин дўст бўлса, таклиф қилинмаган ҳолда келган бўлса, унга такаллуф ва ҳашам қилинмайди, бисотида нима бўлса, ўшани келтириб қўяди, нарса бўлмаса, меҳмон килиш учун қарз олинмайди. Уйида нарса бор бўлса-ю, бироқ бола-чақага етарли бўлса, меҳмонга қўйса, болалар оч қоладиган бўлса, у ҳолда ҳам меҳмонга қўйилмайди. Меҳмон келдими, тездан овқат олиб чиқишга уринилади, куттириб қўйилмайди, таклиф этилганларнинг кўпчилиги келса, келмаётганлари кутиб ўтирилмайди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонга борганингда уй эгасидан фақат сув ёки туз сўраб олишинг мумкин. Булардан бошқа нарсаларни сўраш беодоблик ҳисобланади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмон хотин-кизлар кириб чиқадиган томонга қараб эмас, бошқа томонга қараб ўтиргани яхшироқ. Уй соҳибининг рухсатисиз айтилмаган ёки нотаниш одам бошлаб келинмайди. Агар соҳиби хона ишончли ва синалган киши бўлса, унда бунинг йўриғи бошқа. Ўтиришга киргач ён-веридаги кишилар билан ҳол-аҳвол сўралади.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бир меҳмон: «Меҳмон учун мезбоннинг тўқлигидан кўра зааралироқ нарса йўқ», – деб ҳазиллашган эди.

Чунки меҳмоннинг олдига овқат олиб келинса-ю, мезбон овқат еб, тўйиб олган бўлса, меҳмон билан бирга ейишолмайди, натижада меҳмон уялиб, bemalol ея ол-маслиги мумкин.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмонга овқат тезда келтирилади. Хотам Асимм шундай деган эди: «Беш ишдан бошқа ишда шошилиш ёмон хислат. Бу беш эса қўйидагилар: таом келтириш, ўликни кўмиш, эрга бериш, гуноҳни кечиш, қарзни адо қилиш!»

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Чақирилмаган ерга келган меҳмон супурилмаган ерда ўтиради.

Меҳмон севган кишининг емиши бол бўлади.

«Аталар сўзлари»

Дўстлар билан меҳмонда ейилган таом лаззатли бўлади. Ажоддларимиз дастурхонга биратўла барча неъматлардан келтириб қўйишни одат қилганлар. Бунинг сабаби шуки, ҳар ким ўзига ёқсан нарсадан ейди. Хабарлардан маълум бўлишича, киши эрталаб бирор нарса емаса касалга чалинади. Эрталаб чой ичилмаса, оғришнинг сабаби ҳам шу.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бир улуғ кишини меҳмонга айтганларида: «Таклифингни уч шарт билан қабул қиласан! Биринчиси шуки, бозордан атайлаб нарса сотиб олмайсан. Иккинчиси шуки, уйингда борини атайлаб яширмасдан олдимга қўясан. Учинчиси шуки, аёл ва болаларингни ҳақини менга едирмайсан!», – дер эди.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бир кишининг уйига бир неча меҳмон келган эди. Мезбон уларни яхшилаб меҳмон қилди. Овқат еб, чой ичиб бўлдилар. Улар яна узоқ ўтиришди ва туришни ҳали хаёлларига ҳам келтиришмасди. Уй эгасининг меҳмонларга рухсат бергиси келар, аммо бекорчи меҳмонлар ҳеч қўзғалишмасди. Мезбон: «Энди сизларга рухсат», – дейишга ҳеч ботина олмасди. Улар тушунишармикан деб, либосини ечиб, оёқларини узатиб ўтириди. Меҳмонлар шунда ҳам кетиш ҳақида оғиз очишмади. Шунда у уй эшигини очди, ичкари ҳовлига қараб, ўз хотини билан гаплашаётган киши бўлиб: «Ҳозир, ҳозир туришяпти!», – деди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бир куни бир азиз кишининг уйига бир қоп қовун олиб келишди. Меҳмонлар қовундан бир-иккитасини

сўйиб едилар. Азиз киши бетоқат бўлиб, қолган қовунларни ичкарига киргизишни буюрди. Ўтирганларнинг ичида бир зукко табиатли киши бўлиб, у ҳам ўрнидан тура бошлади.

– Сен қаёқقا?—деб сўрашди ундан.

Ичкарига, болалар билан қовун ейишга! — деб жавоб берди у.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Икки нафарнинг овқати уч нафарга ҳам етади.

Яхши одамнинг меҳмони кўп бўлади.

«Аталарап сўзлари»

Муғийра ибн Абдуллоҳ ас-Сақафийнинг дастурхонига эчки боласининг пиширилган гўшти қўйилган эди. Унинг ёнида бир араб меҳмон бўлиб, у эчки гўштини шиддат билан ейишга киришиб кетди. Буни кўрган Муғийра:

– Уни ғазаб билан ейишингга қараганда онаси сени бирор марта сузганга ўхшайди! — деди.

Араб ҳам унга:

– Сен меҳрибонлик қилиб, емай ўтиришингта қараганда унинг онаси сени эмизганга ўхшайди! — деб жавоб берди.

Муҳаммад Зеҳний

Бир ёш бола катталар билан меҳмонда бир товоқдан овқат ер эди. Овқат иссиқ бўлиб, боланинг қўли кўйиб ея олмади. Сўнг йиғлашга тушди.

– Нега йиғлаяпсан? — сўрашди ундан.

– Овқат иссиқ экан, ея олмаяпман — деди бола.

– Бўлмаса бир оз сабр қил, совийди — дейишиди унга.

– Сабр қилишга-ку, қиласын-а, аммо сизлар тұхтаб турмайсизларда! – деди бола.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Меҳмон риоя қилиши лозим бўлган одоблардан яна бири шуки, меҳмон мезбонга иш буюрмасин. Чунки буюрган ишини бажариш мезбон учун оғир бўлиши мумкин! Агар меҳмон қандай овқат қилиб бериши ҳақида сўраса, енгил овқатни танласин. Улуғ кишилар доимо шундай қилишган.

Maҳмуд ибн Муҳаммад

Меҳмонли уй баракали уй.

Меҳмонсиз уй суви қуриган тегирмонга ўхшайди.

«Аталар сўзлари»

ҮН САККИЗИНЧИ БОБ

**САБР, ЧИДАМ, ҚАНОАТ,
УМИД ҲАҚИДА**

Сабринг аввали аччиқ, охири эса шириң!

Мұхаммад Зеҳний

Билгилки, сабрда хосият ва манфаат күп. Сабр шундайки, мусибат ва бало айёмида дод-фарёд килинмайды, қовоқ солинмайды, юз ўзгартирилмайды. Унинг яна бир күриниши шундайки, одамлар орасида бечораликдан шикоят қилишмайды, тоқат ва чидам йўлини тутади.

Мұхаммад Жабалрудий

Оғирчиликда сабр қилиш энг улуғ неъмат!

Мұхаммад Зеҳний

*Сабр қилган киши бир кун топар ком,
Сабрсиз қиз эрга ёлчимас мудом.
Пухта бўлар ҳар иш шошмаган кезда,
Шошиб ичган киши маст бўлар тезда.
Мурданинг бошида солмагин кўп дод,
Мурда сабр тилар наинки фарёд.
Отни ўргатмоқчи бўлсалар мудом,
Шошиб эмас аста қилинади ром!*

Низомий Ганжавий

Эй азиз, кишига ранжу меҳнат юзланганда сабру қаноат қилмоғи энг яхши хислат. Назм:

*Ранжу ғам юз берса қилма күп фарёд,
Ундан ҳам баттари келмасин бошга!*

Мұхаммад Жабалрудий

*Сабр билан банддан қутулар киши,
Сабр калит әзүрек бекілса иши.
Сабр қылмоқ била талх бүлса комим,
Сабр қаъбаси де сен менинг номим!*

Низомий Ганжавий

Сабр бу –барча меҳнат ва оғирликни енгиш ва чидаштырып. Бечора ва noctor бүлса-да, ўзини бадавлат кишидек тутиш, күринган кимсага ахволи ҳақида шикоят қиласырмаслық, ғамли айёмда ҳам ўзини хандон ва очиқ юзли қилиб күрсатылады.

Мұхаммад Жабалрудий

Сабрли одам узоқ яшайды.

Сабри қўпнинг дўсти кўп.

Ёмон кунда сабр қилган киши яхши кунга тез етади.

«Аталар сўзлари»

Қаноат ақлли одамларнинг фазилатидир. Аммо қаноат қилиш ризқ қидириш ва касб билан шуғулланишдан тийилиш дегани эмас. Балки касб туфайли топған нарсасига шукр қилиш ва ортиқчасига интилмасликдир. Қаноатли одам доимо зиёфат ичида ва завқу сафо орасида юрган кабидир. Чунки қаноат йўлини тутган одам ҳар нарсага қайғу, ғам чекавермайди. «Фалончи уни олибди, пистончи буни олибди, мен ҳам олишим керак,

нега унда бўлади, менда бўлмайди» деб жонини койита-вермайди.

Муҳаммад Ҳусайн

*Қўлингни силки-ю, боқма жаҳонга,
Қаноат айлагин битта қоқ нонга!*

Низомий Ганжавий

Доно кишилар: «Қаноат туганмас бойлиқдир, қаноатли киши ҳеч қачон камбағал бўлмайди, чунки уни ҳеч кимга иши тушмайди. Қаноатсиз киши эса гадойга ўхшайди, унинг ҳамма нарсаси бўлса ҳам кўзи тўймайди, кўпроқ топишга интилади, нарса учун одамлар олдида бош эгади» дейдилар.

«Махзан ул-улум»

*Бирорнинг олдига боргандан нон деб,
Уйда жим ўтирган яхшидир жон деб.
Ҳар ким тамаъ йўлин тутса агар пеш,
Оқибат бир куни бўлғувси дарвеш!*

Қаноатсиз кишининг кўнглида хасислик ўти туғён урган бўлади. Мол-дунёси беҳисоб бўлса-да, янада кўпайтириш учун ҳеч қачон ҳеч кимга ҳеч нарса бермайди. Тишлам нонидан бирорни баҳраманд қилмайди.

«Махзан ул-улум»

*Хасиснинг хонидан егандан ҳалво,
Уйингда қотган нон еганинг авло.
Шод бўлса қаноат бирла ҳар киши,
Ўлгунча бўлмагай асло ташвиши!*

Низомий Ганжавий

ҲИКМАТ. Дил бойлиги ва рух озиғи уч нарсададир: биринчи — илмда, иккинчи — ризода, учинчи — қаноатда! Байт:

*Дунё неъматини айласанг ҳавас,
Илм, қаноатга интил ҳар қачон.
Бундан бошқасига тамаъ нодонлик,
Бошқасини излар ким бўлса нодон!*

Муиниддин Жувайнин

Қаноатли киши оч ва яланғоч бўлса ҳам бойдир. Доно асир бўлса ҳам амирдир.

«Махзан ул-улум»

Агар дунёда энг яхши лаззат мавжуд бўлса у ҳам қаноат лаззатидир. Қаноатли киши роҳатда яшаши билан бирга бошқа кишиларга ҳам яхши муомала бўлади, уларни ҳам ўзи каби шодлик сари етаклайди. Бошқалар ҳам қаноатли кишини хурмат қиласди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Улуғ кишиларнинг ёқимли хислатларидан бири қаноатдир. Қаноатли киши ҳеч қачон хор бўлмайди. Аксинча, кишида қаноат бўлмаса, топган-тутганига сабр қилмай, кўпига интилса, оқибат хорлик тортади. Шунинг учун ҳам шоирлар:

*Бўлса агар суву парча қотган нон,
Ўзга косасига кўз тикма инсон.
Бўлсанг агар тожу таҳт учун муҳтож,
Заминни таҳт деб бил ва қуёшни, тож! – дейдилар.*

«Махзан ул-улум»

Азизим, ҳар ким қаноат бойлигига эга бўлса, ҳеч ким-сага ялинмайди. Ҳар ким ҳирс балосига мубтало бўлса, унинг ҳаёти доимо озор ичидадир.

Хожа Самандар Термизий

ҲИКМАТ. Қаноат меваси роҳат, камтарлик меваси муҳаббат. Байт:

*Қаноат айлагин, эй ҳушёр киши,
Қаноат роҳатдан беради нишон!*

Маждиддин Хавофий

Қаноатли кишининг ҳамиша қорни тўқ.

«Аталар сўзлари»

Қаноатнинг яна бир кўриниши ейиш ва ичишда билинади. Озгина овқат ейишга қаноат қилган киши кам касал бўлади. Байт:

*Кўп ема гўрдаги қуртлар мисоли,
Оз ерга бел боғла гўё чумоли.
Бир табиб бир куни бир ажиб ҳикмат,
Эл учун айтганмиш қилиб марҳамат:
«Егин, ичгин доим кўнгил тортгунча,
На фақат бўғзингдан тошиб ортгунча!»*

«Махзан ул-улум»

Сўрадилар: «Қаноат нима?» Айтди: «Бирорларнинг қўлидаги нарсани кўриб маъюс бўлмаслик. Тамагирликдан қочиш, чунки тамагирлик албатта камбағаллик сари етаклайди!»

Муҳаммад Зеҳний

Киши учун энг фойдали дилни ёритувчи нарса қаноатдир. Энг зарарли ва нафратли нарса ҳирс ва ғазабдир. Шодлик қаноатдан келса, ғам ҳирс ва ғазабдан келади.

«Жовидони хирад»

ҲИКОЯТ. Бир кун Искандар Бужонис ҳакимни мажлисига чақиртирди. Бужонис унинг элчисига: «Искандарга айт, уни биздан узоклаштираётган нарса ва бизни эса унинг олдига боришга тўсқинлик қилаётган нарса бор. У эса салтанатдир. У ҳамиша салтанат иштиёқида, биз эса қаноат орзусида!» Байт:

*Ҳар кимса борига қаноат қилса,
Ажабланма, тушмас бировга иши.
Юрагида кимни тама бўлмаса,
Ҳеч кимсадан бўлмас қўрқув, ташвиши!*

Муиниддин Жувайнин

Оз овқатга қаноат қилмоқнинг фазилатларидан бири яна шундаки, одамнинг илм ва ҳунарга бўлган интилишида дангасалик ва ҳафсаласизлик қопламайди, ошқозон овқатни ҳазм қилишдан ожиз бўлмайди, кишининг сезги аъзоларининг сезувчанлиги бузилмайди. Байт:

*Сув гарчи бўлса-да ширину зилол,
Ортиқча ичилса келтирас малол.
Тароқни кўрдингми минг тиши бордир,
Ҳар сочга чанг солиб доимо хордир.*

«Махзан ул-улум»

НАЗМИЙ ҲИКОЯТ

Үқигандим, икки зийрак бир юртда,
Бир чашма қошига келган вақтда.
Бири оз ичишдан ўлди ногаҳон,
Бири кўп ичишдан таслим қилди жон.
Еб-ичиш йўлини билмайин қандай,
Очлигу тўқликтан ўлдилар шундай.
Қутулай десанг гар тезда ўлмоқдан,
Қорнингни шиширма ортиқ емоқдан!

Низомий Ганжавий

ҲИКОЯТ. Бир улуғ кишидан: «Қаноат яхшими ёки бойликми?» деб сўрадилар. У эса: «Қаноат бойликнинг асосидир, қаноатсиз киши ҳеч қачон бой бўлмайди!», – деб жавоб берди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Машҳур Юнон исмли ҳакимнинг олдида бир киши: «Инсон учун ўз орзусига етишдан кўра буюк саодат йўқ!» – деб қолди. Шунда Юнон унга: «Оз-кўпга қаноат қилиб яшашдан кўра буюкроқ баҳт йўқ!» – деб жавоб берди.

Муҳаммад Зеҳний

Ташлагил ҳирсни, қаноат пеша қил,
Шум ўлимнинг панжасин андеша қил!

Фаририддин Аттор

Икки тоифа одам бўлади: бири топганига қаноат қилмай қидиришда бўлади, иккинчиси эса тополмайди, бироқ қидиришда бўлади.

Қаноатли киши қийинчиликка, виждонли киши бечоралик кўйига тушмайди.

«Аталар сўзлари»

Ҳакимларнинг айтишича, қийинчилик пайдо бўлганда доду фарёд қилиш ўрнига ва бу воқеадан дўсту душманларни хабардор қилишдан кўра, сабр ва чидам йўлини ихтиёр қилиб, қаноатни шиор қилмоқ яхши. Негаки бундан хабар топган дўстларнинг кўнглига хижолатлик тушади, душманлар эса хурсанд бўлади. Шунинг учун чидам йўлини тутиб, бу балодан қандай қутулиш йўлини ўйлаш керак.

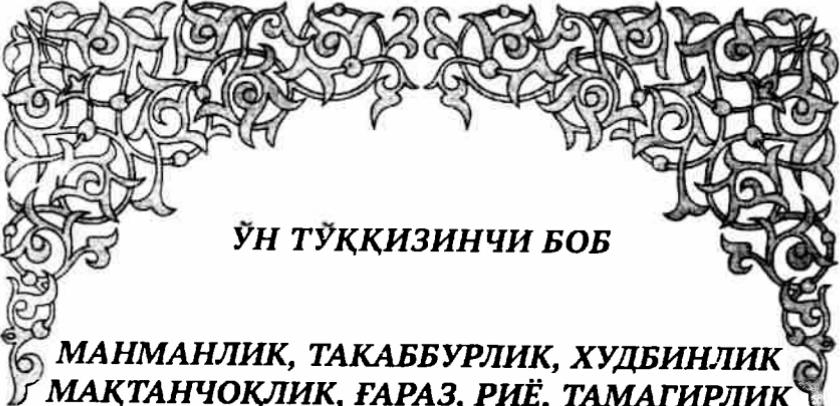
Абулбаракот Қодирий

Қаноатли қул озод, озод тамагир эса қулдир.

Умидсиз одам равнақ тополмайди.

«Аталар сўзлари»

ҮН ТҮҚҚИЗИНЧИ БОБ

**МАНМАНЛИК, ТАКАББУРЛИК, ХУДБИНЛИК
МАҚТАНЧОҚЛИК, ФАРАЗ, РИЁ, ТАМАГИРЛИК
ВА КАМТАРЛИК ҲАҚИДА**

*Кибринг либосин ечгил устингдан,
Бир куни қилмасин зор ила ҳайрон!*

Муиниддин Жувайнин

*Кибр ва ғуурдан узоқ бўл, кибр кишини эл орасида
хор, беқадру беътибор қиласди!*

Муҳаммад Ҳусайн

*Эй ўғил, ҳар кимда бўлса ушибу тўрт,
Бошқа бир тўрт туғилур ноҳушу мўрт.
Кимки худбиндир охир расво бўлур,
Серғазаб доим пушаймондан ўлур.
Ҳам такаббурнинг кўпаюр душмани,
Сарғаяр хорлик туфайли бу тани.
Чунки хорлик кимсада пайдо бўлур,
Шумлиғидан эл аро расво бўлур.
Жаҳлини ютмас эса ичга киши,
Доимо пушмон емоқдир ташвиши.*

*Кимни кибридин баландтур гардани,
Айланур дүстларни бари душмани!*

Фаридиiddин Аттор

Такаббурга салом берма, саломга жавоб қайтариш унга оғирлик қиласы, жавоб бермагани эса сенга оғир келади.

Такаббурлиқдан оғат түгилади.

«Аталар сұзлари»

Күриш құввати қалбіда бўлган кишига шодликлар бўлсин!

*Худбин бўлма, худбин басарсиз бўлар,
Хунарбин бўл, худбин ҳунарсиз бўлар.
Дононинг оғзидан чиққан сўздир кон,
Осмону ердан ҳам улкан бегумон!*

Муҳаммад Зеҳний

Худбинлик инсонга заволлик келтиради. Кимки худбин бўлса, халқ назаридан қолади. Эй азиз, agar сен инсон бўлай десанг, худбин бўлма, йўқса сен ўз жонингни хатарга ташлаган бўласан. Агар сен улуғликни хоҳласанг, камтарлик йўлини тут! Шеър:

*Ўзни паст олди-ю ўсиб чиқди дон,
Қамиш бош кўтариб эзилди гирён!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Инсон ўзини бошқалардан ортиқ деб билмаслиги, ўзини ақлли ўзгаларни ақлсиз деб тасаввур қилмаслиги ҳар қандай яхши ишни ўзига лойиқ ва ўзгаларга нолойиқ деб хисобламаслиги зарур. Бордию, юқорида айтилганларга йўл қўйса, демак бу худбинлик бўлади. Худбин одам-

лар ўз камчиликларини кўрмайдилар, кўрсалар ҳам уни камчилик деб ҳисобламайдилар ёки тан олишни истамайдилар. Бошқаларнинг камчилигини кўриб қолсалар шов-шув кўтаришга уринадилар.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Байт:

*Яхшилар айбидан кўз юмгин ҳар он,
Ҳасад кўзи билан боқмагил зиён.
Ўз айбинг кўрмоқча юз марта кўз оч,
Ўзгага бир бор ҳам кўз очишидан қоч!*

Муҳаммад Ҳусайн

Худбин одамлар ўzlари сезмаганлари ҳолда бошқаларнинг нафратига йўлиқади ва худбинликнинг оғир зиёнларига дучор бўлишади. Худбинлик вужудига сингиб кетган кишининг қайта тузалиши оғир. Чунки худбин ўз айбини сезмайди, сезса-да, тан олгиси келмайди. Худбин одамга насиҳат қилинсаю, насиҳатни қабул қилишга уринмаса, худбинлигини йўқотишга ҳаракат қилмаса, демак ўндан узоқ юриш, балки алоқани узиш ва улфатликдан қочиш зарур.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

ҲИКМАТ. Ҳар кимсага менсимаслик назари билан қарама, ҳар бир ожиз чумолига ҳақорат кўзи билан боқма. Эҳтимол уларнинг кўринишлари аянчли бўлса- да, вужуди одамийлик хислати билан лиммо-лимдир. Шеър:

*Катта-кичик бу йўлда бир-бирига муҳтождир,
Баъзан ўргимчак иши пинҳон тутар одамни!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Агар бирорни танқид этсангу, танқидинг таъсир қилмаса, ёки бирорни мақтасанг, мақтовинг уни тўғри йўлга етакламаса, билки, ундаи одам тош ёки девор билан тенг!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКОЯТ. Бир куни камон билан ўқ бир бўлиб қолишганда ўқ камонга қараб деди:

– Эй камон, мен тўғрилигим туфайли тўғри йўлга юриб эъзоз топганман, ҳатто осмонда учиб юрган қушларни ҳам ерга туширишга қувватим етади. Сен эса эгрисан, мен билан тенглашишга уринма, қаршимда улуғлик лофини урма! Шунинг учун ҳам менинг ҳакимда бир шоир ажойиб мисра айтган:

*Эгри бўлма камон мисоли,
Тўғриликни ўргангин ўқдан!*

Камон деди:

– Эй ўқ, қош каби эгрилигим бўлмагандага сенинг қадринг бир пул эди! Сен менинг эгрилигим туфайли эъзоз топгансан. Бўлмаса бир чўпсан холос, мен бўлмасам сени тупроққа отар эдилар. Тўғрилик қомат туфайли эмас, дилнинг соғлиги орқали бўлади. Сен қоматингни тўғрилаш ўрнига дилингни тўғрила!

Ўқ камоннинг сўзларидан қаттиқ хижолат тортди. Шу кундан эътиборан унинг юзи мардлар майдонида доимо қизиллар. Байт:

*Ким камолга интилса ўзини наст тутади,
Отлиқ ҳам бора-бора ноилож ерга тушар!*

Шеър:

*Ерга қўйган бошини ердан дона олади,
Кимки бурнин кўтарса қонатиб олар уни!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Бирор сени ўзингда йўқ сифатлар билан мадҳ этса, ундей одамга ишонма, чунки ўша сенда йўқ ёмон сифатлар билан ўзга ерда сени ёмонлашга қодир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Ҳар қуш ўз овозидан шодланади.

«Аталар сўзлари»

Кимки бирорни унда йўқ яхши сифатлар билан мақтаса, бу мақтов эмас, балки ҳажв, яъни унинг устидан кулиш билан баробар.

Муҳаммад Ҳусайн

Ўлгандан сўнг мақталиш иккинчи ҳаёт, тирикликда ёмонланиш эса ўлимдир.

Одамни унда йўқ сифатлар билан мақташ ўта таҳқир этишдир.

«Аталар сўзлари»

*Камтарлик дарахтин ўтқазсанг агар,
Мұхаббат мевасин ейсан ҳар қачон!*

Муиниддин Жувайний

Бир доно шундай дейди: «Риёкорлик билан қилинган яхшилиқдан ҳеч кимга билдирамай, хилватта қилинган гуноҳ афзал!» Байт:

*Риё билан эл кўзин бўягандан, яхшироқ —
Хилват ичра май ичиб, юзлаб гуноҳ қилганинг!*

Абулбаракот Қодирий

ХИКМАТ. Иккиюзламачи дўстдан қотил душман яхши! Байт:

*Дўст улки, доимо ростни гапирав,
Душман эса айбинг тутади пинҳон!*

Муиниддин Жувайний

Фаразгўй ва ҳасадгўй кишилар гапига ишонма, уларни маърака ва мажлисингга ҳам киритма!

Муҳаммад Ҳусайн

ХИКМАТ. Юрагида ғарази бор дўст душмандан баттар. Байт:

*Дўсти учун дилда ғарази бўлиб,
Захар сақлаб юрса ҳар киши пинҳон.
Сидқу сафо кутиб умринг ўтказма,
Қора дилдан кутиб бўлмайди эҳсон!*

Муиниддин Жувайний

Фаразгўйга салом беру қоч!

Танқид бўлмаган ерда юксалиш ҳам бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

Камтарлик кишини юксакликка кўтаради. Манманлик эса тубанликка етаклайди. Камтар кишини барча хурмат қиласди, манмандан эса нафратланади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ЙИРИГМАНЧИ БОБ

ПАНДУ НАСИҲАТНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШ ВА МАСЛАҲАТЛАШИБ ИШ ТУТИШ ҲАҚИДА

Насиҳатнинг яхшиси шундайки, у одамни ёмонликдан узоқлаштиради.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг феълу атворида нуқсон бўлса, унинг қилган насиҳатини ҳеч ким қабул қилмайди.

Байт:

Сўзларингни эшиитмаса ҳеч кимса,
Беҳудага чекма жабру жафони.
Ўз нафсингга ўқи аввал насиҳат,
Бузмай юрсин токи аҳду вафони!

Маждиддин Хавофий

Бир ҳаким зарурат юзасидан бир ҳокимнинг олдига борган эди. Ҳоким унга: «Мен учун бир-икки оғиз панду насиҳат сўзларини айтсанг, токи ундан ўзимга хуносалар чиқариб олсам», – деди. Ҳаким унга шундай деб жавоб берди: «Панду ҳикматни эшитиш жуда осон, аммо уни амалга ошириш қийин. Панду ҳикмат ҳар ким учун ҳар хил таъсирга эга. Панду ҳикмат нодон учун шўр ерга

ёққан ёмғир, ичида ақли йүқ бош учун суви йүқ қудук, мұруввати йүқ тан учун гули йүқ боғ, пархезгарлиги йүқ олим учун жилови йүқ от, адолати йүқ подшо учун ёмғири йүқ булут, инсофли ҳоким учун сурур ва баҳт тулпоридир!»

Ҳоким бу сўзларни зарҳал билан ёздриб қўйди ва доимо уни ўқиб турадиган бўлди.

Абулбаракот Қодирий

*Эй ўғил, бўлма ёмонлар улфати,
Толиби дунё, аёл ҳамсухбати.
Мехри дунё оташи сўзон эрур,
Ҳам ёмон улфат балойи жон эрур.
Захри бор дунёни гўёки илон,
Гарчи зоҳирда эрур нақши аён.
Кўринур зебо ажаб қилсанг назар,
Захридан жонга бирон бордир хатар.
Золи дунё, бил, келиндеқ безанур,
Ҳар замон янги куёв деб изланур.
Мақбул улдурки, бу жуфтдан бўлса тоқ,
Орқасин ўғирсаю, қилса талоқ.
Ул куёвига боқур кулиш билан,
Сўнг ҳалок қилгай заҳарли тиш билан!*

Фаридиiddin Attor

Бир ҳаким айтади: «Йиғилиш ёки ўтиришда баъзи кимсаларга насиҳат қилиш тўғри эмас. Аввало у кишининг феълу атворини ҳисобга олмоқ зарур. Шундай кишилар бўладики, насиҳат қилсанг ва айбидан огоҳ қилсанг ўз камчилигини оғзингдан эшитиб билиб олади. Лекин раҳмат айтиш ўрнига сенга бир умр душманлик қилиб юради!»

Абулбаракот Қодирий

ХИКОЯТ. Бир дўстим олдимга келиб, деди: «Менга насиҳат сўзларидан айтиб, бир маслаҳат берсанг!» Мен унга дедим: «Эй рафиқ, менинг ҳам дилимда шу нарса-га етмоқ ранжи, насиҳат ганжини топмоқ ранжи бор!» Мисра:

Айтгил, менинг учун қилсин насиҳат!

Лекин ҳакимларга тақлид қилиб, бир неча оғиз сўз айтишим мумкин. Шояд ўша сўзлар сенга таъсир қилса:

*Амал қилмас эсанг айтган сўзингга,
Қабул қилмас эса ўзга ажаб йўқ!*

«Улар қайси сўзлар?», – деб сўради у. «Кам егин, – дедим унга, токи ўзинг ранж тортмагайсан. Кам ухла, то идрокнинг маънолар ганжини фаҳмлашдан ожиз бўлмагай. Бошқа томондан эса кам емоқ кам ухлашга сабаб бўлади. Кам емоқ яна кам демоққа боғлиқдурким, кам ейилган вақтда кишида гапириш учун қудрат ва ҳавас кам бўлади». Қитъа:

*Душманингдир нафси амморанг,
Кучайишга йўл қўйма асло!
Ҳаддан ортиқ оч қолдирма ҳам,
Тўйдирмагин ортиқча аммо!*

Қитъа:

*Қочиб кетса бўлар душман қўлидан,
Агар душман ўзимда бўлса найлай!*

Ҳаким Қооний

ХИКМАТ. Қилинган насиҳат қабул шарафига мушарраф бўлмаса, бунинг иллати кўпроқ насиҳатгўйнинг нўноқлигига боғлик. Чунки олим комил бўлса, қилаётган

ваъзу насиҳатининг остида бирор ғарази бўлмаса, эши-түвчининг қабулига мұяссар бўлади. Байт:

*Насиҳатнинг таъсири бўлмаса ҳеч кишига,
Таажжубмас, дилида ғарази бор кишининг.
Яхши камон бўлса-ю, камонгар уста бўлса,
Ўқи нишонга тегмай қолмас зинҳор кишининг.*

Маждиддин Хавофий

Бир ҳаким ўз ўғлига шундай насиҳат қилган эди:

– Эй ўғлим! Қилаётган ишингда кичкина гуноҳ бўлса ҳам уни кичик деб хисоблама. Одамларга яхшилик қилишнинг толиби бўл, бу ишингдан сенга фойдалар етади. Кучинг борлиги учун душманни ҳадеб эзаверма, жонидан тўйгач, пайт пойлаб, ўзингни ҳалок этади. Бирорвнинг ёлғончи эканини билсанг, гапида жон бордир деб, яна унинг гапига чиппа-чин ишонма! Шубҳали ва гумонли ишларга қўл урма, сўровчини ноумид ҳолда қайтарма. Ўзингга ёқмаган нарсаларни бирорвга раво кўрма. Бирорвга қилинган ҳар бир яхшилик ёки ёмонлик куни келиб ўзингга қайтишини эсингдан чиқарма!

«Жовидони хирад»

Маслаҳат шошмаслик билан, иш эса суръат билан бўлади.

«Махзан ул-улум»

Азизим, маъно оламининг хушёrlари ғафлат шаробидан маст бўлган ёшларга насиҳат ва танбеҳ жазосини беришлари муносиб ҳолдир. Билим майдонининг бедорлари эса ахлоқ кўчасидан адашган бехабар кишиларга адаб шапалогини уришлари лойик ишдир. Ҳақиқат юзасидан айтилган ҳақ гап гўзаллар юзидан уят терини

оқизса-да, шояд улар шу туфайли ўз обрў-эътиборлари ҳақида мулоҳаза қилиб, ёмон феълларидан кечишар ва ёмон кишиларнинг сұхбатидан қочишар. Байт:

*Терлар чиқди юзингга қылган насиҳатимдан,
Мендан хафа бўлмагин, обрўйингни ўйлайман.
Ёмон билан кам ўтир, десам терга ғарқ ботдинг,
Келажагинг ўйлаб мен ҳақ гапларни сўйлайман!*

Хожа Самандар Термизий

Фийсоғурас ҳаким насиҳатларидан сайланма. У айтди:

– Эй азиз, сен ҳар доим фозил кишилар билан дўст тутин, уларнинг сұхбатини қидир, ўз нафсингни кўп ейишдан асра, ғазабланишдан, кўп ухлашдан, қабиҳ ишларни қилишдан қоч! Ўлимни ҳамиша ёдда тут, шунга қараб иш қил, касбу майшатда ўртача йўл тут.

Яна унинг сўзи:

– Ҳар ким дўст тутишга қодир бўлмаса, душманга қарши иш тутишда ҳам ожиз бўлади. Кишини сўзига қараб эмас, ишига қараб билиш мумкин!

«Жовидони хирад»

Ўрганишни истамаган кишига насиҳат қилма! Аҳмоққа насиҳат айлаган инсон, шўр ерга уруғни ташла-гансимон!

«Аталар
сўзлари»

Форс донишмандларидан Барзув ал-Ҳаким насиҳатидан. У ёзади: «Ҳар бир нарсанинг пайдо булиши учун сабаб бўлади. Шунинг учун нимаики пайдо бўлган бўлса, аввало унинг сабабини қидирмоқ лозим. Масалан, яхши ҳаёт кечириш сабаби муроса, сирнинг ошкор бўлмаслик

сабаби бирорларнинг сирини очмасликда, иффат сабаби ўзгаларга ёмон ният билан кўз тикмасликда, гина сабаби бадфеълик, дўстлик сабаби очиқ юзлилиқ, жудолик сабаби азоб, адоват сабаби хилоф, хорлик сабаби тама, иззат сабаби қаноат, нажот сабаби ростлик, улуғлик сабаби тавозе!

«Жовидони хирад»

Насиҳатчининг калтаги ёмон одамнинг саломидан афзал.

«Аталар сўзлари»

Искандар Юнон заминидан сафарга отланар экан, устози Арастатолисга қараб деди: «Менга насиҳат бер!» Арастатолис унга деди: «Илм ўрган, ҳар қандай илмни ўрганишдан ор қилма!» Байт:

*Ўқишидан тийшлма, ўғлим, бир замон,
Бесаводлик ўти күйдирар ёмон!*

Агар обрў ва шарафим зиёда бўлсин десанг, хақ нарсанни нохақ дема. Агар равнақ топай десанг, ўз фойдангни ўйлаб иш тутма. Ўз айбингни кўришга ўрин, айбли киши доим хижолатда бўлади. Кимки сени айбингдан огоҳ қиласа, унга ғазабингни сочма, балки ундан хурсанд бўл!

«Махзан ул-улум»

ҲАКИМЛАР ПАНДНОМАСИ

Келтиришларича, Искандар Зулқарнайн кунлардан бир кун Арасту, Афлотун ва Буқротга ҳикматли сўзларни ўз ичига олувчи бир «Панднома» ёзишни буюрди. «Мен уларни ўқиб, – деди Искандар, – саволимга жавоб топай, бошимга тушган мушкул ишларимни ҳал қила олай!»

АРАСТУ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дилингни илм билан обод қил, илмсиз кишилар билан сұхбат қурма, умрингни беҳуда ўтказма, муваффакиятларингта мағуруланма, ҳасадчиларни уйингта киритма, сийнангни гина-кудуратдан холий қил, бирөвга нисбатан гина сақлама, ёмонлик қилишдан қоч, яхшилик қилишга интил, яхши кишиларни яхши сүз ва яхши ҳадялар билан сарафroz қил, тарбия таъсир қилмайдиган кишилар билан яқинлик қилмагинки, бўри ёки илон аҳён-аҳёнда зарар етказади, аммо зарари ҳалокатли бўлади.

Эй Искандар, бирор билан маслаҳатлашадиган бўлсанг ақлли ва доно кишиларни топиб маслаҳатлаш, олийхиммат кишилардан ёрдам сўра, ҳар бир масалани шу масалани тушунадиган ва шу масалага дахли бор одамлар билан биргаликда ҳал қил, пастхиммат кишилардан ҳеч вақт яхшилик ҳосил бўлмайди!

Эй Искандар, қўпол кишиларга қўполнликни «ҳадя» қил, куч ва тадбир билан қўлга тушириб бўлмайдиган душманни мулойимлик ва ширин сўзлик билан ўзингта мойил эт, бирор ерга элчи юбормоқчи бўлсанг, айтмоқчи бўлган масалангни чуқур биладиган ва шу масала юзасидан билимга эга бўлган кишини юбор, акс ҳолда ишларинг бузилади.

Эй Искандар, мақтовларга учма, қўли очиқ ва саховатли бўл, бирор ерга етсанг, у ердаги синалмаган сувлардан ичма, бирор ерда нотаниш мевага дуч келсанг, унинг фойда, зарарини билмай туриб ема!

Назм:

*Хар ким доно бўлса ейиш бобида,
Билмаган нарсасин емайди зинҳор.
Бирор йўлда зарар кўп бўлса агар,*

*Кучи күп бўлса ҳам юрмайди зинҳор.
Синалмаган йўллар яқин бўлса ҳам,
Синалган узоқдан қолмайди зинҳор!*

Эй Искандар, сафар ва саёҳатга чиққанда шунчалик юқ олгинки, уни кўтариб юришдан ўзинг безор бўлмагин, бунинг устига кучдан ҳам қолмагин. Шароб ичишини одат қилмаки, у беҳушлик ва ғофилликка олиб боради. Ўзингга садоқатли ва вафоли кишиларни ҳамиша азиз тут. Қийинчилик онларида ўзингни маҳкам тут ва умидсизликка тушма. Кимки бировларга ситам қила-верса, ўзи ҳам узоқ яшамайди. Бирор сенга ситам қилган бўлса, ёки сен бировга яхшилик қилган бўлсанг, ҳар икковини ҳам унут. Тунда уйқуга берилиб, ғафлатда қолма, тун бедорлигини ўзингга давлат деб бил. Муродингга етган вақтларингда ханда уриб кулмаки, атрофда турганларга хунук кўринади. Агар иш аксинча, бўлса ғамгинлигингни бировларга билдирма. Бирордан кўрқадиган ва жангда енгилиб қочган кишилар билан ҳамроҳлик қилма! Назм:

*Жангдан қочиб қолган бўлса ҳар киши,
Ўзагага ваҳима солишдир иши.
Зафар ёрим бўлсин дессанг ҳар нафас,
Ботир кишиларга бўлгин ҳамнафас!*

АФЛОТУН ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дунё ишларини тиғ ва тадбир билан изга солиши мумкин. Аммо тиғ ва тадбир ўзаро бирга бўлса, нур устига нур бўлади. Шунинг учун сенинг ҳар бир мажлисинг ва ўтиришинг доно-ю, донишмандлардан холий бўлмасин. Дунёга ибрат кўзи билан қара. Ҳушёр яша, ғафлатга, ортиқча еб-ичишга ружу қилма, чунки

улардан турли нүксонлар ҳосил бўлади. Масалан, кўп ейишдан ҳазм аъзолари ишдан чиқади. Кўп гапиришдан эса одамнинг обрўйи кетади. Ўлим ҳақ бўлгани учун ўлмасдан аввал қиласдиган яхши ишларингни қилиб қол.

*Нечун қоринни деб ҳар ён чарх урмоқ,
Очкўзлик отини ҳар ёнга сурмоқ!*

Ҳар бир ишни амалга оширишда ақлу тадбирни ишга солиш лозим. Жаҳл ва ғазаб юзидан иш тутмаки, охири пушаймонликдир. Қийин ишда ғамгин бўлмаки, барча мушкуллар охисталик билан ҳал бўлади.

Назм:

*Барча мушкул ишнинг бордир чораси,
Чигаллар ечишмай қолмайди зинҳор.
Умид ипларини узмагил ҳеч вақт,
Булат қора бўлса ҳамки беғубор.
Ёмғиридан гуллаб яшнайди олам,
Сени ҳам бир куни яшнамоғинг бор!*

БУҚРОТ ПАНДНОМАСИ

Эй Искандар, дўстларинг ва ҳамишиналаринг ақлли ва довюрак кишилардан иборат бўлмоғи лозим, бундай кишилардан одамнинг ақли ва довюраклиги ошади. Илмсиз ва феъли бузуқ кишилар ҳар ерда одамга панд беради, бадном қилиб қўяди. Таомни ҳеч вақт ёлғиз ема, кимдир ҳамиша ҳамроҳинг бўлсин. Юрtingда ҳар бир кимса ўз топганини ея олса ва бирор унга зулм қилиб, тортиб олмаса, бу сенинг обрўйингни ошишидир. Хирс учун кўнглингдан асло жой берма, бир вақтда овқат ейишни одат қилки, доимий еяверищдан касаллик со-дир бўлади. Ҳўл-иссиқ ва қуруқ-совуқ нарсалардан тенглаштириб егинки, мижозингни мўтадил қилиб

туради. Лутфу меҳрибонликни ўзингга шиор қилки, бу сифатлар инсониятнинг энг олий сифатлариdir. Молу давлатни ҳам эҳтиёт қилиб ишлатки, уларнинг ҳам алоҳида ўринлари бор. Назм:

*Ўзинг еб, ўзгага берсанг, эй инсон,
Номинг улуғ бўлар, вужудинг омон!*

Бирор мақсадга етишни ўйласанг, аммо унга етиши кийин бўлса, ҳеч ғам ема, сабрни маҳкам ушла, золим ва ситамкор кишиларга ёрдам қилма! Назм:

*Қиличнинг зарбаси тушмасин бошга,
Десанг зулм қилма кексаю ёшга!
Золимлар зулмини йўқот жаҳонда,
Ожизлар қўлинни тутгин ҳар онда!*

Овқат ейишдан аввал уни ҳазми ҳақида ўйла, овқатнинг ширин ва ҳаловатига учиб, ҳазм қилолмай қийналиб юрма. Сирка еганингдан кейин асло сут ичмагинки, корнингга оғриқ туриб, ҳазм қилишдан ожиз бўласан. Сўзни мулойимлик билан гапир, оз гапир, кўп гапириш гарчи ёқимли бўлса ҳам девоналиқдан нишонадир.

Шеър:

*Жимлиқдан бўлмади ҳеч ким пушаймон,
Кўп гапдан заарлар юз берди ёмон!*

Бойлигингта мағурурланма, унинг усти чиройли кўринса ҳам, ичи ниҳоятда ифлос бўлиб, кишини минг турли балоларга дучор қиласди. Барча ишда шошмасдан ўйлаб иш қил. Сирингни ҳаммага айтаверма, илмсиз кишиларнинг айтган гапига ишониб иш тутма, ўтган ишга қайгуриб, умрингни зое ўтказма! Шеър:

*Дилимда қанчалар сўзим бор бироқ,
Шакарнинг кўпидан озидир созроқ!*

*Оз сўздан киши ҳеч бўлмас пушаймон,
Кўп сўздан кишига етади зиён!*

Абулбаракот Қодирий

АФЛОТУННИНГ ЎЗ ШОГИРДИ АРАСТУГА ҚИЛГАН НАСИҲАТЛАРИ

У қўйидагича буюради:

– Ҳамиша илм пайдан бўл, қалбинг ҳам, кўзинг ҳам доимо бедор бўлсин, уйқу ва оромни ўйлаб бугунги, ишни эртага қолдирма, уйқуга ётишдан аввал ўтказган кунингҳақида сархисоб қил, шу куни сендан қандай хато содир бўлди ёки шу куни сен яхши нарсалардан нимани ўргандинг, шу ҳақда ўйла. Бадбахт шундай кишики, ишининг оқибатини ўйламайди, гуноҳ ишлардан ўзини тиймайди. Дунёда лаззат топса, боши осмонга етиб шод бўладиган, бирорта қайғуга дуч келса, ҳаммадан кўра кўпроқ фарёд кўтарадиган олимни олим деб ҳисоблама. Барчани бирдек сев, сержаҳл бўлма, жаҳлингни сочаверсанг бора-бора у сенинг одатингга айланиб қолади. Бугун бирор сенинг олдингга муҳтож бўлиб келса, унинг ҳожатини чиқаришни эртага қолдирма. Бирор киши бирорта балога дучор бўлса, унга кўмак кўлини чўз, ҳар кимнинг гапини тўғри ёки нотўғри эканини билмай туриб, текширмай туриб хукм чиқарма. Дунёда ҳикматдан фойдалироқ нарса йўқ. Ҳаким шундай кишики, унинг сўзи билан қиладиган ишлари бир бўлади. Қайси ишда бўлмасин сусткашлиқ қилма, яхшилик қилишда чегара бор деб ўйлама! Ҳакимлар ҳикматини ёд ол, мол-дунё ҳирсини кўнглингдан кув, ёқимли одоблардан кўз юмма, барча ишларни ўз аклингта қулоқ солиб, чамалаб, сўнг амалга ошир, тубан ишларга қўл урма, ҳамма билан гаплашганда ҳам камтарликни қўлдан берма. Бирорни хор санама, ҳамиша адолатни ўзингта шиор кил!

Афлотуннинг ўз шогирди Арастуга қилган насиҳатлари шулардан иборат.

Абулбаракот Қодирий

Келтиришларича, Луқмони ҳаким асли ҳабаш миллатидан бўлган экан. Унинг келиб чиқиши ва нашъу намо топиши ҳақида тарихчилар ва тазкирачилар жуда кўп нарсалар ёзишган. Биз бу ерда уни келтирамиз десак, сўз узокқа чўзилади. У ўзидан қолдирган насиҳатлари билан машҳур бўлган. Унинг табаррук сўзларидан қўйидагилар келтириладиким, у ўз ўғлига насиҳат қилиб айтган эди:

– Эй ўғлим, сен доимо сабру чидамни ўзингга йўлдош қил, нафсингни кўйига кирма, уни қийнашни энг улуғ йўл деб бил, топганингта қаноат қил, керагидан ортиқча топишга интилма, таомдан очу, ҳикматдан тўқ бўл, одамларга қўполлик қилма, оғзингта нима келса, гапираверма, ана шундагина сен турли хил балолардан омон бўласан. Одамлар сенда йўқ сифатлар билан сени мақтаса алданма!

Ўғлим, нима гапирсанг ҳикмат ва насиҳат гапир, гапирган гапларингга аввало ўзинг амал қил, ўз касбинг ва мартабангга яраша гапир, одамларни ғазаб пайтида сина, дўстларни эса бошингта кулфат ва мусибат тушганда сина, доимо ёқимли ишларни амалга оширишга урин, гап гапирсанг далил ва ҳужжат билан гапир, ёшлигингиғи ғанимат бил, доно кишилар билан ҳамсұхбат бўл, дўстларингни ҳурмат қил, одамларга очиқ юзлилиқ билан боқ!

Эй ўғлим, ота-онангни доимо ҳурмат қилиб, хизматида бўл, устоз ва муаллимингта жону дилингдан эхтиром кўрсат, ота-онадан ҳам ҳурматлироқ деб бил, барча ишларда ўртача йўл тут, кишимга қараб чиқим қил,

сахий бўл, меҳмонни эъзозла, унга ўзинг туриб хизмат қил, бирорнинг уйига борганда кўзингни ва тилингни эҳтиёт қил, душмандан бир лаҳза ҳам ғофил бўлма, кам тами бўл, бирор гапни гапиришдан аввал унинг жавобини беришни ўйла, баҳил ва такаббур кишилардан узоқ бўл, қаноатни ҳақиқий бойлик деб ҳисобла.

Эй ўғлим, доимо илм қидирувчи бўл, қайсар бўлма ўз айтганингда туриб олма, ўзгалар гапини ҳам эътиборга ол, муроса йўлини тут, ҳамиша одамлар ичидаги бўл, улардан ажрама, кексаларни ҳурмат қил, барчани яхши ном билан тилга олгин, кимнинг тузини тотган бўсанг, унинг ҳакини адо қилишни унутма!

Ўғлим, уст-бошингни тоза тут, ким билан гаплашсанг унинг ўзига лойиқ бўлган гапни гапир, тунда кишилар билан сұхбат қурсанг сўзни юмшоқ ва оҳиста гапир, сўзлаётган вақтингда бир кишига қараб гапиравермай, ҳаммага назар сол, кам емоқ ва кам ухламоқ сенинг севганинг бўлсин! Ўзингга нимани раво кўрсанг, уни ўзгаларга ҳам раво кўр, қилган ҳар бир ишинг эса ақлу ҳикмат юзасидан бўлсин! Ўзинг яхши билмаган ва ўқимаган ҳолда бирорга ўргатма ва устозлик килма!

Эй ўғлим, сир сақлай билмайдиган кишиларга, айниқса, болаларга сир айтма, ҳамма ҳам яхшилик қиласди деб ўйлама, кишининг нокас ва баҳил эканини билсанг, ундан яхшилик чиқади деб хаёл қилма, бирорнинг ҳожати тушиб олдингга келса, ноумид қилиб қайтарма, ўзингдан катталар билан ҳазиллашма, уйда бор нарсаларингни душман кўзидан яширин тут, ўз ака-укала-рингни ҳурмат қил!

Эй ўғлим, бир кўришдаёқ синамай туриб, бирорга кўнгил кўйма, ўз қадрини билмайдиган кишилардан яхшилик умид қилма, офтоб чиққунча ухлама, ҳадеб кулаверма, бадном кишиларга сұхбатдош бўлма, кексалар ва

улуғ кишилар олдига тушиб олиб, улардан илгари юрма, одамлар гаплашаётган пайтида уларнинг сўзини бўлиб, гап солма, меҳмоннинг олдида бирорвга ғазабингни сочма, бошингни эса қуи солиб ўтирма!

Абулбаракот Қодирий

Кимки маслаҳатлашиб иш тутса, ҳеч қачон пушаймон бўлмайди. Кимки тежамкорлик билан ўртача йўл тутса, ҳеч вақт камбағал бўлмайди.

Муҳаммад Зеҳний

Бир ҳаким шундай дейди:

– Дўстинг берган маслаҳат туфайли иш тутсангу, бироқ натижа ёмон бўлиб чиқса, сен дўстингни маломат қилма, унга: «Сен айтгандек қиласман деб, ишим чаппасидан кетди, нега ҳам сенга маслаҳат солдим-а!», – демагин. Чунки яна иш юзасидан noctor унга маслаҳат солсанг маслаҳати тўғри бўлса-да, оқибати ёмон бўлишидан кўрқиб сенга айтмайди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Азизим, мушкул воқеаларда ва оғир ҳодисаларда маслаҳатлашишдан кўз юмиб бўлмайди. Маслаҳат қилмоқчи бўлсанг, маслаҳатни ҳикмат аҳли ва тажриба соҳиблари билан қилки, уларнинг ақллари ўткир ва фикрлари теран бўлади. Чунончи айтадилар:

*Теран фикрни доим кексалардан қидиргин,
Баҳор сувлари кўзда мусаффолик топади.*

Тажрибали кексалар шижоатли ёшлардан кўра чора ва тадбирга устароқдирлар. Байт:

*Ёшлар билан жангу жадал ичра кир,
Енгииш тадбирини кексадан қидир.
Гарчи ёшлар бўлса ботириу чаққон,
Аммо кекса дили чорагадир кон!*

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлар айтадилар:

— Ақлли киши билан маслаҳатлашсанг, унинг ақли сенга ҳам юқади, ундан кўп нарсани ўрганасан. Киши ўз ақлига суюниб иш қилганда кўп хатоларга йўл қўйиши мумкин.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Азизим, машварат, яъни маслаҳат бу — ақлли кишиларнинг кенгаши. Оқил кишилар қаерда бўлишмасин бир муҳим масалани ҳал қилишга киришсалар мушкул нарсалар ҳам оқибатда яхши натижа билан тугайди. Бу сўзга маънолар гавҳарининг хазинаси бўлмиш мавлавий Жалолиддин Румийнинг сўзлари гувоҳдир:

*Мушкул ҳодисани кўрса хирадманд,
Бу мушкулдан йўли бўлиб қолса банд.
Ўз ақлига ўзга ақлин қилар ёр,
Ақл ҳал қилмоққа бўлар мададкор!
Ёлғиз шамдан хона бўлмаса равшан,
Бошка шамлар ёнар яна бу шамдан!*

Хожа Самандар Термизий

Ҳакимлар айтадилар: «Бирор иш ҳақида маслаҳатлашмоқчи бўлсанг, битта оқил киши билан маслаҳатлаш, кўпчиликка айтилган маслаҳатли иш нуқсондан холий бўлмайди. Бир араб олими: «Ақлдан улкан бой-

лик, нодонлиқдан катта баҳтсизлик ва маслаҳатдан кучли сұяңчиқ йўқ!», – деган эди.

Кимки үз фикрига мағурланиб иш тутса, йўлдан адашади, кимки үз ақлига суюниб, ўзгалар билан ҳисоблашмаса хорлик тортади.

Муҳаммад Зеҳний

Доимо парҳезгар ва доно кишилар билан маслаҳатлашмоқ керак.

Муиниддин Жувайний

Ҳар бир ишда лозим маслаҳат қилиш,
Маслаҳатсиз асло ҳал бўлмайди иш!
Синалмаган кишидан маслаҳат сўрама.

«Аталар сўзлари»

Ҳакимларнинг айтишича, одам ўлдирган, хотинлар атрофида кўп айланадиган, қўрқоқ ва юраксиз кишилар билан маслаҳатлашиш нораводир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

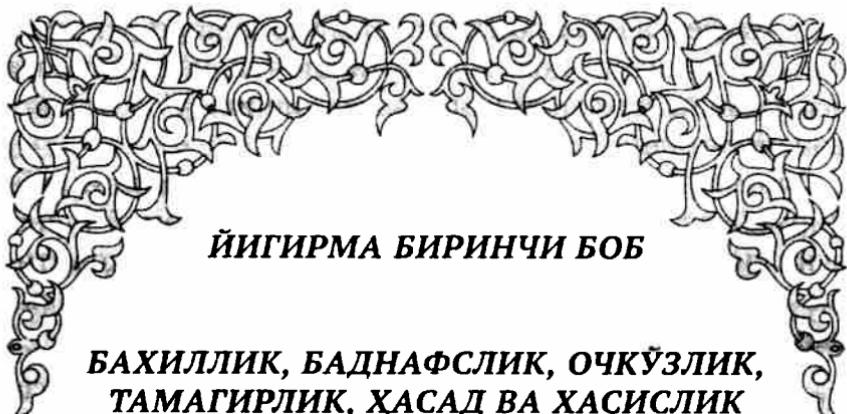
Ҳакимлар айтадиларки, ақл соҳиби бўлган киши етти хил киши билан кенгашмайди, улар: нодон, душман, ҳasadчи, риёкор, қўрқоқ, молпараст ва ҳою-хавасга берилиган кишилардир. Чунки нодон киши бефаҳмлиги туфайли хато ва ярамас маслаҳат беради. Душман эса сени ҳалок бўлишингни ўйлаб, маслаҳат беради. Ҳasadчи эса қўлингдаги молу мулкингни совурилишини истайди. Риёли киши эса сени қандай қилиб бўлса-да, рози қилишни ўйлади, фикрингга қарши ҳеч нарса айтмайди, сен нимани хоҳлаётган бўлсанг, ўшани қиласеришга ундейди. Молпарастнинг фикри-зикри мол йигиш бўлга-

ни учун берган маслаҳати орқали бирор нарса ундириб олишга уринади. Ҳою ҳавасга интилган нафс бандаси эса ўзининг нуқсонли ақли билан кишини тўғри фикрдан четлатади.

Олимлардан Аҳнаф айтади: «Очнинг қорнини тўйдирмай туриб, ташнанинг чанқогини бостиurmай туриб, асир кишини озод қилмай туриб, камбағалнинг ҳожатини чиқармай туриб, бирор иш юзасидан маслаҳату машварат қилма!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

БАХИЛЛИК, БАДНАФСЛИК, ОЧКЎЗЛИК, ТАМАГИРЛИК, ҲАСАД ВА ҲАСИСЛИК ҲАҚИДА

Бахиллик – одамнинг ўз молига жону дилидан ёпишиб олишидир. Бахил одам ўзининг ейиши ва кийиниши учун ҳам пул сарф этишни истамайди. Масалан, нон, мева ва шунга ўхшаш нарсаларнинг янгисини олишга қудрати етса ҳам эскисини олади, либосларнинг янгисини сотиб олмай, эски ва йиртиқларини харид қилади, тоза ва мусаффо ерда яшаш ўрнига қоронғи, зах ва саломатликка зарар етказувчи жойларда яшайди.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

ҲИКМАТ. Ҳинд ҳакимларининг киноя қилиб ёзишлилича, ўз мол-мулкларини яхшилик йўлида сарфламайдиган бахил кишилар «сахий» кишилардир. Чунки ўзлари емай, ҳаммасини ўзгалар учун қолдирадилар. Китъа:

*Туриб дарё лабида бутимор қуш,
Чекар дарё сувидан доимо ғам.
Ўзича ўйлагай ичсамми ё йўқ,
Агар ичсам бўлар дарё суви кам.
Дилида ҳиммати йўқ ҳар бахилнинг,*

*Шу қүшга ўшаган феълу иши ҳам.
Ҳирсининг ўткирлигидан нонини,
Ўз ўзига кўрмагай лойик, укам!*

Ҳаким Қооний

Одамларнинг олижаноби ўзига нисбатан одамларда муҳаббат уйғонишига уринувчи, одамларнинг баҳили эса ўзига нисбатан дўстларида нафрат туғдирувчи кишидир.

«Махзан ул-улум»

*Барча элдан тупроқ каби паст бўлгин,
Барча элдан елдек тиҳидаст⁶ бўлгин.
Ҳаракат қил элни айлагин ризо,
Кўл-оёғин ўпу қилма норизо!*

Низомий Ганжавий

Бахил яхшиликни ёмон кўради, ёмонликка эса қарсак уради.

Бахиллик бир тикон, агар у кимга ботса, ўлдирмай кўймайди.

Бахил одам йўлдош бўлмайди, бордию, йўлдош бўлиб қолса қорни шишиб ўлади.

«Аталар сўзлари»

Эй оқил, бахилликни ўзингта шиор қилиб, мол — пул топишнинг пайдан бўлма. Ҳасад ва бахиллик кўчасидан қоч. Ўзгаларга доимо мадад қўлини чўз. Ҳасад ва рашқдан ҳеч ким фойда кўрмаган. Аксинча, эл орасида хору залил бўлиб, эътибордан четда қолган. Мол-мулкингни бекорга сақлама. Уни эл фойда кўрадиган нар-

⁶ Тиҳидаст — курук қўлли, ҳеч нарсаси йўқ одам.

саларга сарфла. Фақат аҳмоқ одамларгина юз меҳнату алам билан бойлик тўплайдилар. Ундан на ўзи фойда топадиу, на ўзгалар манфаат кўради! Бундай жоҳил кишилар кўриб билиб туриб, кўрганларидан ибрат олишмайди. Нафси аммора кўйига кириб, ранж ва кулфат кўрадилар!

Муҳаммад Жабалрудий

Бахил киши ўз мол-мулкининг қоровули ва ўзгаларга қолдирадиган меросининг хазиначисидир.

Муҳаммад Зеҳний

Эй азиз, араблар орасида «Бахиллик оловдир» деган мақол бор. Чунки баҳиллик ўз соҳибини ғам ўтида ёндиради. Араблар бирорни баҳилликда айбламоқчи бўлсалар уни «Нодир баҳил» дейдилар. Бу сўзнинг келиб чиқишига Нодир исмли киши сабаб бўлиб, унинг тарихи қўйидагича экан. Айтишларича, Бани Билол қавми орасида Нодир исмли киши бўлиб, у баҳилликда маълум ва машхур бўлган экан. У ҳар куни ўз туяларини сугориш учун қудуқдан сув тортиб олар, қудуқ ёнидаги ҳовузчага қўйиб сугорар ва туялардан ошиб қолган сувни ҳовуздан яна қайтариб олиб далага сепиб юборар ёки ортиқча сувни ифлослаб қўяр экан. Бундай қилишдан унинг мақсади бошқалар мен чиқарган сувдан туясини сугормасин дейиш экан. У ҳар куни шу одатини такрорлашини қўймас экан. Унинг яна бир қилиғи бўлиб, туялар тезагини тепалаб, тупроқча аралаштириб юборар экан. Чунки тезакдан ўтин сифатида бошқалар фойдаланишини хоҳламас экан. Шунинг учун уни «Нодир баҳил» дейишар экан. Ўша кундан бошлаб ким баҳил бўлса, уни «Нодир баҳил» дейиш одат тусига кириб қолибди.

Муҳаммад Жабалрудий

Бахил одамга ҳамма одам ёмон бўлиб кўринади.
Бахил учун дунёда роҳат йўқ.
Бахилнинг ўз дарди ўзига етади.
Ҳар қандай оловни сўндириш мумкин. Аммо бахил-
лик оловини сўндириб бўлмайди.
Юзинг қора бўлса, айб эмас юрагинг қора бўлмасин.
Бахилга меҳмон бўлган киши ҳеч қачон қорин оғриги-
га учрамайди.

«Аталар сўзлари»

Ҳар кимнинг нафси уни чегарадан чиқариб юборса,
бу унинг ўлимидир.

«Махзан ул-улум»

ХИКМАТ. Ҳар ким қайсар нафс кўйига гирифтор бўл-
са, барча балолар остида хор бўлади. Фард:

*Нафсини тиймаса киши бўлур хор,
Нафс уни қиласди кўча кўйда зор.*

Киши тирик экан нафси билан курашда мағлуб бўл-
маслиги керак. Нафс шундай душманки, манманлик ва
қайсарлик унинг шиоридир. Нафс шундай такаббурки,
кибру ҳаво доимо унинг ҳамроҳидир. Байт:

*Нафсингни ўлдирсанг ғамдан озодсан,
Душманинг бўлмайди доимо шодсан.*

Эй азиз, ҳар ким нафсининг оёғини тиндирса, нафс
шундагина уни саргардонликдан тиндиради. Агар мард
бўлсанг, нафсинг бўйини уз, йўқса балолар домига ду-
чор бўлиш режасини туз.

Муҳаммад Жабалрудий

Бишр ибн ал-Хорис айтади:

– Бир йигит бойлик қидириб уйидан чиққан эди. У йўл юриб чарчаб, бир харобанинг олдига келиб ўтирди. Ногоҳ унинг кўзи деворга ёзиб қўйилган қўйидаги сатрларга тушди:

*Эй қаршиимда ўтирган, сени кўриб турибман,
Билдимки, қайғу-ғамдан юрагинг тўла қондир.
Қийнамагил ўзингни борингга сабр айла,
Қаноатли кишидан ғаму кулфат ниҳондир.*

Йигит бу сатрларни ўқиб, бойлик топиш фикридан қайтди ва уйига жўнаб кетди.

Муҳаммад Зеҳний

*Оқил инсон топганига сабр этар,
Сўнг ўзининг нафсига ул қаҳр этар!
Аблаҳ одам аглаҳи шундай одам,
Доимо нафс кўйида ургай қадам!*

Фариидиддин Аттор

ҲИКМАТ. Ҳар кимнинг нафси ақлига хизмат қилса, ундан кишига баҳт ва давлат юзланади. Ҳар кимнинг ақли нафсига хизмат қилса, баҳту иқбол ундан кишидан юз ўгиради. Байт:

*Нафски ақлга бўйсунса агар,
Иқбол дараҳтидан мева ер киши.
Ақлдан зиёда бўлса агар нафс,
Одамнинг кунба-кун ортар ташвиши.*

Эй фарзанд, нафси амморанг кўйига кириб, керагидан ортиқча молу мулк топишга интилма, ўзингни элу юрт олдида шарманда қилма!

Муҳаммад Жабалрудий

Бу нафс айтсам түяқуш гүйиё,
Юк күттармас ё учолмас бедаво.
«Уч!» десанг дейди: «Тұяман-ку ахир!»,
Юкни қүйсанг дейди: «Құшман мен ахир!»
Сабза рангли, ранги күп дилкаш әрур,
Таъми талх, ҳиди эса нохуш әрур.
Кел итоатга десанг сустлик қылар,
Маңсият сари десанг чустлик қылар.

Фаридиддин Аттор

Кишининг ўз нафсидан қочиши шердан қочгандан фойдали.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Ўз нафсини деб бойлик қидиришдан қочиш натижаси роҳат, эл молидан тама ипини узиш натижаси муҳаббат, ўзгалар сирини билиб, айини топаман дейишидан қўл ювиш натижаси юксак хулқдир. Байт:

Оғир меҳнатларга йўлиқди ҳар ким,
Тама кўзин тикса дўсту душманга.
Қилган тамасига етмаса агар,
Гина билан озор берди кўп танга.
Тамагирнинг умри ғам билан ўтар,
Оқибат дер бир кун «э воҳ, аттанга!»
Ҳар киши шод ила хандон яшади,
Борига сабр этса бормай «ман-санга».

Маждиддин Хавофий

Ҳар ким тама йўлин тутса агар пеш,
Оқибат бир куни бўлғувси дарвеш!

Фаридиддин Аттор

Тамагирлик ёмон хулқлардан бири ҳисобланади. Тамагир одам ўз орзуларини рўёбга чиқариш учун турли қабиҳликлардан ҳам қайтмайди, ҳеч қандай гуноҳдан кўрқмайди, ёлғон гапиради, ёлғон сўзини исботлаш учун ёлғон қасамлар ичади. У ҳар хил ҳийлаларни ўйлаб топади ва ҳаром ейди.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

*Тўғри юргани-чун ўқ ўз йўлида,
Эъзоз топди кўргил шоҳлар қўлида.
Дилингни тўғри тут, балодан кўрқма,
Ёқум ич-у, асло вабодан кўрқма.
Қандай создир киши кажлиқдан қочар,
Ростлик ғалабага доим йўл очар.*

Низомий Ганжавий

Эй азиз, билгилки, одамзот дунёда қўлида борига қаноат қилиши лозим. Шундагина у одамларга тама қўлини чўзмайди. Кимки ортиқча нарса қидирса, меҳнатлар домига тушади, бесабрлик ва тама олови уни хорлик кўчасига ташлайди, одамларнинг назаридан қолади. Натижада ундей киши надомат тўрига ва маломат ўқига дучор бўлади. Билгилки, тама барча балоларни келтирувчи ва жумла офатларни кўзғатувчидир. Агар қушлар одамлар кўйган донга тама кўзи билан боқмаганларида эди, дом ҳалқаси уларнинг бўйнига тушмаган бўлар эди. Агар инсон тама камарини белига боғламаса, хорликнинг ботқоғига ботмайди.

*Эй биродар, тама қилмагил, тама —
Одамни ҳаробу хору зор қилар.
Икки оғиз тингла мендек носиҳдан,
Сени ҳаёт ичра баҳтиёр қилар!*

Муҳаммад Жабалрудий

Тамагир кўпгина нарсаларга тاما кўзи билан қарайди. Бироқ ҳеч нарсага етолмайди, барибир муҳтоҗлиқда қолаверади. Бойлик кишини ҳеч вақт ҳақиқий саодатга етказолмайди. Тамагир эса баҳту саодат одамга олтину кумуш орқали келади, деб ўйлайди. Тама орқали тўпланган молу давлат тамагирнинг ўзигагина эмас, ҳатто меросхўрларига ҳам яхшилик келтирмайди. Тама инсоний хислатлардан маҳрум этади.

Хаёлиддин ал-Хасаний

*Нега инсон нафси деб бўлди ҳароб,
Бошига тушди ани ғам беҳисоб.
Кимни ранжитсанг бориб узрингни айт,
Чунки душман доимо пойлайди пайт.
Ҳар киши тул ила мол орзу этар,
Бас, қаноатла бу орзуга етар.*

Фарииддин Аттор

ҲИҚМАТ. Қайси бир дил бўлмасин, агар унда тами тўлқини бор экан, доимо домга тушиш хавфи бўлади. Тама ғафлат деворининг пушти-паноҳи, ботил андишалар денгизининг ғаввоси. Байт:

*Кимда тами бўлса унда ғафлатдир,
Ғафлат замирада юзлаб оғатдир.*

Агар киши тами ипига илинса, бало чоҳига қулайди. Күшларга бок, ўzlари осмонда парвоз қилсалар ҳам ергаги дон тамасидан домга илинади. Фард:

Бир сиқим буғдой тегирмон тошини сарсон қилар!

Эй азизим, дунёда ҳар бир бало тамадан ва ҳар бир оғат ёмонликдан юз беради.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Тамагир бўлмаслик керак. Кишининг бошига тамадан турли балолар келади. Сал нарса учун киши ғазаблан-маслиги керак, чунки киши учун дунёда ғазабдан куч-лироқ нарса йўқ. Ғазаб келган пайтда киши ўзининг нима қилаётганини ўзи билмайди. Одам кишиларни ўз феълига мослаштиришга уринмаслиги керак. Балки одамлар қандай феълда бўлса, ўша феълга мослашмоқ керак.

«Махзан ул-улум»

Эй азизим, дунёда ҳар бир бало тамадан юз беради.

ХИКОЯТ. Айтишларича, бир шаҳарнинг атрофи-даги далада қўйлар отари бўлиб, чўпон ўз қўйларини қўриқлаш мақсадида итини посбон қилиб тайинлади. Ит содиқлик билан қўйларни қўриқлар, ҳеч бир жонзот-ни қўйлар яқинига келтирмас эди.

Кунлардан бир кун далага яқин тоғда яшовчи тулки ит билан тил топишиб қолди. Тулки итга юзлаб хушомад-лар қилас, итнинг кўнглида эса у билан айшу ишрат қи-лиш тамаси жўш урар эди. Ит шу тاما туфайли тулкига ҳар куни биттадан қўзи инъом қила бошлади .

Қўйларнинг камайиб бораётганини сезган чупон бир куни ўзича: «Садоқатли итим бўлса-ю, нега бундай ҳол юз беряпти?», – деб ўйладида, пойлашга тушди. Вокеа-дан огоҳ бўлгач, «ўзингдан чиқсан балога қайга борасан давога, тاما итни йўлдан урибди» деди. Шеър:

*Посбон оёғига кирдию тикон,
Ўғри матоларни ўмарди осон.*

Азизим, кўрдингми, тاما инсонларнигина эмас ҳат-то ҳайвонларни ҳам йўлдан оздирар экан. Шунинг учун имкони борича тاما домига тушмасликка урин!

Ҳар ким озод бўлиб, шармандаликдан холий бўлай деса, тамадан узоқ бўлиши керак.

«Махзан ул-улум»

Тамаси кўпнинг инсофи оз бўлади.

Тамагир ўзи учун келаётган ҳалокатни ўзи билмайди.

Пасткаш одам бирор кимсани севса, у қўрққанидан севади ёки тамагирлиқдан.

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Очкўз кишини тарбия қилмоқ ўз обрўйини тўқмоқдир. Ундан киши ўзгаларга яхшилик қилса, очкўз ёмонлик қилмай қолмайди. Байт:

*Нокасларни қилма тарбият,
Яхшиликка ёмонлик қилар.
Чаёнларни парвариш қилсанг,
Ниши билан вужудинг тилар.*

Муиниддин Жувайнин

Киши ўз ҳақидан бировга бериши қийин, аммо бермаслик очкўзлиkdir.

Номард одамда номус ҳам бўлмайди.

Жавохир бўлса-да эшакнинг юки,

Барибир эшақдир ялтираб туки!

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Киши сахий душмандан сақланганидан кўра, хасис дўстдан асрангани яхшидир. Байт:

*Ҳар кимсада бўлса қабиҳ бир одат,
Бу одатни қилар бир куни такрор.*

*Чаённи кўр тошга уради нишин,
Ваҳоланки тошга ўтмайди зинҳор!*

Муиниддин Жувайний

Хасислик кишининг қадрини йўқотади, фалокатларга дучор этади.

«Аталар сўзлари»

Киши қанчалик бадавлат бўлмасин у хасис ва баҳил бўлса, эл ичида обрўсиз ва қадрсиз бўлади.

Абулбаракот Қодирий

Ҳирс ва тама — дунёга бўлган муҳаббат ва нафсониятнинг маҳсули ҳамда эгрилик ва хиёнатнинг мулозими. Фард:

*Тўғри бўлиб, эл кўнглига ёқа олсанг агарда,
Эгри бўлиб, назарлардан қолиб кетмоқ не учун?*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эй азизим, билгилки, ҳирсу тама ярамас нарсадир. У кишиларга хорлик ва расволик келтиради. Шунинг учун ҳам: «Хорлик тамадан келади», деганлар. Бундай ёмон сифатдан қочмоқ шодлик ва сарафrozлик кўчасига кирмоқдир.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКМАТ. Дунёнинг барча ёмонлиги қулфланган бир уйга яширилган. Унинг калити бойликка бўлган ҳирсдир. Байт:

*Бойлик учун тузоқ қўйган ҳар кимса,
Ғамдан бошқа нарса кўрмади ҳаргиз.*

Муиниддин Жувайний

Хирсли вақтингда ҳукм чиқарма.
Тинч яшай десанг қўлингда борига қаноат қил.

«Аталар сўзлари»

Парҳезгарлик бўстонининг гуллари ҳидидан фаросат бурни билан ҳидлай оладиган ҳар бир киши түғён ва ёмонлик манзилларининг энг аввали бўлган ҳирс ва таманииг тиконзор даласига азм этишни асло ихтиёр қилмасин! Ўз уйининг маъмур ва молининг сероб бўлиши учун иблис фирибига учиб, бировларнинг майшат қасрини хароб этишга уринмасин!

Бархурдор ибн Маҳмуд

Қаноатсизликдан келадиган офатлар беҳисобдир. Шулярдан бири ҳасаддир. Ҳасад эса давоси йўқ дард. Кимки ҳасад қилиб, бу дардга илиниб қолса, ўлмасдан қутулмайди.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

*Тўртта нарса борки, эй авлоди пок,
Барча элни айлагай қалбини чок.
Тўрттадан аввалгиси бўлгай ҳасад,
Ундан ўтсанг Худбинлик то агад.
Жаҳлини ичга ютолмаслик бири,
Ҳам баҳилликдан кечолмаслик бири,
Эй ўғил, келма яқин бу тўрттага,
Олмасин сени бу феъллар ўртага.
Қийнадин кечгилу зардек пок бўл,
Хокка айланмай элингга хок бўл!*

Фарииддин Аттор

Азизим, баҳиллик ва ҳасад иллати учун дилингдан асло жой бермагинки, ҳасад давлатинг уйини вайрон қилса, баҳиллик иззат чаманини пайхон қиласи. Чунончи, айтадилар:

*Кимки ҳасад ўтиń ёќса жаҳонда,
Бу ўт унинг ўзин қўймас омонда!*

Хожа Самандар Термизий

Эй фарзанд! Билгилки, мунофиқ ва ҳасадгўй кишилар таъсири яхши одамларни йўлдан чиқаради. Доно ва олимлар сухбати эса кишига боқий умр баҳш этади. Беҳуда сўзлар айтилаётган мажлисга тушиб қолсанг, бундай мажлисдан қоч!

Муҳаммад Жабалрудий

Дунёда ҳасад ва гинадан оғирроқ ранж йўқ! Чунки ҳасадчи одам одамларнинг шодлигидан пайваста ғам остида юради. Ўзгалар роҳатидан доимо заҳмат тортади.

Муҳаммад Ҳусайн

Ҳасадчи киши одамларнинг шод ва хушҳоллигидан доимо ғам чекади ва алам тортади. Ҳа, дунёда ҳасад ва баҳиллиқдан кўра ёмонроқ дарду алам йўқ! Шундай экан сен бундай кишилардан узоқ юр, уларнинг сухбатидан қоч! Назм:

*Дармон қабул қилмас иллатдир ҳасад,
Ҳасадчининг доим ғамидир беҳад!*

Муҳаммад Жабалрудий

Айбсиз одамни кўрган ҳасадчининг жаҳли чиқади. Баданнинг созлиги ҳасаднинг озлигидан.

Ҳасадчининг моли ўзига насиб этмайди.

«Аталар сўзлари»

Ҳасиснинг нонига узатгандан қўл,
Филларнинг остида ўлган кўп маъқул!

Низомий Ганжавий

Эй азизим, сенинг бу нафсинг еб тўймайдиган хасис нарса. Агар унга йўл берсанг, сени балолар домига туширади. Унга қарши курашсанг, уни енгишинг мумкин. Йўқса сени оғатлар чохига ғарқ қилиши муқаррардир.

Шеър:

Очкўзларнинг бадавлат бўлганин ким кўрибди,
Тўлмагунча кўзига тупроқ асло тўймайди!

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКОЯТ. Айтишларича, Лохур шахрида бир илмли киши бўлиб, у ўта ҳасис эди. У тийинлаб пул тўплар, ҳатто ўзи тузукроқ ейишга ҳам оғринар эди. У жон берса берарди-ю, аммо бирорвга нон бермас эди. У топган олтинларини ниҳоятда пинҳон тутар, доимо жонини ҳовучлаб яшарди. Унинг айёрикда қилни қирқ ёрадиган бир шогирди бўлиб, ўз хўжайинининг олтинларидан воқиф эди. У қандай қилиб бўлмасин ўша олтинларни қўлга туширишга уринар, аммо очкўз хўжайинни алдашга ожизлик қиласин.

Орадан йиллар ўтиб, хўжайин касалга чалинди. Ўлими муқаррар эканини билгач, олтинни кўзи қиймагани учун, бола-чақа қилишдан ҳам кечган хўжайин нима қилишини билмай қолди. Сўнг бирдан бир қарорга келиб, олтинларни юта бошлади. Ҳаммасини ютиб бўлгач жон берди.

Унинг ўлганини эшитган одамлар йигилишиб, кўмиш чорасини кўрдилар. Ўзаро пул тўплашиб, барча маросимини адо қилдилар. Орадан бир неча вақт ўтгач, шогирди хўжайиннинг уй ва ҳовлиларини қидириб олтинларни топа олмади. Боши қотиб, ўйга толди. Ўзича: «Хўжайин ўз олтинларини ҳеч қаёкқа олиб бормаган, унинг на қариндоши ва на хотини бор. Олтинлари-ку, уйда бўлиши керак, аммо ҳаммаёқни остин-устун қилдим. Аммо ҳеч ерда йўқ. Энди нима қилиш керак? Шунча айёргим билан наҳотки хўжайинимнинг хазинасини топа олмасам?!», – деди. У қидира-қидира топа олмагач, бошига бир фикр келиб қолди. Тўғри гўристонга борди. Хўжайиннинг қабрини очиб, жасадининг қоринини ёрди ва олтинларнинг ҳаммасини йигиб олди.

Муҳаммад Жабалрудий

Бир киши ўғлига деди:

– Нафсингни шундай машқ қилдирки, токи у амрингта қулоқ соладиган бўлсин!

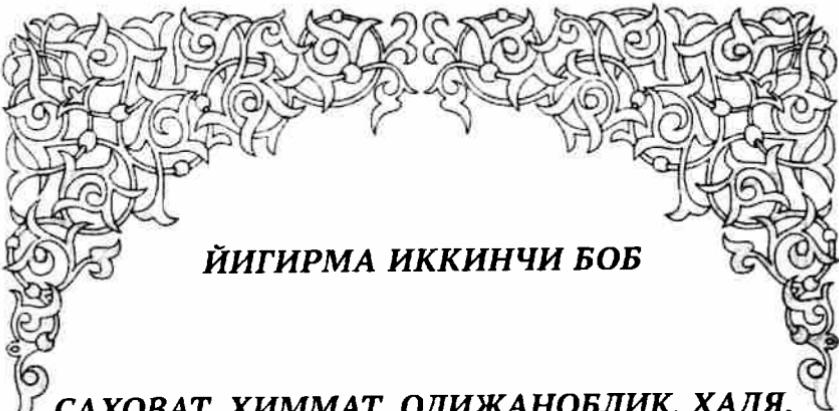
Ўғил сўради:

– Мен қайси пайтда ақлли бўлишим мумкин?

Ота:

– Нафсингга ҳоким бўлганингда! – деди.

«Махзан ул-улум»

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

САХОВАТ, ҲИММАТ, ОЛИЖАНОБЛИК, ҲАДЯ, ПОКЛИК ВА НОПОКЛИК ҲАҚИДА

Саховатли киши шундай кишики, бирор сўрамай, олдиндан ўзи билиб ҳадя қилади.

Абдибек Шерозий

*Қилган ишим бўлмасин деса абас,
Эр фақат ўз мақсадини ўйламас!*

Фаририддин Аттор

Эй ўғил! Саховатингни киримингта қараб қил! Чунки, ёнингдаги пулингни бирданига совуриб юборсанг, саховатингни кейин нима билан амалга оширасан?!

Абдибек Шерозий

Сахий одам душманлик ва адоваратдан қочган, ўз қалбига мухаббатга йўл очган бўлади. Сахий киши мисдан ясалган кўзага ўхшайди: тез тайёрланади-ю, аммо узоққа етади. Очкўз одам мухаббатдан қочган, ўз қалби-

да адоватга йўл очган бўлади. Очкўз киши сопол идишга ўхшайди: уни ясаш қийину, лекин тез синади.

Юсуфий

Имконинг кўтаришига қараб сахийлик қил, бирорларга тақлид қилган ҳолда сахийлик қилма! Қарз олиб бунинг эвазига қилинган сахийлик қандай сахийлик бўлади, бошқаларнинг молидан олиб, бирорларга едиришдан нима фойда?!

Абдибек Шерозий

*Бойлигинг бўлганда танглик қилмагин,
Йўлинг очиқ бўлса ланглик қилмагин!*

Фаридиддин Аттор

Билгилки, саховат мақтовга лойиқ феълдир. У инсонга сайқал берувчи безакдир. Сахийликнинг натижаси яхши номлилик, яхшиликнинг самараси дўстларнинг кўпайишидир. Одамзот учун саховатдан яхшироқ ва азизроқ ёқимли сифат йўқ! Байт:

*Кимда гар сахийлик одати йўқдир,
Яхшилик кутмоқнинг ҳожати йўқдир.*

Бир ҳакимдан: «Кишинииг барча ҳунарларини йўқса чиқарарадиган нарса нима?», – деб сўрадилар: У эса: «Бахилликдир!», – деб жавоб берди. Яна ундан: «Кишининг барча айбларини беркитадиган нарса нима?», – деб сўрадилар. У эса: «Сахийликдир!», – деб жавоб берди.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Олихиммат ва соҳибдавлат шундай кишики, яхши хулқ ва чиройли одат билан катта-ю кичикни

ўз муҳаббати домига илинтиради, дўстлик уругини кўнгил ерига экади, азизлар ва улуғлар йўлига ибрат кўзи билан боқади, қариндош-уруглар ҳақини имкони борича адо қиласди, дўстларини кўлидан келганча ҳурматлайди, ўлиб кетган ёру биродарлари авлодини яхшилик билан тақдир этади.

Муиниддин Жувайний

Искандар Зулқарнайн айтган эди: «Киши ўзининг олиҳиммати билан азиздир. Мард шундай кишики, гапирмасдан туриб, қилмоқчи бўлган ишини адо қиласди. Номард киши гапириб туриб ҳам адо қилмайди». Яна ундан сўрадилар: «Қандай қилиб, жаҳонга эга бўлдинг?» У деди: «Ҳакимларнинг сўзига ва маслаҳатига амал қилдим, улуғларнинг ишини кичикларга ва кичикларнинг ишини эса улуғларга буюрмадим!»

Абулбаракот Қодирий

Азизим, поклик бу шундай хислатки, шахват ўти ғолиб келганда унинг жиловини ғайрат билан қўлга олиниди ва покиза этакни ҳаром ишлар лойи билан булғатилмайди!

Хожа Самандар Термизий

Саховатли бўлмасанг майли, аммо исрофгар бўлма.
Саховат билан исроф бошқа-бошқа нарса.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Олиҳиммат киши Ҳумо қушига ўхшайди. Паст ҳиммат киши эса қузғун кабидир, ўлаксалар эса унинг улуши бўлади. Байт:

*Ҳар кимсада бўлса Ҳумодек ҳиммат,
Ҳар иллатга ундан топилар даво.
Ҳимматсизлар эрур мисоли қузғун,
Ундан келур даво ўрнига вабо!*

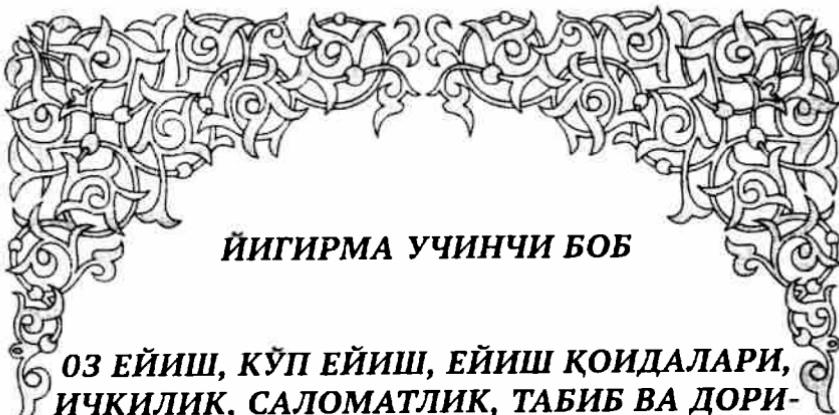
*Муиниддин Жувайнин
Кишининг қадри унинг ҳимматига яраша бўлади.
Ҳадя муҳаббатни оширади:*

*Дўстлар учун ажаб ёқимли хислат,
Бир-бирин ҳадяла айлаб турса шод.
Ўзаро ҳадялар шундайин кучки,
Дилда муҳаббатни айлагай бунёд!*

*Хасиснинг ҳадяси совуннинг кўпиги.
Берганингни унут, берганни ёдда тут.*

«Аталар сўзлари»

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

**ОЗ ЕЙИШ, КҮП ЕЙИШ, ЕЙИШ ҚОИДАЛАРИ,
ИЧКИЛИК, САЛОМАТЛИК, ТАБИБ ВА ДОРИ-
ДАРМОН ҲАҚИДА**

Күп ейиш, оз ейишдан ҳам маҳрум қилади. Баданнинг қуввати овқат, руҳнинг қуввати эса илмдир. Корин емоқдан завқ олади, ақл эса ҳикматдан. Нон – ҳаёт демак!

«Аталарап сўзлари»

Хурматли устозим айтар эди: «Иллатнинг пайдо бўлишига тўрт нарса сабаб бўлади: ёмон сув, аччиқ тутун, бадбўй хид ва ҳазм бўлиши қийин қаттиқ емиш!»

Ҳикмат аҳлларнинг китобларида иллатни пайдо қилувчи нарса олтида дейилади: «Тунда кам ухлаш, кундузи кўп ухлаш, пешобни узоқ тутиш, тўқ қоринга яна овқат ейиш, кечаси совуқ сув ичиш ва ортиқча жинсий алоқа қилиш!»

Одамзот кўп ейишни асло одат қилмаслиги керакки, ҳақиқатан ҳам кўп ейиш ҳайвонлар одатидир. Ҳикмат қонун-қоидаси бўйича эса номақбулдир. Демак, инсон овқат ейиш борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиши керак. Имкони борича кам ейиши, тўғри келган пайтда еявер-

маслиги, ҳақиқий иштаҳа келган вақтда овқатланиши лозим. Ана шундай қилған киши табибга асло мұхтож бўлмайди.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Икки нарса қўнгилни фасодга элтади: бири – тўйиб емоқ, бири – кўп ухламоқ.

Муҳаммад Сиддиқ Рушдий

Оз е, ҳамиша е.

Қанчалик мусаффо бўлса ҳамки сув,
Ортиқча ичилса келтирас қайғу!

«Аталар сўзлари»

Абул Аббос шундай дер эди: «Очликдан бетоқат бўлмагунимча, асло таом емадим, шунинг учун табибга ҳеч ишим тушмади!» Фард:

*Табобатда шундай ёзганин кўрдим,
Очлик даво эрур барча иллатга!*

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Кўп ейдиган одамнинг саломатлиги кам бўлади:

*Кимки кўп ейишни айласа одат,
Ичию ташини қоплагай иллат!*

«Аталар сўзлари»

Ейиладиган овқатлар тоза ва соғ бўлмоғи керак. Масалан, оғат етмаган тоза буғдой, шу буғдой унидан қилинган овқатлар, гўшт эса соғлом ҳайвон гўшти бўлиши билан бирга яхши пиширилиши, шарбатлар мижозга яхши пишган бўлиши лозим.

Камолиддин Исмоил Бухорийнинг тиб китобида ёзи-лишича, кишининг қорни тўқ бўлса-ю, бошқа овқат олдига келтириб қўйилса, ундан асло емаслиги керак. Бундан ташқари, қаттиқ ва оғир меҳнатдан кейин нозик овқатлардан, сут ва балиқقا ўхшаган нарсалардан еб бўлмайди. Чунки бу пайтда ошқозон ниҳоятда қизиб кетган бўлади ва унга тушган нозик овқатлар қизиб кетиб, тезда бузилади. Ошқозонида иссиқлик ўрнаб қолган кишилар, ғўр узум ёки ошқовоқ ейишлари керак.

Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Жомий

Кўп ейиш очликдан зиён.
Сув оз-оздан ичилса фойда.
Озга қаноат қилмаган кўпга етмайди.

«Аталар сўзлари»

Овқатларни бир-бирига аралаштириб еб бўлмайди. Масалан, қатиқни ғўр узум суви билан, барча турдаги овқатлардан кейин эса ўрик ва шафтоли еб бўлмайди. Ғўр узум билан балиқни, сирка билан саримсоқни, пиёз, саримсоқ пиёзи, хардал, буларни ҳам аралаштириб еб бўлмайди. Барча мева турларидан кейин эса совуқ сув ичиш мумкин эмас. Бундан ташқари асал билан қовуни, товуқ гўшти билан балиқни, саримсоқ, боқла, айрон, қатиқни ҳам аралаштириб еб бўлмайди.

Кишининг топган овқати ҳалол ва покиза бўлса-да, бироқ ундан кўп еса, қуидаги заарлар ҳосил бўлади:

Биринчи, кўп ейишдан одамда эзилиш, баъзан ўлим ҳосил бўлади. Кишида фикр ботил бўлади. Ҳакимларнинг айтишича, меъда қозонга ўхшайди ва у доим юрак остида қайнаб жўшиб туради. Ундан чиқсан ҳарорат ва буғ юракка таъсир қилиб, унда бузилиш пайдо қиласди. Бошқаларнинг айтишича, мия гўёки бир уй бўлиб, ақл

эса уни ёритувчи чироғдир. Меъдадан ҳосил бўлувчи буғ кучи мияга боргач, ақл чироғининг нурини пасайтиради.

Иккинчи, одам кўп еб, кўп овқатланишга ўргангани сари унда овқатга бўлган ҳирс ошаверади. Шунинг учун устоз Абу Жаъфар: «Ошқозон ажаб аъзодирки, оч қўйган саринг тўқлиги ошади, тўйдирган саринг очлиги куяяди!», – деган эди.

Учинчи, кўп ейишдан ваҳима ва қасаллик кўпайиб, фаҳму фаросат пасаяди. Шунинг учун олимлар: «Кўп ейиш зийраклик ва доноликни йўқотади!», – дейдилар. Бошқа тоифа табиблар эса: «Кўп ейиш ақлни ёмонлик томон ўзгартиришдир!», – дейишади.

Тўртинчи, кўп ейишдан тан оғирлашади, бадан сустлашади, бундай ҳолатдан эса уйқусиз қутулиб бўлмайди. Шунинг учун: «Кўп едингми ўзингни қотган ҳисобла!», деган эди баъзи донолар.

Абулбаракот Қодирий

Овқат ейишдан аввал қўлни ювмоқ, оғизни чайқамоқ лозим. Ёғли қўл билан либосни ва дастурхонни ифлос қилишдан эҳтиёт бўлиш керак. Учта бармоқдан ортиғини овқатга булғамаслик лозим. Оғизни катта очмаслик ва луқмани катта олмаслик керак. Овқатни тез ютиш ва оғизда узоқ тутиш ҳам ноўрин. Бармоқни овқатдан қўл тортмасдан аввал яламаслик керак. Дастурхондаги ҳар хил овқатларга қарайвермаслик, овқатни хидламаслик ва тишлаб кўрмаслик керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Билгилки, барча овқатларнинг тури ейилиш қоидасига қараб фойда ёки заардан холи бўлмайди. «Ажойиб ул-махлуқот» китобида ёзилишича, иллат пайдо бўли-

шининг сабаби киши ўз мижозига ёқмайдиган овқатни ейишида, барча дориларнинг боши эса мижозга ёқадиган овқат ейишдадир. Кам овқат ейиш билан даволаниш барча овқатлардан афзалдир.

Мұхаммад ибн Мұхаммад ал-Жомий

Еб-ичиш қоидаларидан бири шуки, аввал хон ёки дастурхон атрофига ўтирилгач, құлни ювмоқ керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқат ейишдан аввал уй эгаси биринчи бўлиб қўл ювади. Овқатдан кейин эса барчадан кейин ювади. Бундай қилишнинг сабаби шулки, кечиккан ёки тасодифан келиб қолган киши билан овқат ейишни давом эттиради. Токи янги келган киши уялиб қолмасин. Аммо қўлга уй эгасининг ўзи сув қўймоғи ва меҳмон биродарларига ўзи хизмат қилмоғи керак.

Маҳмуд ибн Мұхаммад

Ақл ва фаҳм хонининг соҳиблари ва ахлоқ дастурхонининг лаззатшунослари шундай айтадиларки, агар икки рафиқ хон ёки дастурхон устида шерик бўлсалар, одамият ва инсоният одобининг тақозосига кўра, овқатга бир-бировидан аввал қўл узатишга шошилмасдан бир-бирига таклиф ва илтифот юзасидан йўл тутсинлар. Монанди ит ва тўнғиз ҳамда бошқа ҳайвонотлар каби ўзини овқатга отмасликлари керак. Кимки ёш жиҳатидан кичик бўлса, ёши каттароғи овқатга қўл узатмагунча сабр қилмоғи лозимки, бу зарур ахлоқ қоидаларидан ҳисобланади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқатни кичик-кичик олиш, оғизнинг ўнг томонида чайнаш, овқат билан бирга қўлни оғизга тиқмаслик керак. Овқатни яхшилаб чайнаб ютгандан сўнгтина бошқа луқма учун қўл узатилади. Овқат фақат ўз олдидангина олинади. Таом ейилаётган пайтда киши ўз олдига қараб ўтириши, ўзгаларнинг олиши ва ейишига қаралмайди. Бундай қилингандан овқат еювчилар хижолат тортиши мумкин. Овқатни иссиқ ҳолда емаслик, уни пуфламаслик лозим. Чунки пуфлангандан оғиздан тупук чиқиб, овқатга тушиши мумкин. Таом ейиш асносида яхши кишилар ва яхши ишлар ҳақида гаплашиб ўтириш керак.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Кўл билан овқатдан олаётган пайтда чап қўлни овқат олаётган қўлнинг тагига тутиши, дон ёки ёғининг ерга тўклишишининг олдини олиши, кишининг кўнглини айнитадиган овқат ёки ишлар ҳақида зикр қилмаслиги лозим. Косадан овқат ичаётганда овозини чиқармаслик, лаган остига нон қўймаслик шартдир.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Меваларни ейишдан аввал ювиш керак. Чунки кўп жониворлар меваларнинг устига ўтирган бўлади. Айниқса, узумни шундай қилиш кўпроқ таъкидланади. Ювиб емаслик баъзида ўлимгача олиб боради. Овқатдан кейин қўл ва панжаларни ювиб тозаламоқ зарурдир. Оғизни ва қўлни ушнон гиёҳи билан ювилса, уни хушбуй ва мулойим қиласи ва панжаларда қувват пайдо қиласи. Ўй эгасининг қоидаси шундайки, у овқатдан аввал қўлини ювиб, овқатдан сўнг энг охирида ювади. Ўтиришларда қўл ювишни чўзмаслик ва бошқаларни мунтазир қилиб қўймаслик зарур. Сувдан тезда қўл тортмоқлик керак

токи бошқаларга навбат тезроқ етади. Құлни либосга артмаслик керак. Бу тамизсизлик аломатидир. Агар дастрұмоли бўлмаса, қўлни юзга ёки соқолга суртмок керак.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овкат ейиш учун ўтиришда аввало доно ва олим кишилар энг юқорига ўтқазилади. Сўнг эса ёши илми жиҳатидан юқорига ўтқазилган кишиларга яқинроқ кишилар таклиф этилади. Бордию, ўрта ва охирги даражада бўлган кишилар юқорига ўтиб қолган бўлса, уларни турғазиш ва ёши ҳамда илми жиҳатидан устун бўлган кишиларни тепага ўтқазиши мумкин.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Энди сув ичиш ҳақида бир неча сўз. Табибларнинг айтишича, чинни косада сув ичмоқ бошқа идишларга нисбатан яхшироқдир. Кўпчилик ичида идишдаги сувни пулфламаслик керак. Чунки бундай қилиш бошқаларнинг табиатини бузиши мумкин. Сувни ариқдан ётиб ичмай, балки қўл билан ҳовучлаб ичиш керак. Сувни оз-оздан, хўплаб ичиш лозим. Сувни дам олмай симриб ичиш жигар касалига сабаб бўлади. Яхши кишиларнинг ёқимли хулқаридан бири шуки, кўза ёки идишдан сув ичишдан аввал юзига қўлини суртиб олади. Бунда юзида тер томчиси бўлса, кўза ёки идишга тушмайди. Агар идишга сув томчиси тушса, бошқаларнинг табиатини бузади. Ҳикматларда айтилишича, совуқ сув кўргина касалликларни ва тандаги иссиқликларни йўқотади. Агар кишида газаб пайдо бўлса, бир-икки қултум сув ичиб юборса, газаби сўнади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Дастурхонда тансиқ таом бўлса-ю, оз бўлса, унга хирс билан ташланмаслик керак. Аксинча уни илтифот юза-сидан бошқаларга ҳавола қилмоқ лозим. Овқат ейила-ётган пайтда ҳар ким ўз шеригининг еяётган луқмасига қарамасин, ўз олдидан олсин, бироқ мева-чева бўлса, бошқа жойдан ҳам танлаб олиш мумкин.

Оғизга солинган овқатда суяқ ёки бошқа бирор ному-носиб нарса бўлса, оғиздан олиб дастурхонга қўймасин. Масалан, оғизда суяқ бўлса, уни ўзгаларнинг диққатини жалб қилмасдан, беркитиб олсин. Ўзгалар иштаҳаси-ни бузадиган ва нафратини келтирадиган ҳаракатдан ниҳоятда эҳтиёт бўлсин. Оғиздан қайтариб олингандар нарсани қайтариб идишга солмасин. Шундай йўл тут-синки, ундан қолган овқатни табаррук сифатида ичувчи ўзга кишиларнинг нафратини қўзғотмасин.

Киши меҳмон бўлса, қўлини мезбондан олдин ар-тишга ҳаракат қилсин. Кўпчилик қўл тортса, у ҳам кўп-чиликка эргашсин. Оч бўлса ҳам бунинг аҳамияти йўқ. Бордию, мезбон бўлса, ўзгалар қўл тортганда ҳам у қўл тортишдан тийилиб турсин. Чунки меҳмонларнинг би-рортасида ейишни давом эттириш хоҳиши бўлса, уялиб қолмасин.

Овқат орасида сув ичиш истаги намоён бўлса, су-вни охисталик билан исчин. Токи ичаётганда киши-лар унинг оғзи ва ҳалқумининг овозини эшитмасин. Одамлар овқат еяётганда тишини кавламасин. Тишдан чиққан нарсани шундай жойга ташласинки, токи одам-ларнинг нафратини қўзғотмасин. Қўл юваётганда қўлни ва тиш остини тозалашга алоҳида диққат қилсин.

«Хулосат ул-ҳукамо»

«Хулоса» китобидан маълум бўлишича, овқатни асло ҳидламаслик, овқат орасида сув ичмаслик, борди-ю,

ичиш лозим бўлиб қолса, пиёла ёки идишни ёғли қўл билан булғамасликка ҳаракат қилмоғи лозим.

Ахлоқ неъматининг лаззатидан баҳрадор бўлган кишилар айтадиларки, чақирмаган жойга қорин тўйдириш мақсадида бормоқ бу шундай қудратли селдирки, бу сел обрў ва иззат асосини ва томирини бутунлай қупориб ташлайди. Ёки у шундай бир шуъладирки, унинг завол қилувчи яшини иззат ва ҳурмат хирмонини ёндириб юборади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Овқатдан қўл тортгач, овқат сўнгидан ширинлик емоқ, масалан, қанд ёки асал ейиш фойдалидир.

Маҳмуд ибн Муҳаммад

Бугун ейишга нарсаси бўлмаган одам сендан нон нася олса, унга раҳм кил, аммо гўшт нася олган одамга шафқат қилма. Биринчиси ҳақиқий начор, иккинчиси эса нафс бандасидир.

Ўз дардини табибдан яширган одам ўз-ўзига хиёнат қилган бўлади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Бир табиб бир кишининг олдига борган эди. Унинг икки хил овқат еб ўтирганини кўрди. Унга: «Икки овқатни аралаштириб ема, улар қорнингда келишолмай жанг пайдо қилишади!» деди. У киши қулоқ солмай еяверди. Аммо эртасига касал бўлиб қолди. Сўнг ўша табибга одам юборди. Табиб келиб унга: «Айтмаганмидим, бу икки овқатни ема, улар келишолмайди деб», – дея таъна қилди. У деди: «Йўқ, гапинг нотўғри, улар ке-

лишиб олишди, мени оёқдан қулатиш ҳақида иш олиб боришмоқда!»

Абулбаракот Қодирий

Беморнинг дарди кечаси зўраяди:
Кеча узун, ой ботмас,
Дардлининг тонги отмас!
Танбалдан сув сўрасанг табиблик қилади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Бир табиб бир одамнинг олдига келиб: «Мен сенга учта нарса олиб келдимки, улар сендан ўзга кишига арзимайди!», – деди. «Улар нималар экан?», – сўради улуғ киши. Табиб баён килиб деди: «Сочни бўйайдиган рангки, у билан сочингни бир бор бўясанг, умринг охиригача бошқа оқармайди. Иккинчиси, ҳазм дорисики, ундан истеъмол қилсанг, ҳар қандай қўпол ва қаттиқ овқатни ҳам бир онда тилкалаб ташлайди. Учинчиси, шундай бир дорики, ундан истеъмол қилсанг йигитлик айёминг қайтиб келади ва зеболар билан истаганингча айшу ишратда бўлишинг мумкин!» Табиб сўзини тутгатгач, улуғ киши унга қараб деди: «Сен олиб келган соч бўёғи алдов мояси, мағрурлик нишонаси, қариганда ёшларнинг қилигини қилиш одамга ярашмайди. Қари кишига оқарган соч ҳам зийнатдир. Мен оқ соchlарими ни қора зулматга алишмайман. Айтган ҳазм дорингга келсак, мен кўринган овқатни бўқтириб, ураверадиган одамлардан эмасман. Менинг шиорим кам емоқдир. Еганда ҳам сен айтгандек кўр-кўrona кўrинган овқатни эмас, ошқозоним ҳазмига ожиз бўлмаганларини ейман. Учинчи дорингга келсак, бундай дори ҳою ҳавасга берилган аҳмоқ одамларга керак. Ўзининг савобли ишла-

рини ташлаб қўйиб, кун бўйи хотинлар олдида хушомад уриб ўтирадиган киши баҳтсиз кишидир».

Абулбаракот Қодирий

Тозалиқдан қочган киши хасталик домига илинади.
Оғриган кўз кўр бўлиб қолган кўздан яхши.
Дорингта қувониб заҳар ичма.

«Аталар сўзлари»

Олимлардан Низомиддин дейди: «Қўйидаги нарсалар ёқимсиз, хунук ва нораводир: ўзгаларни масхаралаш, кўп кулиш, аччиқ нарсаларни кўп ейиш, мевалари пишиб турган дараҳт тагига ётиш ёки унинг остига ҳожат ушатиш, соч ёки соқолни бошқа кишилар тароғи билан тараш, қозондан қўл билан овқат ейиш, жамоат олдида тупуриш, сичқон еган нарсани ейиш, бозорда қўпчилик-нинг назари тушиб турган ерда овқат ейиш, гўристонда ўтириб овқатланиш, ва у ерда қаҳ-қаҳ уриб кулиш!»

ЙИГИРМА ТЎРТИНЧИ БОБ

УЙЛАНИШ, ЭР-ХОТИН, ЯХШИ ВА ЁМОН АЁЛЛАР ҲАҚИДА

Йигитни балоғат ёшига етиши билан уйлантириб кўймоқ зарур. Шунда у зино қилиш пайига тушмайди, одамларнинг номусли қиз-жувонларига ёмон назар билан қарамайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Хотинсиз уй — жонсиз жасад. Қайси уйда хотин бўлмаса, чироги йўқ базмга ўхшайди. Ҳакимларнинг айтишича, хотини йўқ эркак қарори йўқ енгил нарсага ўхшайди, бундай эрнинг ҳеч ерда қўними бўлмайди. Ҳаёт гулдастасини боғлаб турувчи шероза ва ҳаёчаманини яшнатиб турувчи гул аёллардир. Маснавий:

Уйланса-ю бўлса бола-чақаси,
Манманлигу кибр кетар барчаси.
Жаннатмисол обод бўлади хона,
Хотин одам учун бўлса ҳамхона.
Яккалик шарафмас, балки абраҳлик,
Якканинг ҳаёти берар гувоҳлик!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Шундай одамлар ҳам борки, муҳаббат бўстонини оралаб, уйланишга қадам қўймайдилар ва бу файз боғининг гулзоридан гуллар термайдилар доимо ғам уйида ўзлари яккаю танҳо ўтирадилар. Баъзи бир калта бин ва ақлсиз кишилар эса пул кам деб ёки аёлни эплаб боқиш ғамидан қўрқиб, зебо ва баҳтиёр аёллар висолидан юз ўтирадилар. Аммо маълумки, уйланиш йўлида ва уннинг сарфу харжи йўлида қанча нарса ишлатмасинлар буларнинг бари кейинчалик ўз ўрнига тушиб кетади. Аммо бу йўлни босиб ўтишда қуидагиларга амал қилмоқ керак: шундай қизга совчи қўймоқ лозимки, бу қизнинг чехраси очик, юзидан олижаноблик ва иффат намоён бўлсин, поклик ва покизалик пардаси орқасида тарбияланган ва чиройли иш ва одатларга ўргатилган бўлсин! Бундай қиз энг яхши ҳадя бўлиб, ёшлиқ ва ҳаёт дастурхонининг лаззатини зиёда бўлишига олиб келади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИҚМАТ. Дили бузук, ўзгаларнинг покдоман ва иффатли қиз ва жувонларига кўз олайтирувчи нопок кишилар ҳақиқий разил ва ифлос кишилардир. Улар ўз қилмишлари билан гуноҳ ботқоғига ботадилар.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Махфий қолмасинким, парҳезгарлик ва рақларини ушлаб турувчи шерозанинг таянчи – бу уйланиш ва покиза аёлларга совчи қўйишдир. Уйланиш ва покиза аёлларга муҳаббат қўйиш одамнинг кўнгил чироғининг равшан бўлишига ва кишиларнииг ҳаётдан баҳра топишига, таносил аъзоларининг саломатлигига сабаб бўлади!

Бархурдор ибн Маҳмуд

НАЗМИЙ ҲИКОЯТ

Бор эди бир ҳарис мулла нобакор,
Шаҳват тӯғонидан дили доим зор.
Кўлида ўқирди бир шогирди ёши,
Ҳар кун шогирдидан бу мулла бебош.
Онасига тинмай салом йўлларди,
Қани бир келса деб доим ўйларди.
Бир кун дадасига деди онаси:
– Кулоқ солинг менга, тингланг дадаси,
Мулланинг кўнглида шум нияти бор,
Боплаб таъзирини бермоқлик даркор.
Маълумингиз уйда бордир тегирмон,
Тегирмонга солинг неча қонда дон.
Таклиф қилиб келай муллани бунда,
Тасодифан келиб қолинг сиз шунда.
Тегирмонга олиб кирај муллани,
Янчитиб олайлик барча ғаллани.
Эри рози бўлди, келди мулла ҳам,
– Хуш келдингиз! – деди хотин ўша дам.
Бир дамгина улар бўлганда хушжол,
Эри тақиллатди эшикни дарҳол.
Хотин тегирмонга бошлиди уни,
Мулла донни янчиб чиқарди унни.
Кийналиб ҳориган бечора мулла,
Қайтиб келди уйга тун бўлган палла.
Эру хотин кулиб бўлишидилар шод,
Ғалла ҳам янчилди, хона ҳам обод.
Маслаҳат қилиниб бир кун ногаҳон,
Ўғли ўқиши сари бўлганда равон,
Деди: «Даданг кетди бугун узоққа,
Муллага айт келсин тезда бу ёққа!»
Ғазаби жўш уриб кетди-ю мулла,
Деди: «Яна олиб келдими ғалла?!»

*Онангга айтки мен эшак эмасман,
На тупроқ, на ғалла ғамин емасман!»*

Мұхаммад Жавҳар Заминдор

Тажрибалардан маълум бўлишича, чиройли хулқقا эга бўлган аёлларнинг эрлари ҳам шундай хулқقا эга бўлар эканлар. Аксинча ёмон хулқли аёлларнинг эрлари ёмон хулқقا эга бўлиб, уларда ёвузлик хислатлари пайдо бўлиб, бошқалар билан ҳам кўпол муомалада бўлар эканлар.

Оилавий масалада эр билан хотин ўртасида тотувлик ва маслаҳатлашиб иш тутиш бўлмаса, бундай оила азоб ва мashaққат масканига айланади. Бундай оиладан лаззат кетади, роҳат йўқолади, болаларнинг тинчлиги бузилади, оила аъзолари ўртасида бир-бирига душманлик пайдо бўлади, шунинг учун оиласда уруш ва жанжал чиқмаслигининг оддини олиш аёлларимизнинг вазифаларидир.

Эр билан муроса ва мадорада яшаш учун аёлларимиз қуидаги икки нарсага амал қилиш зарур. Биринчи – эрнинг табиатини, мижозини ва хулқини билиш, шунга қараб муомала қилиш, масалан, эр нимадан кўпроқ курсанд бўлса, ўшани қилишга уриниш, қандай нарса ғашини келтирса, уни қилмасликка уриниш зарур. Эрнинг одатини билиш ва ўшангага асосланиб иш юритиш тотувликни келтириб чиқарадиган муҳим омиллардан биридир. Иккинчи – вафодор, садоқатли ва ишбилармон аёллар ҳақидаги хикоя, шеър ва достонларни кўп ўқиш, ёмон, хулқсиз ва беҳаё аёлларнииг қилмишлари ва унинг оқибатида турли хил балоларга гирифткор бўлганликлари тўғрисидаги воқеалардан ибрат ва керакли хуносалар чиқара олиш керак.

Олимат ал-Банот

Энг яхши аёллар шундай аёлларки, улар кўп фарзанд туғиб берадилар, эр билан муроса қилиб яшайдилар, эрнинг қудрати етмайдиган нарсани талаб қилмайдилар, эр нимани совға қилса, шукр чехрасини очиб, хурсанд қиладилар. Улар доимо эрнинг кўнглини оладилар, эрнинг муҳаббат қушини табассум доми билан сайд қиладилар, одоб ва ҳаё юзасидан эрнинг ҳузури гулзорида беҳуда сайр қилавермайдилар, эрнинг топганини сақлашга ва сирларини очмасликка ҳаракат қиладилар. Агар кишига баҳт мададкор бўлиб, ҳар томонлама камолатга етган бундай хотинни тасарруфига киргиза олса, у одам бундай хотинни ўзининг бошидаги гавҳар тожи деб ҳисоблаб, унинг олдида ўтказилган чаманзор айёмини ғанимат билмоғи керак. Чунки ҳеч қандай харидор бундай қимматбаҳо неъматни даврон бозоридан ғайрат даллолининг ҳаракати билан ҳеч ҳачон қўлга киргиза олмайди.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Оқила хотин ўз эрининг ҳақиқий қўмакдошидир. Бундай хотин ўз эрининг сўзларини ҳеч вақт ерда қолдирмайди. Менсимасдан қарамайди. Уни ҳар бир ишда қўллаб-кувватлайди. Аммо оқила хотин эрга итоат қилиш керак экан деб, эр бошлаган ҳар хил қабиҳ йўлларга юравермайди, аксинча ўз эрини ёмон ва жиноятга олиб борадиган йўллардан қайтаради.

Бадхулқ ва бемаъни эрга учраган асосий вазифаси шундан иборатки, у бор кучини сарфлаб, эрининг нотўғри йўлдан кетаётганини тушунтириши, унга ваъзу насиҳат қилиши, барча чора-тадбирларни қўлланда ҳам эрининг тузалишига ишончи йўқ бўлгач, ундан кўнгил узиши, кутулиш йўлини қидириши керак.

Олимат ал-Банот

Билгилки, билимли, ҳаёли ва виждонли оиласы тарбия топган бокира қизлар ҳаё ва иффат, меҳр ва муҳаббат эгалари бўлиб, улар билан қурилган ҳаёт тотли ва тинч бўлади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Эр билан тинч-тотув яшашнинг яна бир муҳим шартларидан бири қўйидагилардир: эрни ўзига ром қилиш учун ҳамиша ўз баданини озода тутиши, либосларини ҳамиша покиза қилиб юриши, соchlарини тартибга солиб, уларга оро бериб юриши лозим. Шу ўринда бир араб аёлининг ўз қизини күёвга узатаётib айтган гапларини келтириб ўтиш фойдалидир. У ўз қизига шундай насиҳат қилган экан:

– Эй қизим! Сен ўз ўргангандан уйингдан кетиб, нотаниш бир хонадонга тушмоқдасан, сен бўлажак күёвингни ҳамма хислатларини билмайсан. Сен у билан шундай мумомала йўлини тут: сен ер бўл, у эса осмон бўлади. Демак, сен унинг олдида ер каби камтарин бўлсанг, у осмон каби олижаноб бўлади. Осмон шифоли ёмғири билан ерни кўкартиргани каби у ҳам ўз меҳру шафқати билан сени хушнуд этади. Яна сен унга тўшак бўлсанг, у сенга ёстиқ бўлади ёки сен унга канизак бўлсанг, у сенга қул бўлади.

Қизим! Күёвингдан кучи етмаган ва сотиб олишга қудрати етмаган нарсаларни талаб қилма! Агар шундай қилсанг, орадаги тотувлик йўқолади, турли хил жанжаллар юз беради. Ўзингга хушбўй нарсалар билан оро бер, нохуш ҳидлардан сақлан! Покизалик ҳамиша йўлдинг бўлсин! Ўзингни аччиқ ва пичинг сўзлар айтишдан сақла, тилингни ширин, юзингни ҳамиша очиқ тут. Эринг сендан фақат юмшоқ ва ширин сўзларнигина

эшитсин. Ярашмайдиган, эски либосда ёки юзларингга оро берилмаган ва сочларинг тартибга солинмаган ҳолда унинг олдида турма!

Араб аёли ушбу сўзлар билан қизини күёвга узатган экан.

Олимат ал-Банот

ХИКМАТ. Энг яхши хотин шундай хотинки, у ҳаёли ва ориятли бўлади. Энг муҳими оиласда тўкин-сочинлик ва бараканинг сабабчиси бўлади.

Муиниддин Жувайнин

Ақлли, эс-хушли аёл ўз эрининг ғазаб отига минганини кўрса сабр қиласди, унинг ғазабини баттар алангаланишига йўл қўймайди, ўзини тутиб туради, эри ҳовуридан тушгандан кейин унинг ноҳақ эканини тушуниради.

Бир араб олими ўз хотинига хитобан қуйидагиларни ёзган экан:

*Сенга ғазаб қилиб, қаҳримни сочсан,
Сен мени кечиргин, севаман сени!
Ўзни тутолмайман жаҳл келганда,
Ақлим кетиб ёмон қийнайди мени!*

Ақлли аёл эр жаҳлинин ўз табассуми ва чиройли муомаласи билан юмшатади. Оиласда бўладиган ҳар хил гапларни турли ерларда гапириб юрмайди. Эри устидан ҳеч кимга, хатто, ўз ота-онасига ҳам шикоят қилиб гапирмайди. Мана шундай хислатга эга бўлган аёлга уйланган эркак ҳақиқий бахтиёр эркак хисобланади.

Шунинг учун ҳам бир шоир шундай хислатли аёл ҳақида қуйидагиларни ёзган экан:

*Кишининг бўлса гар яхши аёли,
Дема хотин, дегил эрнинг камоли.*

*Агар ул бўлмаса беҳуда дерни,
Ширин лафзи била шод этса эрни,
Агар ўн йил уйида бўлмаса гар ун,
Уни чиқмас ани айтурга бир кун!
Қўлингга тушса бундоқ нозанин гул,
Дегил, умрим борича ман бўлай қул!*

Ҳар бир ота-она ўз қизларининг келажақда баҳтиёр бўлишини истасалар, уларни ёшлиқдан тарбия қилишлари, қиз юрагини илму маърифат нури билан ёритишлари зарур!

Олимат ал-Банот

ҲИКМАТ. Араб қабиласидан бўлган Ҳадя Аддий ўз хотинини жонидан севарди. У ўз ҳаётини унингсиз ҳаром деб биларди. У касалликка чалиниб, ўзида оғир заифлик юз берганини мушоҳада қилгач, ўлим элчиси эса яқинлашиб келаётганини кўргач, хотинига деди:

– Мен ҳаётимдан умидимни уздим, ҳаёт офтобим ботиб бормоқда. Ҳозир кўнглимда бир орзудан бошқа орзу йўқ. У ҳам бўлса, мен ўлгандан кейин сен нима қилмоқчисан, шуни билмоқ истайман! Байт:

*Саволим жавобга арзиса агар,
Гапир, осонгина чиқсин бу жоним!*

Хотин эрининг қандай севишини биларди. У фикр билан эрининг мақсадини англади ва эрга чиқиши-чиқмаслик ҳақида сўраётганини билди. У ўша ондаёқ пичноқни олиб, бурнини кесиб ташлади. Байт:

*Севган ёри агар қулоқ солмаса,
Ўлик ҳисобланур ҳар тирик киши.
Тирик ҳисобланур вафо йўлида,
Кимни ҳалок қилса ўлимнинг ниши!*

Муиниддин Жувайнин

Хотинларнинг энг яхшиси шундайки, ҳам бола ўстиради, ҳам меҳр кўрсатади.

Эрига тик гапирмаган хотин хотинларнинг афзалидир. Яхши хотин эрни ёшартиради.

«Аталар сўзлари»

Хотинларга хос бўлган энг гўзал ва қадрли безак иффатидир. Иффати йўқ аёл нурсиз, яланғоч бир гавдадан ўзга нарса эмас. Иффатини сақлашга уринмаган аёллар ҳеч қачон муҳаббат ва илтифотга сазовор бўла олмайдилар.

Опа-сингилар! Сизлар учун энг зўр бойлик ва энг улут мартаба, энг улкан фазилат иффатли бўлишдир. Иффатли аёл гарчи камбағал бўлса-да, бироқ маънавий жиҳатдан бадавлат ҳисобланади. Иффатсиз аёллар қанчалик бадавлат бўлишмасин, эл назарida факир ва беҳурмат ҳисобланадилар. Бўйинга тақилган маржон, бош ва қўкракка тақилган гавҳарлар, сандиқ тўла пуллар билан ҳам иффатни сошиб олиб бўлмайди. Иффат шундай зўр бойлики, унинг асло баҳоси йўқ. Хотин-қизлар гўзал ва сулувликларига, пул ва молларига эмас, балки ўзларида мавжуд бўлган иффатлари билан қувонишлари лозим.

Иффатни нақадар буюк фазилат эканини билиш учун унинг таркибиغا кирадиган ва ажралмас қисми бўлган хислатлар билан танишиш лозим. Ҳакимларнинг ёзишлирича, иффатда ўнта қисм бор: ҳаё, сабр, тийилиш, поклик, қаноат, шошмаслик, очиқ юзлилик, ихлос, тартиб, саховат.

Олимат ал-Банот

Хотиннинг иффати – эрнинг иззати:

*Вафоли хотиннинг баҳоси йўқдир,
Вафосиз бўлса гар кўзига ўқдир!*

«Аталар сўзлари»

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

СИР САҚЛАШ ВА ТИЛНИ ТИЙИШ ҲАҚИДА

Афлотун ҳаким айтади:

– Дунёда энг ожиз ва нотавон одам ўз сирини яшира олмаган кишидир. Агар киши ўз сирини ўзи асрай олмаса, ҳеч қандай дўст уни асрашга қодир эмас!

Абулбаракот Қодирий

Душман билмасин ва эшитмасин деб, яшириб юрган сиринг бўлса, бу сирни ҳар кимга айтма. Одам ва олам бир хил турмайди, дўст деб юрганинг бир куни душманга айланиб қолиши мумкин. Бундан ташқари қўлингдан келмаган ишни қиласан деб бирорвга ваъда берма. Хайрли ишни амалга оширишга шошил!

Муҳаммад Жабалрудий

Азизим, ҳар қандай одамга ишониб сирингни айтма, ҳар қандай душманга эса зулмингни ҳаддан оширма. Душманинг дўст бўлиб қолиши ва дўстинг душманга айланиши мумкин!

Хожа Самандар Термизий

Виждонли одамнинг қалби сирлар хазинасиdir:

Эй мажлисда ўтирган киши,
Бундаги сўз сенга омонат.
Мажлис сирин ифшо айласанг,
Омонатга бўлур хиёнат!

«Аталаr сўзлари»

Ҳаким Саноий айтади:

– Киши ўз сирини беш хил кишига айтмаслиги керак. Буларнинг биринчиси – макру ҳийлали аёл, иккинчиси балоғатга етмаган бола, учинчиси – тентак, тўртинчиси – бирорвга тебе киши, бешинчиси – синалмаган дўст.

Енгилтак ва макр соҳибаси бўлмиш аёлга сир айтган кишининг иши гўё оловга пахта ташлаб, унга «куйма!» деб буюрган кишининг ишига ўхшайди. Болаларга сир айтган кишининг иши эса сувга кўза ташлаб, унга «хўл бўлма!» деб буюрган кишининг ишига ўхшайди. Тентакка сир айтган кишининг иши гўё мушукка гўшт ташлаб, унга «ема!» деб буюрган кишининг ишига ўхшайди. Бирор тасодиф туфайли бирорвга қарам ва тебе бўлиб қолган кишига сир айтган кишининг иши гўё ит олдига суяк ташлаб, унга «ражима!» деб буюрган кишининг ишига ўхшайди. Синалмаган дўстга сир айтган кишининг иши гўё ўзини ўзи дарёга отиб, дўстига хитоб қилган ҳолда: «Мени гарқ бўлишдан қутқар!», – деган кишининг ишига ўхшайди.

Абулбаракот Қодирий

Бир подшо рикобдор, яъни отни етакловчи вазифасидаги мулозимига қараб: «Бир сирим бор, аъёнлардан ҳеч кимга айтишга кўнглим бўлмаяпти, уни сенга айтмоқчиман!», – деди. Рикобдор унга:

*Жоним таним ичра бор экан пинҳон,
Сиринг жоним ичра яширин мудом, –*

деб жавоб берди. Подшо унга: «Акамдан хавфдаман, унинг зарари менга етмай туриб, вужудининг тиконини мамлакат чаманидан юлиб ташламоқчиман!», – деди.

Рикобдор ахвол саҳифасига бевафолик рақамини чекиб унинг акаси олдига етиб борди ва бўлган воқеадан уни огоҳ қилди. Подшонинг акаси вақтида чора-тадбирни кўриб қочиб қутилди.

Орадан бир қанча муддат ўтгач, подшо ўлди ва унинг ўрнига акаси тахтга ўтирди. Унинг биринчи фармони рикобдорни ўлдириш ҳақида бўлди. У рикобдорга деди:

*Тилинг бўлса эди сир учун йўлдош,
Қиличдан узилмас эди хаста бош.*

Шундай қилиб, рикобдор маломат ўқига нишон бўлди ва кўрнамаклик қуръаси унинг ҳаётига тамға бўлиб босилди.

Хожа Самандар Термизий

Ўзгалар ҳақида сенга хабар келтирган киши сенинг ҳақингда ҳам бошқаларга хабар етказади.

Бировнинг сирини сенга ошкор қилган киши сенинг сирингни ҳам бошқаларга ошкор қиласди.

Инсоннинг сир сақлаши бировга сир айтиб пушаймон бўлишидан яхши.

«Аталар сўзлари»

Азизим, сир сақлашда эҳтиёт чорасини жойига қўй! Хусусан ноумид дўстлардан ва сендан куркувда яшайдиган душманлардан сирингни қаттиқ яшир! Чунончи, айтадилар:

*Сендан умидини узган дўстларга,
Дилдаги сирингни айлама изҳор!
Сендан қўрқиб юрган кимсаларга ҳам,
Сир айтмоқни асло қилма ихтиёр.*

Кўп кишилар борки, улар ўз масликлари туфайли ҳалокатга дучор бўладилар. Байт:

*Сирлар ичкаридан чиқиб ташқари,
Неча ботирларни қилар сарсари.
Кандай яхши гапни айтмиш бир ҳушёр,
«Бошинг керак бўлса сир сақлаш даркор».*

Хожа Самандар Термизий

Сиринг ҳамон ичингда экан, у сенинг асирингдир, ташқарига чиқса, сен унга асир бўласан.

Икки киши билган сир бутун маҳаллага ёйилади.
Ўттиз икки тиш орасидан чиқишига муваффақ бўлган сир ўттиз икки маҳаллага тарқалади.

«Аталар сўзлари»

Кимки ўз ҳаддини билса, тилини сақласа, беҳуда сўзлашдан қочса, дўстларини хижолатга солмаса, унинг саломатлиги доимий ва пушаймонлиги эса кам бўлади.

*Соғлигу ёшлигинг бор экан бардам,
Мақсудинг мұяссар бўлади ҳар дам.
Шундай яшагинки, иши қилсанг бирор,
Душман таънасини еб юрма зинҳор!*

Муҳаммад Зеҳний

Инсоннинг қўли қисқа бўлса, тили узун бўлади. Мушукни кўрмайсанми, итдан ожиз келганда унинг юзига чанг солади.

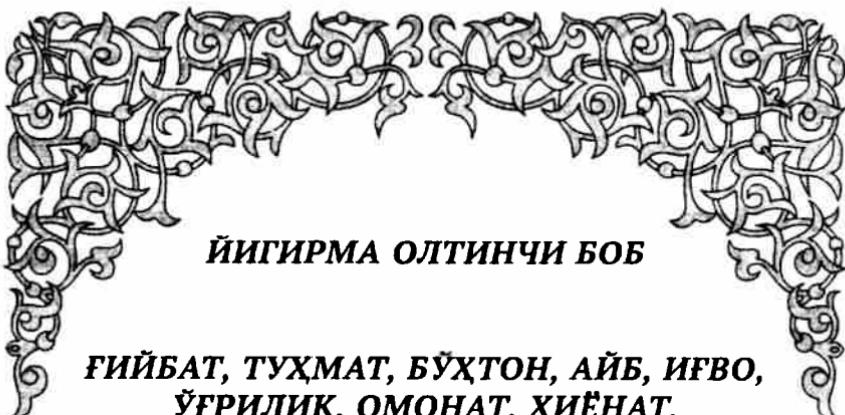
«Аталар сўзлари»

Азизим, тинчлик тарафдори бўлган тил бир оғиз сўз билан юзлаб мушкул тугунни еча олади, бемаҳал айтилган фитна қўзғотувчи сўз эса сўзловчининг бўйини сиртмоққа туширади. Чунончи, айтадилар:

*Ақлинг билан сўзнинг тагига боққин,
Фойдаю зиёнга тўла бойлик у!*

Хожа Самандар Термизий

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

ГИЙБАТ, ТУХМАТ, БҮХТОН, АЙБ, ИФВО, ЎГРИЛИК, ОМОНАТ, ХИЁНАТ, ЧАҚИМЧИЛИК ҲАҚИДА

Одат бўлса ҳар кимга гийбат,
Ишонмагин унга ҳеч қачон.
Ёмонласа биронни сенга,
Ёмонлайди сени ҳам пинҳон.
Кора кўнгил бўлган-чун давот⁷,
Икки тили бордир бегумон.
Бири – унинг қалами бўлса,
Ёзган хати – иккиичи забон!

Мушниддин Жувайний

Гийбат қабих феъллардан биридир. Гийбат оз бўлса-да, келтирадиган заари денгиз каби бепоён! Бирор кишининг орқасидан гапириш, айбини топиш, ёмонлаш, бола-чақаси, хотини, хулқи, бойлиги ҳақида бемаза гапларни гапиришнинг барчаси гийбат ҳисобланади.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

⁷ Давот – сиёҳдон.

Яхши одамнинг ғийбатчилари кўп бўлади:

*Жаҳонда бир қизиқ қоида юрар,
Бол тутган ҳар қўлга ари ниш урап.
Яна хазиналар бўлмас илонсиз,
Гуллар эса бўлмас асло тиконсиз!*

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Бир киши олдингта келиб, бирорни ғийбат қилса, уни рост айтяпти деб ўйлама. Балки уни бу феълдан қайтар. Ўзинг ҳам бундай сўз ва феълдан ҳазар қил!

Муиниддин Жувайний

Донолар айтадилар:

– Бирор киши олдингта келиб, бирор ҳакида ғийбат гапларни гапирса, ундан одамнинг гапларига ишонма, чунки у сени ҳам бирорга ёмонлаб, устингдан ғийбат қилиши мумкин!

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бир киши Мусъаб ибн Забайр олдига келиб, Ахнаф ҳакида қўрқинчли уйдирма ғийбат гапларини гапирди. Мусъаб Ахнафни чақиртириб келди. Унга хитобан воқеани баён қилди. Ахнаф уйдирмачи кишининг ёлғончи ва ғийбатчилигини айтиб, ўзини оқлашга киришди. Мусъаб деди: «Унинг айтган гапларига адолат юзасидан қараганда ишончга лойиқдир!» Ахнаф унга деди: «Агар сенда ишонч ва адолат бўлганда эди, ғийбатчининг сўзига қулоқ солмаган ва уни уйингдан ҳайдаб чиқарган бўлардинг!»

Муиниддин Жувайний

ҲИКОЯТ. Абу Тайиб ат-Тоҳирий дўсти Бани Сомонни тинимсиз ғийбат килар эди. Бир куни Наср ибн Аҳмад деган киши унга: «Қачонгача одам гўшти билан нон қўшиб ейсан!», – деди. Абу Тайниб шу кундан бошлаб ғийбатни ташлади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКОЯТ. Ҳасан Басрийга: «Бир киши сени ғийбат қилди!», – деб айтдилар. Ҳасан дарҳол ғийбат қилган кишига бир товоқ хурмо юборади. У киши хурмони олгач, ўша онда Ҳасаннинг олдига келди ва унга: «Мен сизни ғийбат қилган эдим, сиз эса хурмо юборибсиз, сабаби нима?», – деб сўради. Ҳасан унга: «Сен менга яхшилик юборган экансан, мен эвазига хурмо юбордим!», – деб жавоб берди. Бунда мъалум бўлдики, ғийбат ғийбат қилинувчи учун тўғри йўл қўрсатиши мумкин, аммо ғийбат қилувчига зарар келтиради.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

ҲИКМАТ. Ҳар ким тухматчилар қаторида ўтиrsa, уни тухматчиликда айбласалар ўзидан хафа бўлсин. Ҳар ким ўз сирини яшиrsa, надомат ва пушаймонлик тортмайди.

Муиниддин Жувайнӣ

Энг зўр тухматта лойик одам шундай одамки, у ўзини танийдиган одамлар орасида ўзини таъриф этади.

«Аталар сўзлари»

Чақимчи шундай кишики, бирор ерда эшитган гапини дарҳол бошқа одамга бориб айтади, натижада икки одам орасида фитна тутдиради. Покдил киши бирордан эшитган гапни бирорга айтмайди. Жимлик ва сукут йўлини ихтиёр этади. Агар унга бирор гап ташиб келса,

унинг гапига ишонмайди, чақимчига танбех беради ва иккинчи марта бундай иш қилмасликка даъват этади.

Ҳакимлар айтади:

– Эй одамлар, дўстлик ва меҳрибонлик ўғриларидан сақланинг, бундай ўғриларга чақимчи ва иғвогарлар киради, ўғрилар мол ўғирласа, бундай кишилар одамлар орасидаги дўстликни, тинчликни, меҳру муҳаббатни ўғирлаб, фитна-фасод қўзғатадилар.

«Фазокиҳ ул-жуласо»

ХИКМАТ. Айбингдан хабар топиб, уни бировларга ошкор қилмайдиган, сенга яхшилик қилса, уни таъна қилмайдиган, унга яхшилик қилсанг, асло унумтайдиган одам билан дўстлик ипини боғламоқ керак.

Байт:

*Кўп ҳолатнинг бўлдим шоҳиди,
Айб қидирган бўлди айбдор.
Кимнинг бўлса юраги тоза,
Ўзга айбни қидирмас зинҳор.
Дўст айбини бекитар доим,
Фазилатин мақтайди тақрор,
Яхшилигин улуғ деб билмас,
Ўзингни ҳам асло туттмас хор.
Шундай дўстга дуч келсанг агар,
Қўлларингдан чиқарма зинҳор!*

Маждиддин Хавофи

Ардашер ҳавасни келтирадиган улуғ бино қурдирди ва ҳакимлардан бирига қараб: «Бу бинода бирор камчилик борми?», – деб сўради. Ҳаким унга: «Мен бундай улуғ ва чиройли бинони кўрмаганман, бироқ шундай бўлса ҳам унда ягона бир камчилик бор!», – деди. Арда-

шер: «У қандай камчилик экан?», – деб сўради. Ҳаким деди: «Афсуски, сен учун бир чиқиш бор, бу чиқишидан сўнг сен унга абадий қайтиб кирмайсан. Ёки сен учун унга бир кириш бор, бу киришдан сўнг сен ундан абадий чиқмайсан!»

Муҳаммад Зеҳний

Агар кишининг кўзи камолот нури билан мунаvvар бўлса, унинг кўзи кишилар нуқсонини кўришдан узоқ бўлади. Байт:

*Яхшиларнинг кўзига ёмон тўғри кўринур,
Ёмонларнинг кўзига эгри кўрингай тўғри!*

Ибн Камолпошишо

Анушервоннинг ўғли Ҳўрмуз Аҳвоз вилоятига борган пайтда ўша ер ҳокими билан мулоқотда бўлди ва бир куни унга деди: «Сенда ягона бир айбдан бошқа ҳеч қандай айб кўрмадим. Аммо ўша кўрган айбим, билгилки, ўнта айбни ўз орқасидан эргаштириб юради». Ҳоким: «У қандай айб экан? Орқасидан эргаштириб келадиганлари эса қайсилар, айтиб бер!», – деди. Ҳўрмуз деди: «Ўша айб керилиш ва ўзни катта тутишдир. Билгилки, унга эргашадиган айбларнинг биринчиси менсимаслик бўлиб, унинг оқибати халқ нафратига йўлиқишидир. Иккинчиси – одамларнинг касбу корини тафтиш ва тадқиқ қилиб, уларга дашном берган ҳолда ўзи эса касб-хунарнинг бирортасига ҳам эга бўлмаслик. Учинчиси – ўқишидан орқилиш, бунинг натижасида илму адабдан бебаҳра қолиш. Тўртингчиси – ўтиришда барчадан ўзини устун ва доно деб билиш, унинг натижасида ўзига душман орттириш ва обрўйини ерга тўкиш. Бешинчиси – манманлик туфайли чегарадан чиқиш, баландроқ амални хоҳлаб

қолиш, натижада хору забун бўлиб, ўз мартабасидан ҳам ажраш. Олтинчиси — одамларнинг ҳақ-хуқуқини ҳурмат қилмаслик, bemорлардан ҳол сўрамаслик ва шунга ўхшаш нарсалардан кўз юмиш. Еттинчиси — одамларга хавф солиш, уларни масхара қилиш, натижада бекадр бўлиш. Саккизинчиси — маслаҳатсиз иш тутиш, натижада хижолат чекиб, надомат тортиш. Тўққизинчиси — одамлар мени улуғ фахмлайди деб ўйлаш ва шу гумонда юриш. Ўнинчиси — фозил ва комил кишиларга қулоқ солмай, ҳақорат кўзи билан қараш, натижада уларнинг назаридан қолиш».

«Жовидони хирад»

Сукрот ҳакимдан: «Айбсиз одам борми?», – деб сўрадилар. У: «Одам айбсиз бўлса ўлмас эди!», – деб жавоб берди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Луқмони ҳакимдан: «Сен ўзинг кўрган иллатлар ва айблардан қайси бирига даво топа олмадинг?», – деб сўрадилар. Луқмон: «Мен барча иллатларга ҳикмат юзасидан даво топдим, аммо даволай олмаганим бад-феъллик иллати бўлди!», – деб жавоб берди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бир олим айтади: «Энг ёвуз ва ярамас одам шундай одамки, ўзгаларнинг айбини топишга интилади, гап ташиб, дўстларни бир-биридан жудо қиласди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Айбсиз қиз қидирган ёрсиз қолади.

Гўзал ҳисобланган ойда ҳам доғ бор.

Айбсиз дўст қидирган дўустсиз қолади.
Билмаган айб эмас, сўрамаган айб.

«Аталар сўзлари»

Одамларнинг ёмони узрни қабул қилмайди, камчиликларингни доимо қидиради, қоқилсанг суямайди.

Муҳаммад Зеҳний

*Хар кишига учта иш одат эрур,
Анга ҳамдам хуш саодат эрур.
Аввало эл айбини кўрган замон,
Очмагай оғзин маломатга шу он.
Ким агар кетса нотўғри йўл билан,
Тўғри йўлга бошла дарҳол қўл билан.
Солма асло ранж элнинг дастига,
Ўз юкинг қўйма бирорвнинг устига.*

Фариидиддин Аттор

Сўнгги давр олимларидан бўлган бир ҳаким шундай деган эди: «Инсон учун энг қабиҳ ҳисобланган тўртта айб бор. Улардан биринчиси мансабдорнинг сергазаблиги, иккинчиси — олимнинг ёлғончилиги, учинчиси — давлатманднинг хасислиги, тўртинчиси — хотиннинг фоҳишалиги!»

Абулбаракот Қодирий

Луқмони ҳаким: «Инсон учун энг ёмон айб кишининг ўз айбини кўра билмаслигидир!», – деган эди.

Абулбаракот Қодирий

Ўз айбини кўрмаган ўзга айбин қидирар.

Дүстинг оч бўлса, сен тўқ бўлсанг, бу айбдир.

«Аталар сўзлари»

Ҳар ким хиёнат ва эгрилик уругини ҳаё даласига экса,
ундан омонлик хосили чиқмаслиги муқаррардир.

Бархурдор ибн Маҳмуд

Аҳмоқ ўзиникини омонатга қўйиб, бирордан омонат-
га сўрайди.

Иғвогарга яқин юрма, унинг таъсирига тушиб қолга-
нингни ўзинг ҳам билмай қоласан!

«Аталар сўзлари»

Ошкоро айтилган таъна кўнгилда яширилган гинадан
яхши.

Муҳаммад Зеҳний

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ БОБ

**АДОЛАТ, ҲАҚИҚАТ, ИНСОФ, ЖАБР-ЗУЛМ
ВА АДОВАТ ҲАҚИДА**

ХИКМАТ

Сүкрот ҳаким деди:

– Олам адолат билан пойдор, зулм билан эса хору зор!
Байт:

*Зулм асосига қурилган бино,
Ғазаб оташидан вайрон бўлажак!*

Муиниддин Жувайний

Айтишларича, ўтмишда бир одам бир донога: «Одамларнинг келди-кеттиси жонимга тегди, адолат талаб қилиб келувчилардан безор бўлдим!», – деди. Доно эса унга шундай деб жавоб берди: «Иzzат тўшагини тарк этиб, мансаб курсисини бўшат! Сенга сўз бериб айтаманки, шундан сўнг сенга ҳеч ким озор бермайди, адолат талаб қилувчиларнинг оёғи тийилади!» Байт:

*Ихтиёри бўлган киши олдига,
Беихтиёр оқиб келади одам.*

*Ихтиёри кетгач унинг қўлидан,
Келмас ҳеч ким унинг олдига бир дам!*

Хожа Самандар Термизий

Агар ҳақ оёққа турса, ноҳақни йиқади.
Ҳақиқат нури сўнмайди.
Ҳақиқат отига минган барчани йиқади.
Зиён берадиган ҳақ суюнтирадиган ноҳақликдан афзал.

«Аталар сўзлари»

Азизим, қийинчиликка чидаш мард кишиларнинг иши. Шернинг ҳунари кураш. Мард кишиларнинг қўли қийинчиликка тегмаса, заиф кишилар фароғат бўстонидан гул теролмайдилар. Чунончи, айтадилар:

*Диёрганда ҳеч ким топмас фароғат,
Фақат ўзинг учун изласанг роҳат!*

Азизим, жафо кўрган киши сенга арз қилиб, ёрдам сўраб келса, сен асло дилтанг бўлма! Чунки мартаба эгаси табиб хукмидадир. Бемор ўзининг барча дардларини табибга айтмаса табиб унинг касаллиги сиридан воқиф бўлолмайди. Натижада шифо шарбатини жафо чекувчига ичиролмайди.

Хожа Самандар Термизий

Қайс ибн Соиданинг ўз ўғлига қилган насиҳатларидан. У айтади:

– Эй ўғлим! Шундай масал бор: «Сен бировга зулм этсанг сенга ҳам зулм қилгувчилар бор». Шу мақолга амал қил, ҳеч кимга зулм қилма. Молу давлатдан хазина тайёрламай, илмдан хазина қил. Дўст-биродарларингни ўзингдан узоқлаштирма, ҳар бир ишни маслаҳат билан адо қил!

Бир хакимдан: «Қандай одам жазога лойиқ?», – деб сүрадилар. У эса: «Хеч қандай инсон жазога лойиқ эмас. Жазога лойиқ нарсалар ваҳший ҳайвонлар, одамларга зиён етказадиган илон-чаён каби газандалардир. Аммо шундай одамлар ҳам борки, уларнинг вужудида дарранда ва газандаларнинг хислати бўлади. Бундай кишилар қилган заарларига қараб жазоланади. Шу тариқа кишиларни ҳатто одам дейиш ҳам ноўриндир. Шеър:

Элга озор берган ҳар золим киши,
Аслида илону чаёндан баттар!

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Хар ким зулм ва жафо камарини боғласа, унга қарши ғазаб ва фитна ханжарини қўтарадилар.

Байт:

Эл ҳақида ғофил бўлмагин асло,
Чунки эл қўлида ўтирган ўзинг.
Сендан эл нимани кўрса бир куни,
Қайтариб кўради ўшани кўзинг!

Муиниддин Жувайниний

Жавобини қайтаришдан ожиз бўлган одамга мушт отма. Ўзингдан ожизларга раҳм билан, ўзинг билан тенгларга инсоф билан, ўзингдан устунларга ақл билан бок.

Золимнинг зулми ўзини йиқитади.
Кучсиз шамол ожиз гиёҳларга бўрон бўлиб туюлади.
Кимки бирорнинг пайини кирқса, ўзиники ҳам қирқилиди.

«Аталар сўзлари»

Ўтмишда золим бир киши бўлиб, зироат ва тижорат аҳлининг молига зулм чангалини урган эди. Халқ уни

дуойибад қилиб, шаънига нафрат оғзини очган эди. Мазкур золим бир куни қўлига бургут олиб, овга чикди. Овдан қайтиб келгач, қуидаги мазмунда хабар тарқатди: «Одамларга зулм қилган ва ситам тигини урган қўлимни бугундан тийдим. Халқпарварлик йўлида ўзимни событқадам айладим. Умидим шуки, бугундан эътиборан ҳеч қандай золимнинг зулми ҳеч бир одамнинг уйига етиб бормайди. Ҳеч қандай ситамкорнинг қўли ҳеч қандай ожизнинг эшигини топмайди!»

Бу хабардан халқ қайтадан жон топди ва бечораларнинг умид чаманида мурод гули бу башоратдан гул очди. Байт:

*Муборак бу хабар етгач ногаҳон,
Юраклар қувониб қайта топди жон.*

Охири унинг одиллиги шу даражага етдики, қўзичоқ шер кўксидан сут эмадиган бўлди, қўй эса ўз сути билан шер оғзини ювди, дашт қушлари эса, дарё қушларининг ини ёнига ин кура бошлади, ғозлар эса, бургут билан сирдошга айланди.

Муиниддин Жувайний

Золимнинг яқинларидан бири бир куни муносиб вакт топилган вақтда унинг бу хатти-ҳаракатидан савол қилди, феъли ўзгарганлигининг боисини сўради. Золим шундай деб жавоб берди: «Овда юрганимда қаёқдантир бир ит келиб, тулкининг оёғини тишлаб синдириди, йўлдан ўтиб кетаётган бир йўловчи эса тош билан уриб, итнинг оёғини синдириди. Қилмишига яраша юз бераётган бу воқеаларни кўриб ўзимга келдим».

*Ҳақорат қилса ким оғзингни юмсанг,
Яна ўзга ҳақорат ёғмас асло!*

Эшакни елкасига тиқсалар чўп,
Отар шатта бурунгидан ҳам авло!

Ҳаким Қооний

Инсоф энг яхши фазилатdir:

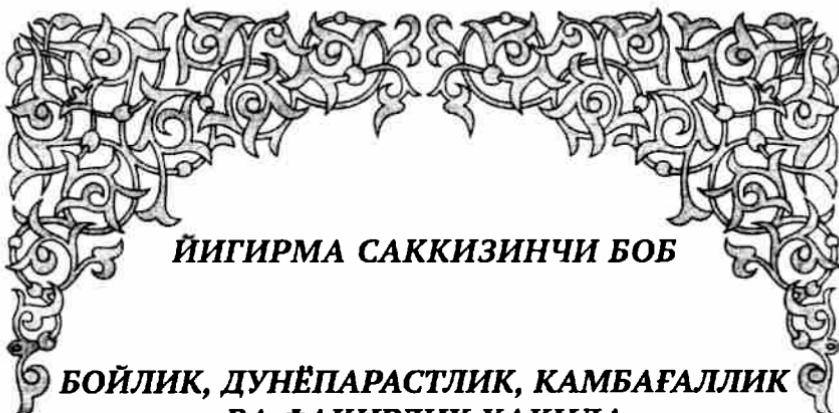
*Кимда инсоф бўлса у мард кишиdir,
Инсофсизлик эса номард ишиdir.*

Инсофсиз кишига ғам ҳамиша йўлдош бўлади.
Мен сенинг қўлингдан тутсам, сен менинг оёғимдан
тортасан.

Ёмон кунда гина кўтарилади.
Зиёнкор гиёҳ боғдан юлиб отилади.

«Аталар сўзлари»

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ БОБ

БОЙЛИК, ДУНЁПАРАСТЛИК, КАМБАҒАЛЛИК ВА ФАҚИРЛИК ҲАҚИДА

ҲИКМАТ. Олтину зарга дил боғлаган очкўзу айёр энг оғир балоларга сазовор! Донолар: «Зар қидирувчи озор қидирувчи!», – деганлар. Очкўзнинг кўзига тикон ҳам гул бўлиб кўринади.

Азизим, ҳайратли жойи шундаки, бундай кишилар ўлим ҳақ эканини биладилар, аммо бировга яхшилик қилишни хаёлига ҳам келтирмайдилар. Нима топсам ўзимга бўлсин қабилида иш тутадилар. Уларнинг қалби пўлатдан қилинган ғунчага ўхшайди. Бу ғунчани эса ҳеч қандай баҳорнинг насими очолмайди. Бу тирик ўликларнинг жонига ҳаётнинг лаззатли шарбати таъсир этмайди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ҲИКМАТ. Адоватга дучор бўлмай десанг, мол-дунёдан қўл юв, муҳаббат топай десанг, яхшилик ва эхсон қил! Байт:

*Ҳар ким дунё учун урса агар чанг,
Бало чангни уни айлади сарсон.*

*Хар ким элга берса бойлигин агар,
Барча балолардан бўлди соғ-омон!*

Муиниддин Жувайний

Бузургмехрдан сўрадилар:

– Нега сен қўлингдан кетган нарсага хафа булмайсан ва қўлингга келган нарсадан шодланмайсан?

У деди:

– Кўлдан кетган нарсани хафагарчилик билан топиб бўлмайди, азиз умрни эса мол-дунё шодлиги билан беҳуда ўтказиб бўлмайди. Шундай экан нега энди фойдасиз нарса учун ғам чекай, менга бир умр вафо қилмайдиган нарса билан қувонай?!

Муҳаммад Жабалрудий

Бир киши Сукротга: «Сен ўзингни дунё неъматларидан маҳрум қилгансан!», – деб қолди. Сукрот ундан: «Неъмат нима?», – деб сўради. У киши: «Семиз барра гўшт ейиш, шароб ичиш, чиройли кийиниш, гўзаллар билан ишрат қилиш», – деб жавоб берди. Сукрот унга шундай деди: «Бу нарсаларнинг ҳаммасини тўнгиз, маймун ва дарранда ҳайвонларга ўхшашни хоҳлайдиган кишиларга ҳавола қилдим. Бу тоифа одамлар ўз қоринларини хайвойлар қорни каби шиширадилар, рух иморатини тиклаш ўрнига бадан иморатини тикладилар».

«Жовидони хирад»

Эй азиз, қўлингдан кетган нарсага қайғурма, уни қайтариб бўлмайди. Мол-дунёга қувонма, у бир умр сен билан қолмайди. Қайси ишга қўл урсанг, унинг оқибатини ўйла, бошингга қийин ишлар тушса, муносиб тадбир кўллашни ўрган!

ХИКМАТ. Касалликка ташловчи кўп молдан етарли бўлган ози яхши. Байт:

*Кишининг дилида ҳикмати бўлса,
Унинг олдида мол мисоли сопол.
Дониш аҳли зарга назар қилмайди,
Беқадр олдида қадр топар мол.
Қаноатни изла шараф изласанг,
Шундай йўл тутадир ҳар аҳли камол.*

Муиниддин Жувайнин

Бадавлат кишилардан бири бечоралик билан кун ўтказувчи Сукротни айблади. Сукрот унга: «Агар мен хоҳласам сен каби яшашим мумкин, аммо сен ҳеч қачон мен каби кун кечиролмайсан!», – деди.

Бойлардан яна бири Сукротга: «Сен жуда камбағал ва куруқ қўлсан», – деди. Сукрот эса унга: «Агар сен фақирлик лаззатини билсанг эди, менга ачиниш ўрнига ўзингга ачинар эдинг!», – деб жавоб берди.

«Жовидони хирад»

ХИКМАТ. Бойликнинг яхшиси ҳалолдан топилгани ва савобли ишлар учун сарф этилганидир. Бойликнинг ёмони ҳаромдан топилгани ва ҳаром ишлар учун сарф этилганидир.

Муҳаммад Зеҳний

*Ҳалол егин топиб ўз ранжинг билан,
Бой бўлсанг бўл фақат ўз ганжинг билан.
Ити бўлма асло бирор нонини,
Мушуги бўлма ё ўзга хонини.*

*Ким шоддир шодлиги зиёдат бўлур,
Тани шодлик учун вилоят бўлур.*

Низомий Ганжавий

Бой бўлишни истасанг қаноатли бўл.
Бойликка интилган тезда камбағаллашади.
Керагидан ортиқча қидирган одам боридан ҳам айри-
лади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКОЯТ. Бир шогирд ўз устозидан: «Илон билан ха-
зина орасида қандай муносабат бор, нега хазина бор
жойда илон бўлади?», – деб сўради. Устоз унга: «Юзаки
қаралса, уларнинг орасида ҳеч қандай алоқа йўққа ўх-
шайди, аслида эса иккови ҳам заҳардир. Чунки олтини
кўп киши ҳам ҳар томонлама заҳарланган бўлади!», –
деб жавоб берди.

Муҳаммад Жавдар Заминдор

Айтишларича, Искандар ўн саккиз ёшида мамлакатга
ҳоким бўлган экан. Унинг ҳокимлиги ўн етти йил давом
этган. У ўз умрининг тўққиз йилини жангда ўтказган,
қолганини эса ўз хоҳиши бўйича ўтказган. У жуда кўп
мамлакатларни забт этган, кўплаб, бойликлар тўплаган.
Ўлими олдидан васият қилиб, қўлини кафандан чиқа-
риб, шаҳар айлантиришни, жарчилар эса: «Хой одам-
лар, шунча кўп ерларнинг шохи, шунча бойликларнинг
соҳибини кўринглар, дунёдан ҳеч нарса ололмай қуруқ
кетяпти, ҳеч бир киши гўрга ўзи билан ҳеч нарса олиб
кетолмайди, дунёда эса фақат қилган иши ва яхшилика-
ри қолади!», – деб бақиришларини буорган.

Абулбаракот Қодирий

ХИКМАТ. Таажжубки, дунёпаратлар бойликини молдан қидирадилар. Ваҳоланки у қаноатдадир. Роҳатни эса кўп нарсадан қидирадилар, аксинча у оз нарсададир. Байт:

Учқур оту, янги либосда,
Хеч фазилат эмасдир пинҳон.
Дунёпарат хуш либосликнинг,
Юрагида гамидир Уммон.
Жон роҳатин изласанг агар,
Қаноатда бўлгандир ниҳон!

Муиниддин Жувайний

ХИКОЯТЛАР. Бир ҳаким шундай деган эди: «Ҳар кимда олтину зар қанчалик кўп бўлмасин, агар у бехунар бўлса, ҳосилсиз дараҳтдир.

Хуррамий

Бир кунлик тарихга эгадир жаҳон,
Юз ишллик бойликни қилмайлик пинҳон.
Кел, бунда ўтириб, бўлайлик бир шод,
Тасаввур қиласайлик ўзни Канқубод.
Дунё роҳатидан талаб қилиб дод,
Кечаю эртани айламайлик ёд,

Низомий Ганжавий

Сен нафсинг лаззатини ўйлама,
Уибу-ўткинчи ҳавасни сўйлама.
Қанча давлат ийғмаю, дема молим,
Оқибат олдинда бордир шум ўлим.
Бу азиз танданки жон бўлғай равон,
Ҳоку тупроқ бирла тўлгай устихон.

*Жон берар тан, чора йўқ, бечорадир,
Йўлдан оздиргувчи нафс амморадир.*

Фарииддин Аттор

Ер остида қолган бойлиқдан, яширилган олтиндан ва бекитилган илмдан фойда йўқ.

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Бойлик ўткинчи нарсадир. Ақлли киши ўткинчи ҳою ҳавасга берилмайди. Байт:

*Бойлигинг роҳатинг бўлса ҳам сенга,
Фано ғуборидан бўлади барбод.
Ҳақиқий бойликни кирит қўлингга,
Икки кунлик нарса учун бўлма шод!*

Муиниддин Жувайний

Букрот ўз шогирдларига насиҳат қилиб дерди: «Баттар фақир бўлмай десангиз, мол йиғишга харис бўлманг. Молу амвол ғаму андуҳнинг кўзиdir. Адолат энг яхши нарса. Чунки у жамики яхшиликни мужассам қилган!

«Жовидони хирад»

Киши учун ногаҳоний ўлим икки нарсадан келади: ортиқча бойлик учун интилишдан ва бемаъни сўзларни кўп гапиришдан.

Мол-дунё тугайди, аммо яхши ишлар абадий қолади. Бирор ер, бирор боқар, қиёмат шунда қўпар.

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Бир подшо ўз мол-мулкининг кўплигидан фахрланиб, илм аҳлини менсимай қўйган, ўз ихтиёри-

ча иш тутиб, фисқу фужурга берилган эди. Бир куни у борига қаноат қилиб, камтарлик йўлини тутган доно ҳакимга дуч келиб қолди ва унга:

– Эй ҳаким, нимани хоҳласанг тила, сўровингни муҳайё қиласман!» – деди.

– Шундай қилки, ажал ҳеч қачон бошимга соя солмасин!» – деди.

– Бу иш менинг қўлимдан келмайди, деди подшо.

– Бўлмаса, – деди ҳаким, – қарилик мавсуми кетиб, ёшлик айёмим қайтиб қелсин!

Бу иш ҳам қўлимдан келмайди! – деди подшо.

– Орамизда фарқ йўқ экан-ку, – деди ҳаким шунда – мен қилолмайдиган ишни сен ҳам қилолмас экансан, аммо сенда мол-давлат кўп бўлгани учун кибр отига ми-ниб, манманликка берилибсан. Мен эса топганимга қаноат қилиб, ҳеч кимга ялинмайман, демак мен ҳам ўзим учун подшоман!

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Ҳакимлар айтади:

– Қувватинг етмаган ишга қўл урма, фойдасиз ишларга уринма, молу давлатинг қанчалик кўп бўлса-да, унга ишониб иш тутма!

Муҳаммад Зеҳний

*Давлат гоҳи келиб, гоҳида кетар,
Бефаҳм кишилар ўзни йўқотар!*

Низомий Ганжавий

Пулу молга бўлган ташналиқ сувга бўлган ташналиқдан кўра даҳшатлидир.

Муҳаммад Зеҳний

Оз мол билан хотиржам яшаш күп мол билан құрқиб яшащдан афзал.

Ҳаром егандан күра камбағал бўлган яхши.

Мол-дунё асал аралаштирилган заҳар ва шодлик аралаштирилган ғамдир.

Оз кўпга тобедир.

– Қаерга кетяпсан? – деб сўрашди оздан.

– Кўпнинг олдига! – жавоб берди оз.

Ақлли одам камбағал бўлмайди.

Муҳтожлик ҳийлалар эшигини очади.

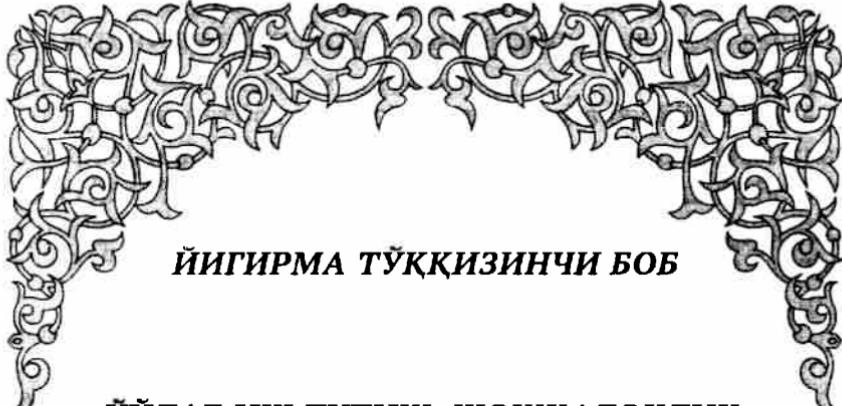
Қамбағаллик танбаллик самараси.

Оч бойдан тўқ ит яхши.

Роҳати йўқ пулдор ҳеч нарсаси йўқ камбағалга ўхшайди.

«Аталар сўзлари»

ЙИГИРМА ТҮҚҚИЗИНЧИ БОБ

ҮЙЛАБ ИШ ТУТИШ, ШОШҚАЛОҚЛИК, ХАТО, ГУМОН ҲАҚИДА

Азизим, кенгаш бўлаётган вақт ақл ва фазлнинг имтиҳони бўлаётган соатдир. Сен бу соатда сўз гавҳарларини баён риштасига аввал яхшилаб ўйлаб тергач, сўнг уни ўзгалар диққатига ҳавола эт!

Жамшид ҳам Анушервон каби тўртта узук ясатиб, унинг ҳар бирига биттадан сўз ёздириб қўйган эди. Биринчи узукда «оҳисталик ва чора» деган сўзлар ёзилган бўлиб, бунинг маъноси: «Шошилиш ёмон хислат, барча ишларни шошилмай, чора-тадбирини топиб қилмоқ керак», – деган эди. Иккинчи узукнинг кўзига «одиллик ва иморат» сўзлари ёзилган эди. Бунинг мазмуни: «Мамлакатда адолат билангина иттифоқлик ва равнақ иморатини тиклаш мумкин», – дегани эди. Учинчи узук кўзига: «Ростлик ва шошилиш» сўзлари ёзилган эди. Бунинг маъноси: «Дўстларга фақат рост сўзлаш керак», – дегани эди. Тўртинчи узук кўзига: «Жазо ва инсоф» сўзлари ёзилган бўлиб, бунинг маъноси: «Бирорни жазога тортаётган пайтда инсоф юзасидан иш кўриш керак», – дегани эди.

Жамшид ҳар бир узукни шу узук күзидаги сўзлар мазмунига оид ишга қўл урганда тақиб олар ва унга доим қараб турар эди.

Азизим, ўйлаб айтилмаган сўз ҳали қайта ишланиб тозаланмаган олтинга ўхшайди. Сен сўз айтишдан аввал яхшилаб ўйла, фикр бойлигини имтиҳон маҳаки билан сина, қайси сўз текширувдан яхши ўтса, ўшани тилга келтир! Байт:

*Ҳар сўзки яхшилаб ўйланган эмас,
Айтишу ёзишга асло арзимас!*

Хожа Самандар Термизий

Шошқалоқлик пушаймонликнинг синглисиdir.

*Бесабрлик одат бўлса инсонга,
Отган ўқи тегмас асло нишонга!*

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Азизим, барча ишда ҳам шошқалоқлик қилмагинки, шошқалоқликнинг заарлари ниҳоясиз ва сабр қилишнинг манфаати чегарасиздир. Чунончи, айтадилар: Мақсад хазинасини калити сабр!

«Ахлоқ» китобида келтирилишича, ҳар ким ҳодисалар ёмғири остида ўзини сабр қалқони билан ҳимоя этса, мақсад ўқи тездагина мурод нишонига бориб тегади. Чунки сабр шодлик калитидир. Бу калитсиз ҳеч қандай мақсад эшиги очилмайди.

Хожа Самандар Термизий

Эй фарзанд, ҳеч қачон бадгумон ва эгри фикрли бўлмай! Бадгумонлик сени барча дўстларингдан узоқлаштиради ва ёлғизлатиб қўяди.

Муҳаммад Жабалрудий

Азизим, киши бирор кишини гумон билан жазолаши ноўринки, гумон билан қилингган ишдан беҳисоб заарлар юзланади. Чунончи, айтадилар:

*Гумон билан асло бирор кишига,
Уқубат етказма, бўлғунг пушаймон.
Ошкор бўлгач ишнинг ҳақиқий сири,
Сўнгги пушаймондан фойда йўқ инон!*

Хожа Самандар Термизий

Ғамнинг давоси дўстлар дийдорини кўриш.

«Аталар сўзлари»

Жавобга шошилган киши хатога йўл қўяди.

Муҳаммад Зеҳний

Ғамгин бўлмайин десанг гиначи бўлма!

«Махзан ул-улум»

*Арзимас ғам тортмоқ учун бу жаҳон,
Дунё шод яшамоқ учун, эй инсон!
Дунё дилхушилигу ҳам шодлик учун,
На заҳмат тортмоғу бедорлик учун.
Не учун ўзингга ситам айламоқ,
Йиллар аро ўзни ғамга бойламоқ?
Оғирликни асло олма бўйнингга,
Олган сари кириб борар қўйнингга!*

Низомий Ганжавий

«Жомиъ ул-хикоят» китобида ёзилишича, ҳар бир ишни амалга оширишда гумон билан иш тутмаслик, пасткаш кишиларнинг сўзига ишонмаслик, ғаразли одамларнинг гапига эътибор қилмаслик зарур. Киши

ҳар қандай ишда ўзига ўзи ҳоким бўла олиши мумкин.
Бунинг учун эса машқ қилиш керак.

Абулбаракот Қодирий

Азизим, ишнинг оқибатин ўйловчи кишилар оғзаки
эшитилган сўзларга ишонмайдилар, эшитилган гап-
нинг далил ва ҳужжатини кўрмагунларича шошиб ҳукм
чиқармайдилар. Байт:

*Ғараз эгасига солсанг қулоғинг,
Пушаймондан ўчар нурли чироғинг!*

Хожа Самандар Термизий

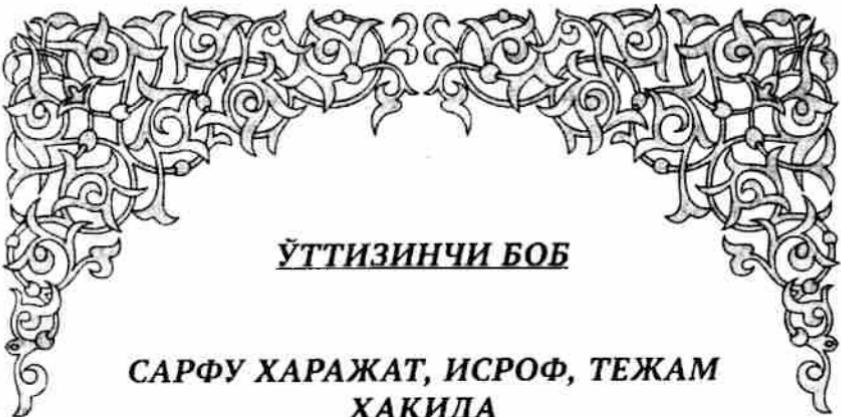
*Эй ўғил, тўрт нарсада бордир хато,
Сол қулоғинг, ёдлаб олгил бехато!
Кутмагил ёмон хотиндан ҳеч вафо,
Соддадилдур ким вафо кутса хато.
Қим синаб кўрмай бировга сир этар,
Эй ўғил, бундан кишига кўп хатар!
Феъли бад хотин, ўғил, сирдош эмас,
Айтма сен сиррингники йўлдош эмас.*

Фарииддин Аттор

Буқрот ҳаким шундай деган эди: «Билмаган нарсангни биладигандек гапирма, керак бўлмаган нарсани қидирма, билмаган йўлингдан юрма, яхши сўзни ким гапиришидан қатъи назар тингла, яхши сўз бир гавҳарки, у ҳеч вақт ўзгармайди. Нимани билмасанг, сўраб ўрган, қилган ёмон ишларингга қайғурки, бундай ишдан афсусланмаслик яна баттарроқ хато қилишга олиб келади. Шеър:

*Агар сендан хато юз берса ундан кўп надомат чек,
Хатодан кимки ибрат олмаса кўплаб хато қилгай!*

Абулбаракот Қодирий

ЎТТИЗИНЧИ БОБ

САРФУ ХАРАЖАТ, ИСРОФ, ТЕЖАМ ХАҚИДА

Хар қандай нарсада исрофгарчилик бор, аммо яхшилик қилишда бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

Тежамкор одам яхши ейди, яхши ичади, покиза кийинади, хушҳаво уйларда яшайди, кераксиз нарсаларни сотиб олавермайди, ҳақиқий зарур нарсаларнигина харид қиласади. Бирорларга қўлидан келганча ёрдам қиласади. Яхшилик йўлидаги ишларга пулинин аямайди, саховатли бўлади. Ватани ва халқи учун молини ҳам, пулинин ҳам аямайди.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Тежамкор киши пулинин керагидан ортиқча сарфламайди. Ўн сўмга олинадиган нарса учун ҳовлиқиб, юз сўм сарф этмайди. Пулни фақат керакли нарсаларгагина сарфлайди. Ҳар бир ишда ўртача йўл тутади.

Олиммат ал-Банот

Исрофгарчилик ақлга зид ишдир. Исроф деганда кераксиз нарсаларга беҳуда пул сарф этиш, фойдасиз сарфлаш тушунилади. Исрофгарчиликнинг охири ҳалокат билан тугайди. Исрофчи одам қанчалик бой бўлмасин, барибир оқибатда камбағалга айланади. Чунки исрофчининг сарф эшиги очик бўлиб, тежами эса йўқ бўлади. Очик эшиқдан ҳар нарса кира олгани каби камбағаллик ҳам кириб келади.

Хавлиддин ал-Ҳасаний

Ўйлаб ҳозирланган оз нарса исроф бўладиган кўп нарсадан афзал.

Муҳаммад Зеҳний

Шамини кундузи ёндирган одамнинг туни қоронги бўлади.

Пулинни беҳуда исроф қилган одам оғир кунда хор бўлади.

«Аталар сўзлари»

ҲИКМАТ. Бироннинг дилини хушнуд қилиш комил кишилар иши, дил оғритиш эса жоҳил кишилар ишидир. Дил оғритувчи киши куни келиб ҳасрат қонини ичиши муқаррардир. Байт:

*Токайгача, эй нодон, биронни йиғлатарсан,
Сенинг ҳам дил ойнангни синдирувчи топилар!*

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

ҲИКОЯТ. Бир киши бир улутқ киши ҳузурига келиб, ундан: «Эй фозил киши, одам дунёда қандай яшаши, қандай йўл тутиши керак?», – деб сўради. У киши шундай

деб жавоб қилди: «Шод яша, доимо хурсандчилик пайидан бўл, ҳар нарсага ғам чекаверма, яхшилик уругини экиб, омонлик ҳосилини олишга урин. Дунё шундайки, унда хатарли йўллар кўпдир. Баъзан бу йўллар устига баргу хашак ташлаб қўйилган чоҳга ўхшайди. Шунинг учун бу йўлдан юрган пайтда аввало яхшилаб ўйлаш, тойиб кетмаслик чорасини кўриш керак. Дунё шундай бир экинзорки, экилган нарсаларни лутфу карам суви билан сугор. Ундан топган обрў-эътибор ҳосилини хирса ва тама ҳужумидан асрар!» Шеър:

*Дунёга боқ, ичи жуда ажойиб,
Кўз очиб юмгунча бўлади ғойиб!*

Муҳаммад Жабалрудий

Оловдан тўшаги, илондан ёстиғи бўлган одам қандай ухлай олиши мумкин.

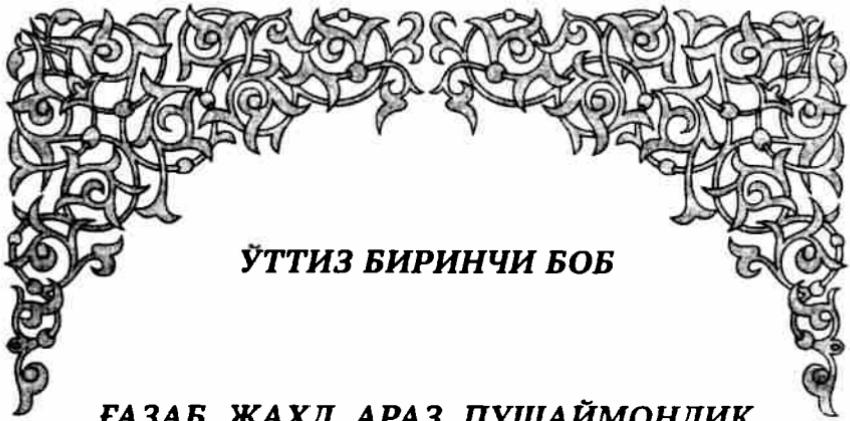
Ғам-ғусса қаришни тезлатади.

Қўлдан кетган нарсага қайфуриш нодонликдир. Қўлдан кетган нарсага қайғурма, ўлик қабристондан тирилиб қайтмайди.

Орзуси кўпнинг ғуссаси ҳам кўп.

Ғамли айёмда ўғил аскотар.

«Аталар сўзлари»

ҮТТИЗ БИРИНЧИ БОБ

ҒАЗАБ, ЖАҲЛ, АРАЗ, ПУШАЙМОНЛИК ҲАҚИДА

Азизим, ғазаб отини сабот жилови билан қайсаарлик йўлидан қайтар! Ҳар қандай шубҳа зимиштонини ақл нури билан равшан эт! Шунда сен надомат ва пушаймонлик домига мубтало бўлмайсан! Маснавий:

*Бирор гуноҳ қилса, бўлсанг дарғазаб,
Жазо бермай туриб ўйла яхшилаб!
Бадахшон лаълини синдириш осон,
Бироқ асли каби бўлмайди ямаб.
Қилинмаган ишни қилса бўлади,
Қилгач, надоматдан суд⁸ йўқ, неажаб!*

Хожа Самандар Термизий

Луқмони ҳаким шундай буюради:

– Бирор киши билан биродарлик ва дўстлик ипини боғламоқчи бўлсанг уни бирор қийинчилик устида сина, асосан ғазаби келиб турган пайтда имтиҳон қил. Агар у ғазабини боса олса шундагина дўстлик қил, ғазабини

⁸ Суд – фойда.

боса олмаган киши билан дўстлик қилиш қийин!

Абулбаракот Қодирий

ҲИКОЯТ. Бир кишининг уйида сичқон пайдо бўлган эди. У уй томини кавлайвериб, илма-тешик қилиб юборганди. Мушук уни ҳеч тутолмас, уй эгаси эса томга қараб ох тортар, уни тутиш чорасини тополмас эди. Бир куни у жаҳл билан ўрнидан туриб, сичқон кириб кетган тешикка қўлини тикди ва икки дона марварид топиб олди. Уй эгасининг кўнгли ҳуашхол бўлди. Шу пайт қайтиб келган сичқон марваридни кидириб, у ёқдан бу ёқقا чопа бошлади. Тополмагач, ҳолсизланиб пастга йиқилди ва жон берди.

Эй азизим, сенинг нафсинг ҳам олтин ва бойлик туфайли доимо сакрашда бўлади. Мард кишигина нафс жиловини тортиб, уни ўз измига солади.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Энг кучли киши шундай кишики, ғазаб келганда уни боса олади, ўз нафсини эса тўғри йўлга бошлай олади.

Шеър:

*Кучлик ҳамда шер юрак одамни сен мард дема,
Ғазаб келса ғазабин боса олган мард эрур!*

Абулбаракот Қодирий

Азизим, ғазаб шайтоний оловнинг шуъласидир. У шундай бир дараҳтки, меваси пушаймонлиқдан иборат. Шунинг учун тажрибали кишилар ғазаб оташини сўндиришга уринганлар, жаҳл луқмасини эса ичкарига ютишга ҳаракат қилганлар!

Хожа Самандар Термизий

Ардашер ўтмишнинг доно кишиларидан бири эди. У ўз ходимига учта хат ёзиши буюрди. Сўнг унга деди: «Эй ходим, агар менинг юзимда ғазаб түгёнини қўрсанг, бирор нарса устидан қатъий хукм чиқармасимдан аввал хатлардан бирини менга кўрсат. Шунда ҳам ғазабим бо- силмаса, иккинчи хатни кўрсат. Шунда ҳам таскин топ-маганимни кўрсанг, учинчисини кўрсат!»

Айтишларича, биринчи хатнинг мазмуни шундай эди: «Шошилма, иродангни ғазаб қўлига асир қилма, шошган киши доимо афсус чекиб, кейинчалик пушай-монлик тортади!» Иккинчи хатнинг мазмуни эса қуидагича эди: «Давлат қўлимда деб ўзингдан ожизларга жазо бераверма, куни келиб, замонлар ўзгарса, улар ҳам сен қандай муомала қилган бўлсанг, шундай муомала қилишади!» Учинчи хатнинг мазмуни эса қуидагича эди: «Эй ғазабланаётган киши, шошиб ҳукм чиқарма, ғазабингни босиб, инсоф юзасидан иш кўр!» Шеър:

*Мунча қаттиқ чопма отингни, ўғлон,
Олиб қочса уни қайтармоқ гумон.
Сендан чиққан ҳукм ҳақ ҳукм бўлсин,
Золим ғамда куйсин, ожиз шод кулсин!*

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Бир ҳакимга дедилар: «Ҳамма хулқ ва одобни ўз ичидаги жам қилган қисқа бир ҳикмат айтсанг, тики уни эсда тутиш осон бўлсин!» Ҳаким деди: «Ғазабни тарк этиш!»

Муҳаммад Жабалрудий

Ғазаб шундай бир оловки, у ўз соҳибини ёндиради.
Жавобнинг юмшоги ғазабни сўндиради, сўзнинг қаттиғи одамни ўлдиради.

«Аталар сўзлари»

Маъмун ўз даврида машхур бўлган бир олимдан илтимос қилиб: «Бир-икки оғиз фойдали сўз айтсангиз, токи ундан кўпчилик манфаат топсин!», – деди. Олим унга қуийдагиларни айтди: «Киши учун энг фойдали хислат – ғазаб келганда ўзни босиш, сукут сақлаб жим туриш, ғазаб босилгандан кейингина фикр ва мулоҳаза билан гапириш. Жаҳлинг чиққанды ўзингни бос, бирорга фойда келтирмайдиган ва дилни оғритадиган сўзларни гапирма, топишингга қараб харж қил, киримдан ортиқ чиқим қилсанг ўзгаларга муҳтож бўлиб қоласан, ўзингта наф келтириб, бирорга зарар келтирадиган фойдадан кеч, ишни қаҳру ғазаб билан эмас, чукур ўй ва мулоҳаза билан қил. Бирорлар ҳақида гапирганингда уларнинг номини ёмонлаб тилга олма, оранг бузилиб қолган кишидан яхшилик кутма. Бирор сенга сир айтса, бу сирни ҳар кимга гапириб юрма. Айбингни олдингда айтган ва кулфатга қолганингда ҳамроҳ бўлган кишинигина дўст деб бил!»

Абулбаракот Қодирий

Ғазабсиз кишини синмас киши дейдилар. Мулойим киши шундай кишики, ғазаб ўтини жидду жаҳд билан гапидан чиқара олади. Байт:

*Ғазаб келса ундан енгилмоқ нуқсон,
Ғазабин енголган ҳақиқий марддир!*

Муиниддин Жувайний

Ўтган ишга пушаймон бўлиш энг оғир дард.

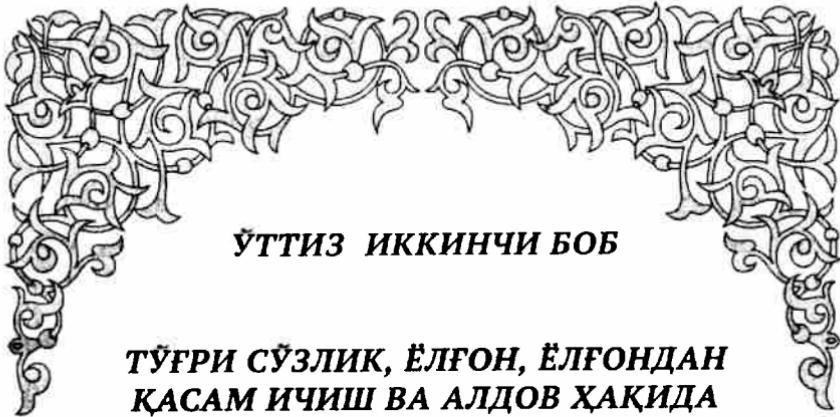
Охири пушаймонлик билан тутайдиган лаззатдан фойда йўқ.

Яхшиликни кўп қилган кишининг пушаймонлиги кам бўлади.

Пушаймонлик уч хил бўлади: бир кунлик, бир йиллик ва бир умрлик. Бир кунлик пушаймонлик арзимаган пушаймонлик бўлиб, у бирор нарсани еяолмай қолиш, арзимаган нарсага эга бўла олмай қолиш сабабли пайдо бўлади ва тезда унтилиб кетади. Бир йиллик пушаймонлик эса қўлидан келса ҳам бепарволик туфайли тайёр ерга экин экмай вақтни ўтказиб юбориш орқали келади. Бир умрли пушаймонлик эса адашиш орқали ўзига муносиб бўлмаган муросасиз хотинга уйланиб қолиш орқасида келади.

«Аталар сўзлари»

ЎТТИЗ ИККИНЧИ БОБ

ТҮГРИ СҮЗЛИК, ЁЛГОН, ЁЛГОНДАН ҚАСАМ ИЧИШ ВА АЛДОВ ҲАҚИДА

Ростлик шундай зарки, у ўзининг мукаммаллиги ва бенуқсонлиги билан кишининг улутглик ва эътибор бозорининг равнақ топишига сабаб бўлади. Агар ҳар кимсанинг тасарруф чўнтағида ундан бир диноргина бўлса, обрўйи ва мустаҳкамлиги силсиласининг шерозаси ҳеч қандай нуқсоннинг таъсиридан парчаланмайди. Қадри ва эҳтиромининг баҳористони ҳеч қандай уят ва хижолатликнинг сариқ ҳазонидан заволга юз тутмайди!

Фард:

*Қуёш каби чеҳраси тўлиб тобон бўлса ҳам,
Эгриликдан ҳилолнинг қадри доим паст эрур!*

Бархурдор ибн Маҳмуд

Тўғри сўзли киши барчанинг эътиборини қозонади. Яхши ишидан янада улуғроқ мартабаларга тавсия этилади. Қадр-қиммати ортади, ҳамма ерда сўзи мақбул бўлади. Ёлғончи эса бу фазилатларнинг барчасидан маҳрум бўлиб, унинг орқасидан одамлар нафрат билан қарашади. Ёлғончи ёлғон сўзи билан ўзгаларнинг обрўйини тўкмоқчи, хуқуқидан маҳрум қилмоқчи бўла-

ди. Ваҳоланки, унинг ёлғон сўзлари ўзи учун зиён бўлиб чиқади.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Одамлар билан м uomала қилаётганда эҳтиёт бўлмоқ, рост билан ёлғон сўзни фарқлай билмоқ керак, Хушомад ботқоғига ботган нафсга тинимсиз сайқал бериб, уни бу дарддан халос қилиш йўлини тутмоқ лозим. Хушомад сўзини кўп айтадиганлар кўп бўлганидек, рост сўзни чин дилдан эшигадиганлар ҳам камдир. Бу борада ибрат кўзини очиб, фаросат билан иш тутмоқ лозим.

Абулбаракот Қодирий

Олий ниятли киши шундай бўладики, ростлик ва дўстлик қоидасини ҳақиқатпарастликнинг биринчи боби деб билиб, то имкони борича шу йўлдан юришга ҳарат қиласи ва ҳар бир ишда садоқат ва дўстликни ҳамда виждонни саодат хазинасининг калити деб билади.

Бархурдор ибн Маҳмуд

ҲИКМАТ. Ҳар ким ростлик йўлини ихтиёр қилса, сўзida ёлғон бўлмаса, зафар унга доимо ёр бўлади! Байт:

Ёлғон сўздан сўзнинг қадри кам бўлди,
Кимки ростгўй бўлса муҳташам бўлди.

Муҳаммад Жавҳар Заминдор

Оқиллардан бири шундай деган эди: «Улуғ кишилар атрофида юрадиган кишилар ростгўй кишилар бўлмоғи керак, улар хушомад сўзларини кам айтишлари керак». Шеър:

*Заҳарли найзадек бўлса ҳам рост сўз,
Ёлғон ширин сўздан яхшидир минг бор!*

Абулбаракот Қодирий

Тўғрилик одамни балодан қутқаради.

«Аталар сўзлари»

Ёлғон ва бўхтон ахлоқ бузилишидан дарак берувчи феъллардандир. Бу феъллар энг қабих феъллардан хисобланади. Бундай феъл соҳиблари одамлар ҳақида гурли-туман бемаъни сўзларни сўзлаб юрадилар.

Ёлғон билан бўхтоннинг фарқи шундаки, ёлғончи ўз ишлари ҳақида ёлғон гапирса, бўхтончи бошқалар ҳақида ёлғон гапларни тарқатиб юради. Бу хилдаги одамлар халқнинг обрў-номусига, касбу корига дахлдор бемаъни сўзларни тарқатишлари билан оқибат-натижада кўпчилкнинг нафратига учрайди. Бўхтончининг сири очилгач, қилган бўхтонлари учун ҳатто жазога лойик бўлиб қолади. Демак, ҳар бир киши бундай номақбул феъллардан сақланишга қаттиқ тиришиши ва бундай феъллардан ўзини сақламайдиган кишилардан узоқ юришга уриниши лозим.

Хаёлиддин ал-Ҳасаний

Ибн Хатиб айтади:

– Ёлғончиликдан сақланинг, чунки ёлғончилик фитна-фасодга олиб боради. Ростлик йўлини ихтиёр қилинг, барча эзгуликка етасиз!

Бир ҳаким айтади:

– Кимки ёлғончиликка ўрганган бўлса, у бошқаларни ҳам ёлғончи деб гумон қиласди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Энг разил кишилардан бири – ёлғончилардир. Бундай кишилар ёлғон нарсаларни нақл қилиб, одамлар орасига нифоқ солади. Бирор ҳақида бўлмағур гапларни сенга, сеникини эса уларга еткизади. Шунинг учун:

*Ҳар киши айтса бирорнинг айбини сенга қачон,
Сендаги айбни бирорга айтажакдур бегумон,—
деганлар.*

Мухаммад Жабалрудий

Ёлғондан ичилган қасамнинг охири хорликдир. Ўлим хавфи бўлса ҳамиша рост сўзламоқ керак. Байт:

*Эгри юрмоқ бўлса одатинг,
Дилингдан ҳеч ғусса кетмайди.
Тўғри бўлгил, эгри ўқ ҳеч вақт,
Нишонига бориб етмайди.*

Муиниддин Жувайнин

Барзув ал-Ҳаким айтади:

– Агар сен ёлғончилик балосига дучор бўлмайин десанг, ўзингта ростгўйлик хислатини шиор қил, нимаики айтсанг, айтган гапингга вафо қил, меҳнатга мубтало бўлмай десанг, меҳнат қилувчиларга раҳм кўзи билан боқ! Ҳасад дардига йўлиқмай десанг, ўзгалар молу давлатга етса хурсанд бўл! Оқил кишиларга ёқмай қолишдан кўрқсанг, ҳаё отига мин!

«Жовидони хирад»

Ёлғончи кишини ўлиқдан фарқи йўқ. Чунки тирик кишининг фазилати унинг нутқидадир. Тирик киши ёлғон сўзлайвергани учун унинг сўзларига ҳеч ким кулоқ солмай қўйгач, унинг энди ўлиқдан фарқи йўқ.

Ёлғончининг дўсти ҳам ёлғончи.

Ёлғон ваъда бериш бекорга душман орттиришdir.

«Аталар сўзлари»

Ёлғончилик барча гуноҳларнинг бошидир. Ёлғон ўз орзусига етишиш учун ёлғондан иборат сўзларни тўқиёдди, уни рост деб исботлаш учун қасамлар ичади. Қасам билан ёлғонни ёпмоқчи бўлади. Бирор киши унинг ёлғончилигини ошкор қилса, уни ўзига душман хисоблайди. Натижада икки орада адоват ва жанг содир бўлади. Бу жанг эса кўп кишиларга зарар келтиради.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Нақд ёлғон нася ошдан яхши.

Ёлғончининг дўсти бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

Арасту айтади:

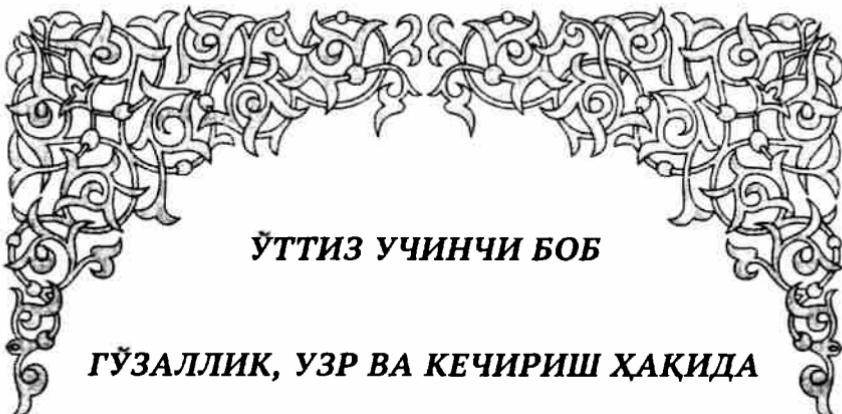
– Ростлик йўлида ўлиш ёғончи бўлиб узоқ яшашдан афзал!

Аммо айтишларича, тўғри сўз ҳар нарсадан яхши. Бироқ ёлғончи ва чақимчидан эшигилган тўғри сўз ҳам ёқимсиздир. Чунки уларнинг айтган тўғри сўзлари ҳам одамлар орасида ёлғон сўзлари каби фисқу-фасод кўзғотади.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Эгри дарахтнинг сояси ҳам эгри бўлади.

«Аталар сўзлари»

ЎТТИЗ УЧИНЧИ БОБ

ГЎЗАЛЛИК, УЗР ВА КЕЧИРИШ ҲАҚИДА

Кишида икки гўзаллик бўлиб, улар ички ва ташқи гўзалликка бўлинади. Ташқи гўзалликка кишининг барча аъзолари, масалан, кўз, қулок, қош, юз, лаб, оғиз, қўл, оёқ, қомат киради. Ички гўзаллик эса кишининг ёқимли хулклар билан безанишидир. Бу хулклар мулойимлик, саховат, шижаат, илм, камтарлик, иффат ва шунга ўхшаш ва бошқалардир.

Абулбаракот Қодирий

ҲИКМАТ. Икки нарса икки киши қўлида бўлса увол: гўзалликка мағрур бўлган кишига берилган ҳусн, иккинчиси – гўзаллик қадрини билмайдиган кишига тушиб қолган хотин!

Хуррамий

Гўзаллик ҳам улуғ неъмат бўлиб, у ҳар кимсага ҳам берилавермайди.

Оти гўзалнинг ўзи ҳам гўзал бўлавермайди.

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Чирой гўзал юзда эмас, чиройли хулқда.

ХИКМАТ. Кишини гўзал қилиб кўрсатадиган унинг чиройи эмас, балки чиройли хулқидир. Чиройли хулқ хунук кишини ҳам чиройли килиб кўрсатади. Чиройли хулқ чиройли кишиларда мавжуд бўлса, нур устига аъло нурдир.

Хуррамий

ХИКОЯТ. Бир мансабдор киши ҳақида ҳикоя қилишларича, унинг жаҳли жуда тез, ўта золим, бадфеъи ва ситамкор экан. Айтишларича, унинг бир ўғли бўлиб, чиройда ягона, шўхликда офати замона, ақлда эса тенги йўқ экан. Аммо золим киши ғофиллиги туфайли уни уйдан чиқармас, дўстларига эса қўшмас, доимо якка-ёлғизликда сақлар экан.

*Доимо эл кўзидан пинҳон эди ганжи ҳусн,
Дарҳақиқат кимки топса ганж пинҳон айлагай.
Ганжини эл кўзидан Қорун ниҳон айлар эди,
Лек билмас эрдики охир пушаймон айлагай!*

Хуррамий

*Узр сўраб келса душманинг ҳар чоқ,
Үйингдан қувалама, ҳушёр бўл бироқ!*

Низомий Ганжавий

Азизим, сен кечириш хислатини ўзингга шиор қил, атрофингдагилардан арзимас гуноҳлари учун юз ўгираверма! Уларни афу суви ва марҳамат нури билан баҳраманд эт! Уларнинг аҳволидан доимо хабардор бўлиб тур! Марҳамат юзасидан шафқат либосини инъом айла! Чунончи, айтадилар:

*Ўзинг бунёд этган мевали шохни,
Ўзинг нобуд этсанг кўп ёмон бўлар!*

Хожа Самандар Термизий

Бирор сендан узр сўраса, узрини қабул эт. Ўч олишдан кўра узрни қабул қилишда лаззат кўп!

Муҳаммад Ҳусайн

ҲИКМАТ. Ҳар ким гуноҳкор кишини кечира олса, бу улуғлик нишони ва олиҳимматлик аломатидир.

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Ҳисоб ва сарф муомала учун, узр ва иҳлос дўстлик ва муҳаббат учундир! Байт:

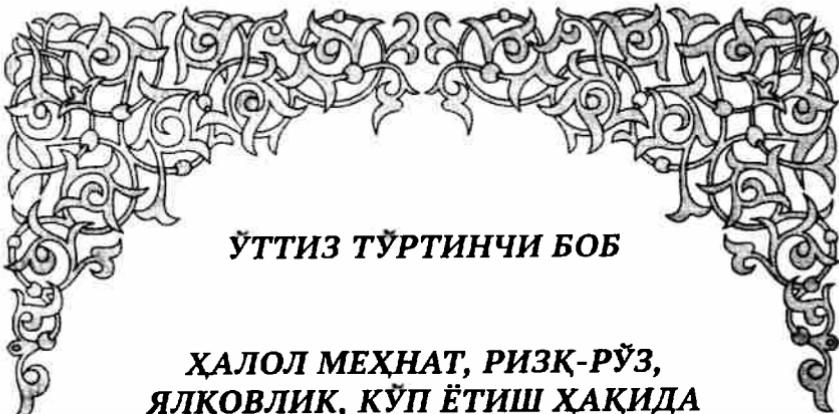
*Ҳар кимсага таъна тошини отма,
Гарчи бўлса ҳамки қайсар ёки шум!
Айбсиз дўстларни топмоқ муаммо,
Айтчи, хатолардан ким поку маъсум?
Ҳар ким дўстларига хушфеъл бўлмаса,
Дўстлик иззатидан бўлади маҳрум!*

Муиниддин Жувайний

ҲИКМАТ. Кичиклар гуноҳини кечмоқ катталар учун чиройли феъл. Байт:

*Гуноҳкор гуноҳин кечишдан авло,
Мукофот бўлмагай жаҳонда асло!*

Муиниддин Жувайний

ҮТТИЗ ТҮРТИНЧИ БОБ

ҲАЛОЛ МЕҲНАТ, РИЗҚ-РЎЗ, ЯЛҶОВЛИК, КЎП ЁТИШ ҲАҚИДА

Дунёда фақат ҳалол е, ҳалол ишла, ҳаромдан топилган
мол ҳеч кимга вафо қилмайди.

Муҳаммад Жабалрудий

ҲИКМАТ. Икки нарса дунёда энг азиздир. Бири – қўл
меҳнати билан топилган бойлик. Иккинчиси – дилда
дўстлиги барқарор бўлган содик дўст.

Муиниддин Жувайний

Азизим, то талаб оёғи ранжу меҳнат тикони билан
мажруҳ бўлмас экан, висол қўли мақсад гулининг ёқа-
сига етолмайди, кишида кучли интилиш бўлмагунча
муродининг офтоби Машриқ умиди уфқидан нур сочиб
чиқмайди. Чунки гул териш учун тикон заҳарини че-
киш лозим. Ранж чекмасдан туриб, ганж эшигини очиш
мумкин эмас. Демак, мақсадга етишмоқ учун тинимсиз
саъйу ҳаракат қилмоқ керак.

Хожа Самандар Термизий

Эй ўғил! Бу дунё корхонасида шундай йўл тутки, кийган кийиминг ва еган овқатинг ҳалолдан бўлсин!

Абдибек Шерозий

*Кимдаки ботин ҳаромдан пок эмас,
Они руҳи қобили афлок эмас!*

Фаририддин Аттор

Феълнинг кенглиги ризқнинг мўллиги.

«Аталар сўзлари»

Азизим, ҳар ким бирор ишнинг талабида қадам қўйса, бу ишнинг қийинчиликларига чидаши керак. Мақсад каъбаси сари йўлга чиқкан одам заҳмат сахросидан чўчимаслиги лозим.

Хожа Самандар Термизий

Жигаринг қонини нон қилиб е, аммо текин нон учун бирорларнинг эшигига ит каби изғиб юрма!

Абдибек Шерозий

*Незматим ошсин десанг уст-устига,
Нон увогин сочма оёқ остига!*

Фаририддин Аттор

Заҳмат чеккан лаззатни яхши билади.

«Аталар сўзлари»

Вазифаси юксак одамнинг заҳмати ҳам кўп бўлади.
Заҳмат чекмаган хушбаҳт бўлмайди.

Халол меңнат билан топилган ва хайрли ишларга сарфланган бойлиқдан күра яхшироқ бойлик йўқ!

«Аталарап сўзлари»

Ер юзида шундай яшашга уринки, топган пулинг фақат тўғрилик орқали келган бўлсин!

Абдибек Шерозий

*Бўлмасин оламда ризқим кам десанг,
Маъсиятни кам қилғил ғам есанг.*

Фаририддин Аттор

Ҳар ким меңнат қилса, охири пушаймон бўлмайди.

«Махзан ул-улум»

Бир ишбилармон ва меңнаткаш кишидан: «Ночор ва ожиз киши қандай бўлади?» деб сўрадилар. У киши шундай деди: «Ночор, ожиз, дангаса, ялқов киши шундай кишики, оилани бокишда, нарса топишда суст бўлади. Файрати кам, ҳиммати паст бўлади, хотини ёнидан чиқмай, уйда ўтираверади».

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Эй ўғил, ҳунарсиз, дангаса ва ишёқмас кишилар билан улфатлик қилма, уларнинг таъсири сенга ҳам уради, дангасаларнинг доимий фикру ўйи ишламасдан катта ейиш, яхши кийинищdir. Улар беҳуда сўзлашни, вақтни хуш ўтказишини, танини семиртиришни ўйлайдилар. Семиз кишининг эса дил кўзи бекилган бўлади, доимо ором то-пишни ўйлайди, кўп еб семиришни ўйловчи кишиларни донолар «ҳайвон табиатли кишилар» дейдилар.

Муҳаммад Жабалрудий

Луқмони ҳаким ўз ўғлига деди:

– Эй ўғлим, ялқовлик құчасига кирма, құнглинг тор бўлмасин, чунки кимда ялқовлик ва бесабрлик бўлса, у ҳеч қачон баҳтга эриша олмайди!

«Жовидони хирад»

Ўзгалардан тама билан нарса тиламоқ кишини танбалликка олиб келади, иззат ва обрўни кеткизади, охир кишини баҳтсизлик құчасига олиб келади, кишини шармисор қилиб, назардан қолдиради. Дангаса ва пасткаш кишилар билан улфат бўлишнинг натижаси шудир. Демак, сен қулоғингта қуйиб олки, паст ҳимматли кишилар ва хасис табиатли одамлардан узоқлашиш йўлини қидир, улар билан яқинлик қилма, уларнинг таъсири сенга уради!

Муҳаммад Жабалрудий

Тунда ухлагач, кундузи яна ухлаш умрни исроф қилишдир.

Кўп ётиш хасталик келтиради.

Үйқудаги одамнинг уйғоқ одамдан хабари бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

Ялқовлик туфайли ишламай камбағаллашган кишини барча ёмон кўради, дўстлари ҳам ундан узоқлашади, болалари ҳам менсимай қўяди, камбағаллик барча балоларнинг бошланишидир.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Бўлса танбаллик кишининг пешаси,

Теккай оёғина хорлик тешаси!

Фаридиiddin Attor

Ёзда дангасага: «Эшикни оч!», – десанг, «Ташқари со-
вук!», – дейди.

Бошингни фақат ўз тирноқларинг билангина қаший
оласан.

Умрини дангасалик билан ўтказган одамга ҳеч қачон
муваффакият ёр бўлмайди.

«Аталар сўзлари»

ХИКОЯТ. Айтишларича, бир ялқов қизни ўзидан ҳам
ялқовроқ йигиттга турмушга бердилар. Отаси қизига қа-
раб деди: «Мана бу юмшоқ кўрпалар ва жихозлардан
роҳатланиб фойдаланиб олинглар, имоним комилки,
сизлар юз йил турсаларингиз ҳам камбагалликдан ўзга
нарса туғдира олмайсизлар!»

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Вақтни бекор ўтказиш аҳмоқлиқидир.

Бекор юргандан кўра душманга тош ташиган афзал.

«Аталар сўзлари»

Эринчоқлик ва ялқовлик кишини яхши ишлар қи-
лишдан қайтаради, ғайратни йўқотади, касбу кор би-
лан шуғулланишдан қолдиради. Баъзи дангаса кишилар
ғайрат қилиш ва ҳаракатни кучайтириш ўрнига оғир
кунга тушиб қолганда қўлни қовуштириб, айбни тақ-
дирга тўнкайдилар.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Заҳматни машшота чекади, аммо лаззатни күёв тотади.

Кўнгли балиқ тусаганинг оёғи совук сувда бўлади.

Кўп ётадиган одамнинг умрида барака кам бўлади.

Күп ётган оз яшайди.

Кечаси шароб ичиб, кундузи ухлашдан хонумон бар-
бод бўлади.

«Аталар сўзлари»

Ҳакимлар тайинлаб айтадиларки, ялқов кишилар билан улфат бўлишдан қочиш зарур. Чунки улардан маслаҳат сўралса, улар ўзларининг ялқовлик нуқтаи назаридан маслаҳат берадилар. Улар бўладиган ишни ҳам ўзларининг қувват ва идроки тақозоси билан бўлмайдиганга чиқарадилар, кишини ғайрат кучасидан четга чиқарадилар.

«Фавоқиҳ ул-жуласо»

ЎТТИЗ БЕШИНЧИ БОБ

ТИНЧЛИК, ХОТИРЖАМЛИК, ОМОНЛИК ВА ЯХШИ НОМ ҲАҚИДА

Нотинч кўнгилга ширин уйқу келмайди.

Тинч яшашни истасанг, пасткаш одам билан душманчилик қиласа.

Молу пулинг кетса кетсин, аммо вақтингни зое кеткизма.

Тозалик саломатликнинг энг биринчи сабаби ва иллатлардан қутулишнинг улуг йўлидир.

Тозалик баданинг қувватини кўпайтиради ва гўзалигига гўзаллик кўшади.

Гўзал юз кўз нурини оширади.

Ёзувига боқма ёзганига боқ.

Тинчликдан кўра улкан неъмат бўлмайди.

Мухтожлиги кам одамнинг умри узоқ бўлади.

Саломатликдан кўра яхшироқ бойлик йўқ.

Бели яра отнинг бошига тушган иш соғлом отга осон кўринади.

Ғамлардан, дардлардан озод ҳар юрак,

Ўзганинг дардини қандайин билсин?!

Тинч бўлай десанг, нафсинг хоҳишига қарама-қарши иш қил.

Саломатликнинг қадри кетгандан сўнг билинади.

Уйқуга кетиш жонни бир нафас хатарга топширишдир. Чунки уйқу ўлим элчиси.

«Аталар сўзлари»

ХИКМАТ. Ҳақиқий кўз эгаси шундай кишики, ўз феъли ва сўзига ҳамиша танбех назари билан қарайди. Доно юрак эгаси шундай кишики, дунё саройида яхши ишлар орқали маломатга қолмайдиган яхши номга эга бўлиб кетади.

Муиниддин Жувайний

Йигит бўлса-ю, ундан ҳеч кимса оз бўлса-да фойда кўрмаса, уни йигит деб бўлмайди. Агар кишидан дунёда бирор ёдгорлик қолмаса, уни одам ҳисоблаш нораводир. Агар инсондан дунёда бирорта китоб ёки иморат қолса, у тириклар қатори йўқланади ва ундей киши ўлик деб ҳисобланмайди.

«Фавокиҳ ул-жуласо»

Кўр бўл, шал бўл, ном қолдир.

Яхши ном қозониш улкан бойлик топишдан афзал.

«Аталар сўзлари»

Анушервон бир куни Юнондан:

- Энг яхши яшаш қандай яшаш?—деб сўради.
- Саломат бўлиш ва хотиржам яшаш энг яхши яшаш!
- деб жавоб берди у ва давом этиб деди:
- Аммо яхши ном қолдириш абадий яшацдир!

«Жовидони хирад»

Яхшилик яхши ном келтиради, саховат эса кишини
бахтиёр қиласы.

Мұхаммад Ҳусайн

*Ёмон отли киши ўлук билан тенг,
Яхши ўлса ҳамки, тирик эл аро.
Шундай яшагинки, сен ўлсанг агар,
Бошга тупроқ сочиб чексинлар наво!*

Мұхаммад Жабалрудий

МУАЛЛИФЛАР ВА МАНБАЛАР ҲАҚИДА МАЪЛУМОТ

АБУЛБАРАКОТ ҚОДИРИЙ

«Качкўли Султоний» асари Абулбаракот Қодирий ибн Муҳаммад Насруллоҳ қаламига мансуб. У машҳур хинд тарихчиси, «Тарихи Акбарий» ва «Оини Акбарий» каби йирик асарлар муаллифи Абул Фазл Муборак Алломий (1541–1602)нинг акаси. «Качкўли Султоний» Бобурийлардан Акбаршоҳ даврида ёзилган. «Качкўл» деб гадойларнинг нарса соладиган идишига айтилади. Гадойлар нима топса, качкўл идишига аралаштириб ташлайверадилар. Баъзи олим ва шоирлар ҳам хаёлга келган фикрини ифодалаб ёки бошқа олимларнинг асарларидан ёқтириб қолган ҳикмат ва ҳикоятларни тўплаб, китоб шаклига келтирганлар ва уни «качкўл» деб атаганлар. Шарқда качкўл тузиш анъанага айланган бўлиб, Шарқ қўлёзмалари маркази фондида (аввалги Шарқшунослик институтида) бундай качкўллардан анчагина бор. Абулбаракот Қодирий ҳам шу йўлдан бориб, ижтимоий фанларга оид кўпгина фикрларни ифодаловчи качкўл тузган ва уларни маҳсус бобларга ажратган. Бу асар қўлёзма ҳолида кенгтарқалган.

АБДИБЕК ШЕРОЗИЙ

Хожа Зайн ул-Обидин Али Абдибек Шерозий (1515–1580) ўрта аср Шарқининг кўзга кўринган истеъоддли

шоирларидан биридир. Унинг ижоди шу пайтгача тўлиқ ўрганилган эмас. Абдибек Шерозий фақат шоиргина бўлиб қолмай, моҳир тарихчи ҳам эди. Унинг «Такомилат ул-ахбор» номли тарихий асари бизгача етиб келган бўлиб, бу асар Ўрта Осиёning XV—XVI асрлардаги сиёсий ва иқтисодий ахволи ҳақида қимматли маълумотлар беради.

Абдибек Шерозий ўзидан жуда катта адабий мерос қолдирган. У учта «Хамса» ёзган. Бундан ташқари учта ғазаллар девони тузган, иккита таржима асари бор ва кўпгина бошқа ҳар хил рисолалар муаллифи. Унинг шу кунгача фақат тўққизта асари босилиб чиқсан холос. Сўнгги пайтда унинг учинчи асари, яъни биринчи «Хамса»сининг бешинчи достони «Ойнаи Искандарий» асари босмадан чиқди. Форс тилидаги бу достоннинг танқидий матнини Абдулфазл Ҳошим ўғли Раҳимов амалга оширган. Бу танқидий матн Москвада «Наука» нашриёти томонидан чоп этилди.

БАРХУРДОР ИБН МАҲМУД

«Махбуб ул-қулуб» (Кўнгилларнинг севгани) асари XVII аср охири ва XVIII аср бошларида яшаган Бархурдор ибн Маҳмуд Туркман Фароҳий томонидан ёзилган. Асар муаллифи жуда кўп шаҳарларда умр кечирган киши. У аввалио «Маҳфилоро» номли ҳар хил ҳикоятларни ўз ичига олган асар ёзади. Бироқ бу асар душманлар ҳужуми пайтида қулёзма ҳолида йўқолади. Муаллиф эсида қолганларини қайта тиклайди ва уни «Махбуб ул-қулуб» деб атайди.

«ЖОВИДОНИ ХИРАД»

(«Боқий ақл-идрок») китоби йирик олим Абу Али ибн Муҳаммад ибн Яъқуб ибн Мисковайҳ томонидан ёзилган. Китоб муаллифи тарихчи, файласуф, филолог, та-

бид сифатида бир қанча асарлари билан машхур. «Жовидони хирад» ўтмиш олимларининг ахлокий масалаларга бағишиланган ажойиб фикрларини ўзида мужасамлаштирган бўлиб, унинг қўлёзма нусхалари Шарқда кенг тарқалган.

ИБН КАМОЛПОШШО

Ибн Камолпошшо номи билан машхур бўлган Мавлоно Аҳмад ибн Сулаймон XV—XVI асрларда яшаган йирик олим ва шоир. У кўпгина арабча ва форсча асарлар муаллифи. Шулардан бири «Нигористон» китоби бўлиб, у форс тилида ёзилган. Ибн Камолпошшонинг ёзишича, у мазкур асарини Саъдийнинг «Гулистон» асари тъсирида ижод қилган. Унинг бир неча қулёзма нусхалари Шарқ қўлёзмалари маркази фондида (собиқ Шарқшунослик институтида) сақланмоқда.

МАЖИДИДДИН ХАВОФИЙ

«Хористон» («Тиконзор») китобининг муаллифи Мажидиддин Хавофий XV асрнинг кўзга кўринган олими, фақиҳ ва воизи эди. У ўз умрининг кўп қисмини саёҳат ва дарбадарликда ўтказиб, охири 1443 йилда Ҳиндистонда вафот этган. У ўзининг кўрган кечиргандарлари асосида «Равзат ул-хулд» («Боқий боғ») номли асар ёзган. Кейинчалик муаллиф камтарлик билан уни «Хористон» деб атаган. Бу асарни олимлар Саъдий Шерозийнинг «Гулистон» китоби билан tengлаштирадилар. Асрлар ўтиши билан «Хористон» китобининг муаллифи ким эканлиги номаълум бўлиб қолган. Ҳиндистон олимлари узоқ изланишлардан сўнг муаллифни аникладилар, уни чоп қилиб, муаллифга ва китобга иккинчи умр бағишиладилар.

МАҲМУД ИБН МУҲАММАД

«Одобу-л-музийфин ва зодул-оқилин» («Мехмондорчилик одоби ва меҳмонлар емиши») номли форсча асар муаллифи Маҳмуд ибн Муҳаммаддир. Бу асарнинг 2338/II ракамли 1094 хижрий йилда кўчирилган қўлёзма нусхаси Шарқ қўлёзмалари маркази фондида (собиқ Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида) сақланмоқда. Унинг айрим қисмлари форс тилидан таржима қилиб берилди.

МУЪИНИДДИН ЖУВАЙНИЙ

«Нигористон» китобининг муаллифи Муиниддин Жувайний ҳақида маълумотлар кам сақланган. Сомибекнинг «Қомус ул-аълом» китобидаги маълумотларга қараганда, Жувайний бу асарини 1431 йили ёзган. «Нигористон» жуда кўп ахлоқий ҳикоят, ҳикмат ва шеърларни ўз ичига олади. Давлатшоҳ Самарқандийнинг «Тазкират уш-шуаро» китобида ёзилишича, бу китоб ғоятда гўзал хатда кўчирилиб, Улуғбекка тақдим қилинган. Улуғбек эса уни севиб уқиб, ўзи билан бирга олиб юрган экан.

МУҲАММАД ЖАБАЛРУДИЙ

«Жомиъ ут-тамсил» («Масаллар тўплами») китобининг муаллифи Оқо Муҳаммад Жабалрудий форс до нишмандларидан бўлиб, ўзининг асарини одоб-ахлоқ масаласига бағишлайди. Бу китоб Эронда бир неча бор нашр қилинган, халқ орасида кенг тарқалган. Муаллиф ўз олдига форс халқ мақолларини жамлашни мақсад қилиб қуяди. Сўнг ўша мақолларга мос бўлган ибратори миз ҳикоятларни мисол тариқасида келтиради.

МУҲАММАД ЗЕҲНИЙ

Муҳаммад Зеҳний машхур турк олими, одоб-аҳлоқ ҳамда фаннинг бошқа соҳаларига бағишлиланган ўнлаб асарлар муаллифи. Асосан араб тилида ёзган. Асарлари Истанбул ва Бомбай шаҳарларида қайта-қайта нашр қилинган. Унинг арабча ҳикматларни ўз ичига олган «Муқаттаоти арабийя» («Арабча ҳикматлар сайланмаси») китоби Шарқда кенг шухрат топган.

МУСТАФО ҲОМИЙПОШШО

Турк олими Мустафо Ҳомийпошшо ўзининг «Вазоифи атфор» («Болаларнинг вазифалари») деган китобини ўсиб келаётган ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, уларнинг одоб-аҳлоқ масалаларига бағишилаган. Китобда болаларнинг Ватан ва халқقا садоқатда бўлиши, ота-онани ҳурмат қилиши, устозни эъзозлаш, мард, инсофли, ҳаёли, тўғри сўзли бўлиши ҳақидаги масалалар баён қилинади.

МУҲАММАД ЖАВҲАР ЗАМИНДОР

Муҳаммад Жавҳар Заминдор «Нукоти ғариба» («Ажойиб ҳикматлар») асарининг муаллифи. Асар форс тилида бўлиб, тахминан Ҳиндистонда ёзилган. 2775/1 рақамили нусхаси Шарқ қўлёзмалари марказида (собиқ Шарқшунослик институтининг қулёзмалар хазинасида) сақланмоқда.

МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ЖОМИЙ

Машҳур ҳадисчи олимлардан бири. Унинг «Риёз ун-носихийн» («Насиҳатчилар бўстони») асари қомусий китоб бўлиб 835/1431 йили Шоҳруҳ ҳукмронлиги даврида ёзилган. Муаллиф бу асарни ёзишда 44 та ки-

тобдан фойдаланган. Асар форс тилида ёзилган. Унинг 1035/1625 йили кўчирилган бир нусхаси Шарқ қўлёзмалар марказида (собиқ Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар хазинасида) сақланмоқда.

«МАХЗАН УЛ-УЛУМ»

«Илмлар хазинаси» — Ҳиндистонда тартиб берилган тўплам бўлиб, у 1873 йили Канпур, 1861, 1863 йиллари Бомбай ва 1891 йили Истанбулда нашр этилган. Китобда фаннинг кўпгина соҳалари буйича ёзилган асарлардан парчалар берилган. Катта қисмини табобатга оид лавҳалар ташкил этади. Асар форсийда битилган.

МУҲАММАД ҲУСАЙН

Муҳаммад Ҳусайн Толибпурий ибн Шайх Али Афсар Ҳиндистоннинг Муршидбод шаҳрида яшаган. У ўз даврининг олим ва доно одамларидан бири бўлган. Муҳаммад Ҳусайн ва унинг бир неча авлодлари муншийлик ва дабирлик вазифасида ишлаганлар. Муҳаммад Ҳусайн 1877 йили ўзининг «Мебояд дид» («Қўрмоқ керак») номли китобини ёзиб тутатди. Асар форс тилида ёзилган. Асарнинг муқаддимасида келтирилишича, Муҳаммад Ҳусайннинг Миён Муҳаммад Абдул Азим исмли ўғли бўлиб, бу китобини унга атаб ёзган. Муаллиф бу китобни ёзишда ўзидан олдин ўтган доноларнинг асарларини ўқиб, улардаги ибратли ҳикматларни тўплаб, янги тамсиллар билан тўддириб, қайта ишлаган. «Агар фурсат ёр бўлса, — деб ёзади муаллиф, — бу рисоланинг жумлаларини ўқисинлар ва унга амал қилсинлар. Чунки беамал илм — асалсиз мум каби белаззат бўлади!» Муҳаммад Ҳусайннинг китоби 1900 йилгача Ҳиндистонда беш

марта нашр қилинган. «Мебояд дид» китоби 1900 йили Лакҳнавда бешинчи марта нашр қилинган.

НИЗОМИЙ ГАНЖАВИЙ

Озарбайжон халқининг буюк шоири Илёс бинни Юсуф ўғли Низомий Ганжавий 1141–1143 йиллар орасида Ганжа шаҳрида зиёли оиласада дунёга келган. У аввал мактабда, сўнгра мадрасада ўқиган, араб, форс, юнон, санскрит, паҳлавий тилларини ўрганганди замонасидағи барча билимларни эгаллаган. Низомий ёшлигиданоқ форсий ва араб тилларида ғазаллар ёзган; Низомий Шарқда «Хамса» ёзишга асос солиб, ахлоқий-таълимий мавзуда «Махзан-ул-асрор», ишқий-саргузашт мавзуда «Хусрав ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Ҳафт пайкар», ижтимоий-фалсафий йуналишда «Искандарнома» достонларини битган. Унинг «Хамса»сидаги ҳикматли сўзлар номаълум киши томонидан «Хулосаи Хамса» номи билан тўпламган. Бу тўпламда ўша асардан таржималар берилди.

«АТАЛАР СЎЗИ»

Озарбайжонда нашр этилган асар номи. Унда араб тилидаги кўпгина ҳикмат ва мақоллар ўрин олган бўлиб, уларнинг озарбайжон тилидаги муқобиллари ҳам келтирилган. Ундан айрим намуналар таржима қилиниб, ушбу китобга киритилди.

ОЛИМАТ УЛ-БАНОТ

Тўлиқ исми Олимат ул-Банот бинти Лутфуллоҳ Сулаймоний. Маърифатпарвар татар олимаси. Унинг «Тарғиб ул-банот фий таълим ил-адабиёт» («Адабиёт таълими

борасида аёлларга тарғибот») асари 1897 йили ва «Муошарат одоби» («Ҳаёт одоблари») китоби 1898 йилда Петроградда босилган. Бундан ташқари унинг яна «Қизлар тарбияси», «Оила дарслари», «Иршод ёки кўзгуту» каби асарлари ҳам бор.

ФАРИДИДДИН АТТОР

Йирик мутасаввуф олим ва етук шоир, кўплаб шеърий ва насрый асарлар муаллифи Фаридиддин Аттор 1148 йили Нишопурда туғилган. Умр бўйи табобат ва дўкондорлик билан кун кечирган, ғазаллар, маснавийлар битган. Буюк адаб 1220 йили ватанида вафот этган.

Фаридиддин Аттор юздан зиёд китоб ёзган. Улардан «Мантиқут тайр», «Хусравнома», «Мусибатнома», «Илоҳийнома», «Мухторнома», «Шарҳул-қулуб» бизгача етиб келган. Мазкур мажмууда шоирнинг «Панди бехад» номли шеърий асаридан намуналар берилди.

«ХУЛОСАТ УЛ-ҲУКАМО»

«Хулосат ул-ҳукамо» («Ҳакимлар хулосаси») асари 1860 йилда Ҳофиз Калон ибн Бадриддин Қори томонидан ёзилган. Асар 33 бобдан иборат бўлиб, табобатга оид масалалар ҳар хил муаллифларнинг китобларидан танлаб олинган ва китоб шаклига келтирилган. Унинг бир нусхаси 436/III рақами билан Шарқ қўлёзмалари марказида сақланмоқда.

ХОЖА САМАНДАР ТЕРМИЗИЙ

«Дастур ул-мулк» («Подшоларга қўлланма») асарининг муаллифи Самандар Термизий Абдулазизхон (1645—1680) ва Субҳонқулихон (1680—1702) ҳукмрон-

лиги даврида яшаган. Асар Субҳонқулихонга бағишланған. Унинг 1829 йили күчирилган нусхаси Шарқ қўлёзмалари марказида сақланмоқда.

ХУРРАМИЙ

«Равзат ул-ошиқин» («Ошиқлар боғи») асарини Хуррамий форс тилида битган. 954/1547 йили Бухорода Абдулазиз Баҳодурхон (1540—1549) даврида ёзилган. Китобнинг 1102/1691 йили кутирилган нусхаси Шарқ қўлёзмалари марказида сақланмоқда.

ҲАКИМ ҚООНӢ

«Паришон» китоби Ҳаким Қоонӣ номи билан машҳур бўлган Мирзо Ҳабибуллоҳ Шерозий қаламига мансуб. Муаллиф одоб-ахлок мавзуларига оид фикр ва мулоҳазаларини шеър ҳамда ҳикоятлар билан ифодалаб, уни «Паришон», яъни «Сочилган» деб атаган. Чунки унда мавзулар боб ва фаслларга бўлинмаган ва аралаш ҳолда бериб кетилаверган. Ҳаким Қоонийнинг куллиёти Бомбай ва Техронда чоп этилган бўлиб, «Паришон» асари ҳам шу куллиётга киритилган.

ҒУЛОМ МУҲАММАД ВОСИФ

«Ҳикоёти дилписанд» («Қўнгилга ёқадиган ҳикоятлар») деб номланган ва айрим парчалари диққатингизга ҳавола этилаётган бу китоб ҳиндистонлик олим Ғулом Муҳаммад (Восиф) қаламига мансубдир. Ғулом Муҳаммад бу китобни XIX асрнинг иккинчи ярмида ёзган ва у Лакнав ҳамда бошқа шаҳарларда бир неча бор босилган. Китоб бошдан-оёқ масаллардан иборатdir ва бу масаллар, китоб муаллифининг тили билан айтганда «кучли

кудратга эга бўлиб, хилма-хил ваъз ва ҳикматларни ўз ичига олади, ибрат кўзига узоқни кўра олиш сурмасини суриб, ҳаётдаги тажрибасиз кишиларни олийлик дарражасига етказади, баднафслик иллатини йўқотиб, Исо нафасидек хуш таъсир кўрсатади».

МУНДАРИЖА

Хикматлар бўстони Маҳмуд Ҳасаний.....	3
1-БОБ. Одоб, таълим-тарбия, истеъод, беодоблиқдан юзланадиган заарлар ва қобилиятсиз кмшиларни тарбиялаш ҳақида 6	
2-БОБ. Олим, илм, китоб, қалам, устоз, касб-хунар, яхши фазилатлар, хуш хислатлар ва саломлашиш ҳақида16	
3-БОБ. Оила, ота-она, фарзанд, ака-ука, қариндош ва қўшнилар ҳақида.....	34
4-БОБ. Суҳбат, анжуман, сұхбатдош, суҳбат ва сұхбатдошнинг яхши ва ёмон таъсирлари ҳақида	55
5-БОБ. Дўст, дўстлик қоидалари, дўстликнинг фойдалари ва дўстликка лойиқ кишилар ҳақида	62
6-БОБ. Душман ва унинг ҳийла ҳамда заарларидан воқиф бўлиш ҳақида	80
7-БОБ. Ақл, ақлнинг фазилатлари, ақл билан иш тутишнинг фойдалари, донолик ва нодонлик, аҳмоқликнинг заарлари ҳақида	86
8-БОБ. Халқ, ватан, сафар, саёҳат, айрилиқ ва ёлғизлик ҳақида	105
9-БОБ. Ёшлиқ, йигитлик, қарилик, куч-қувват, ғафлат, қарз, хорлик ҳақида	110
10-БОБ. Мардлик, ботирлик, шижаот, жанг ғайрат, ҳүшёрлик ва уларнинг фойдалари ҳамда қўрқоқлик, номардликнинг заарлари ҳақида	117
11-БОБ. Ишқ, мухаббат ва ноз ҳақида	125
12-БОБ. Хушхулқлик, очиқ юзлилиқ, ширин сўзлик, раҳмашафқат, мурувватнинг фойдалари ва бадфеъллик, қўполлик, миннат ва ғамнинг заарлари ҳақида.....	130
13-БОБ. Ваъда, ваъдага вафо, ор-номус, ҳаё, иффат ва камтарлик ҳақида	141
14-БОБ. Яхшилик, ёмонлик, яхши одамлар, ёмон одамлар, тўғрилик ва эгрилик ҳақида	144
15-БОБ. Сўз, сўзлаш қоидаси, ўйлаб гапириш, тил, тилни тийиш, сукут, камгаплик ва сергаплик ҳақида	151
16-БОБ. Иззат, обрў, улуғлик, қадр-қиммат, буюклиқ, амал, баҳт ва баҳтсизлик ҳақида	169

17-БОБ. Мехмон, мезбон, уларга амал қилиш зарур бўлган қоидалар ҳамда зиёфат одоби ҳақида	176
18-БОБ. Сабр, чидам, қаноат, умид ҳақида	183
19-БОБ. Манманлик, такаббурлик, худбинлик, мақтандочоқлик, ғараз, риё, тамагирлик ва камтарлик ҳақида	191
20-БОБ. Панду насиҳатни қабул қилиш ва маслаҳатлашиб иш тутиш ҳақида	197
21-БОБ. Бахиллик, баднафслик, очкӯзлик, тамагирлик, ҳасад ва ҳасислик ҳақида.....	214
22-БОБ. Саховат, ҳиммат, олижаноблик, ҳадя, поклик ва нопоклик ҳақида	229
23-БОБ. Оз ейиш, кўп ейиш, ейиш қоидалари, ичкилик, саломатлик, табиб ва дори-дармон ҳақида.....	233
24-БОБ. Уйланиш, эр-хотин, яхши ва ёмон аёллар ҳақида...	244
25-БОБ. Сир сақлаш ва тилни тийиш ҳақида.....	253
26-БОБ. Фийбат, тухмат, бўхтон, айб, иғво, ўғрилик, омонат, хиёнат, чақимчилик ҳақида	258
27-БОБ. Адолат, ҳақиқат, инсоф, жабр-зулм ва адован ҳақида	266
28-БОБ. Бойлик, дунёпарастлик, камбағаллик ва факирлик ҳақида	271
29-БОБ. Ўйлаб иш тутиш, шошқалоқлик, хато, гумон ҳақида	279
30-БОБ. Сарфу харажат, исроф, тежам ҳақида	283
31-БОБ. Фазаб, жаҳл, араз пушаймонлик ҳақида	286
32-БОБ. Тўғри сўзлик, ёлғон, ёлғондан қасам ичиш ва алдов ҳақида.....	291
33-БОБ. Гўзаллик, узр ва кечириш ҳақида	296
34-БОБ. Ҳалол меҳнат, ризқ-рўз, ялқовлик, кўп ётиш ҳақида.....	299
35-БОБ. Тинчлик, хотиржамлик, омонлик ва яхши ном ҳақида.....	305
Муаллифлар ва манбалар ҳақида маълумот	308

Оммабоп нашр

Ахлоқ гулистони ва одоб бўстони

Араб, форс, турк, татар ва озарбайжон тилларидан
тариҳ фанлари доктори
МАҲМУД ҲАСАНИЙ
таржимаси

Муҳаррир:
Илҳом Халилов

Техник муҳаррир:
Дилмурод Жалилов

Босишига 2016 йил 30 майда руҳсат этилди.
Қоғоз бичими 84x60 $\frac{1}{16}$. Офсет босма усули.
PT Serif гарнитураси. Офсет қоғози. 20 босма табок.
Адади 1000 нусха. 9-сонли буюртма.
Баҳоси шартнома асосида.

«Наврӯз» нашриёти:
Лицензия № А1 170. 23 декабр 2009 й.
Манзили: 100000, Тошкент шаҳри, А. Темур кўчаси, 19-үй.

“Elizabet print” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Буюк Ипак Йўли кўчаси, 38-үй.
e-mail: elprint_info@mail.ru

6400c

*Күлингиздаги китоб одоб-ахлоқ масалаларини ўз ичига
олган ҳикмат, ҳикоят ва масалалардан ташкил топган.
Ушбу китоб узоқ йиллик меҳнат самараси бўлиб,
бизнинг давримизда ҳали ҳеч ерда нашр қилинмаган
кўплаб кўлёзма ва тошибосма асарлардан саралаб таржима
қилинган ҳамда маҳсус мавзуларга ажратиб берилган.
Мазкур одоб-ахлоқка оид ҳикматлар барча учун,
хусусан, ёшларни комил инсонлар қилиб
тарбиялашида катта аҳамиятга эга.*

ISBN 978-9943-382-86-2

9 789943 382862